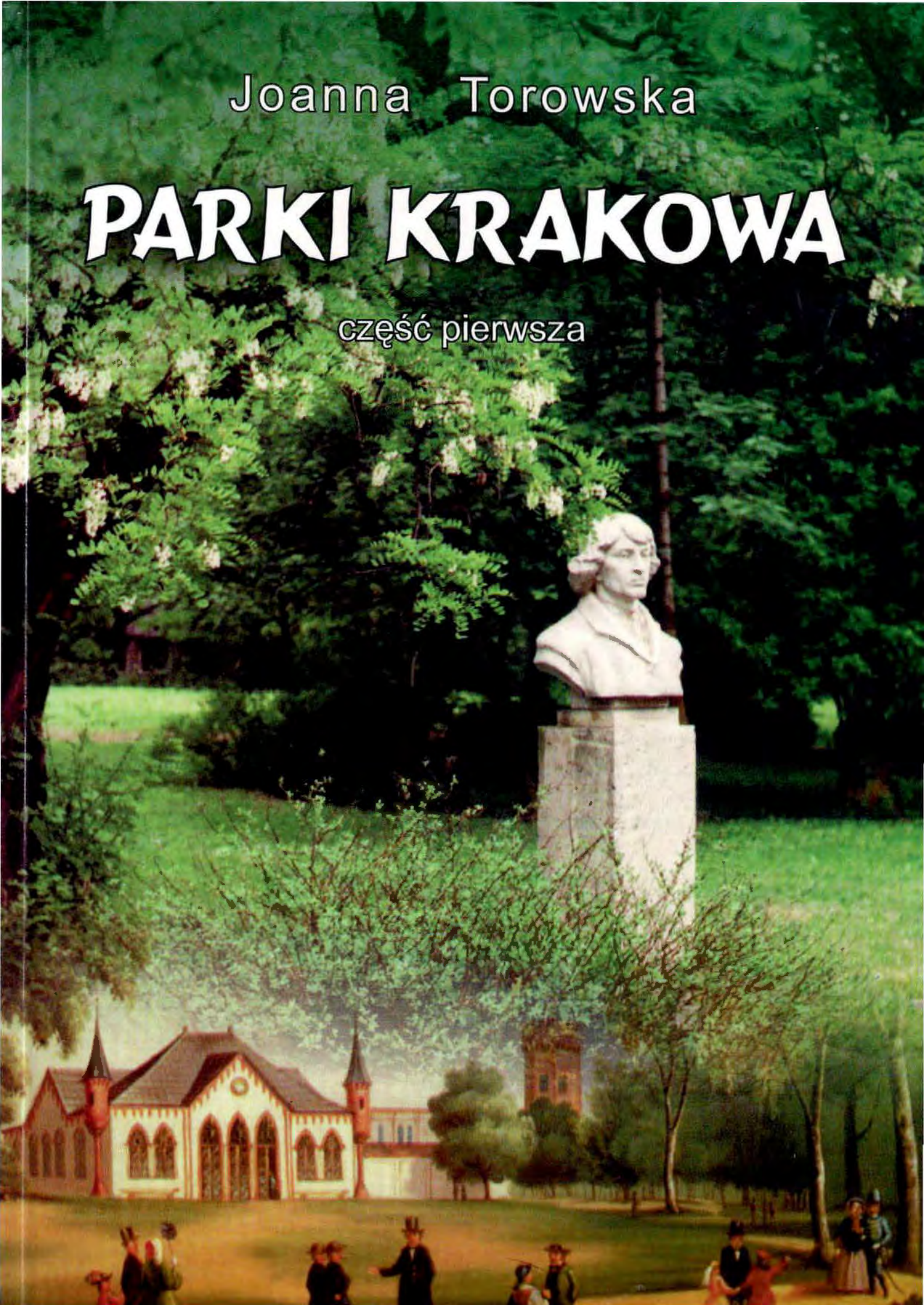

Joanna Torowska

PARKI KRAKOWA

część pierwsza

PARKI KRAKOWA

Joanna Torowska

PARKI KRAKOWA

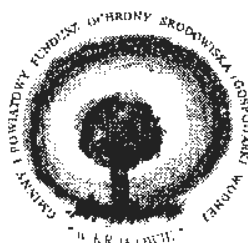
część 1

Publikacja wydana z inicjatywy
Ośrodka Kultury im. Cypriana Kamila Norwida w Krakowie

Recenzenci:
prof. zw. dr hab. Janusz Bogdanowski,
mgr Bogusława Maria Klempowa

Zdjęcia: S. Kuciel, A. Torowski, J. Torowska, J. Kuciel
Projekt okładki: Maria Szymońska

Wydano z pomocą finansową
Gminnego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Krakowie

© Joanna Torowska

Redakcja techniczna, skład komputerowy i druk: SPONTA

Sponta

ISBN 83-916306-0-9

Dystrybucja:
Pracownia Animacji Ekologicznej
Ośrodka Kultury im. C. K. Norwida
Joanna Pirowska
31-959 Kraków, Osiedle Górali 5
tel/fax (0-12) 644-27-65
e-mail: animacja@okn.edu.pl

Paroki Krakowa
Część I

Wstęp	7
Rozdział I Tereny zielone Krakowa ze szczególnym uwzględnieniem parków miejskich - stan obecny. Próba charakterystyki zasobu terenów spacerowych, rekreacyjno-wypoczynkowych i perspektywy ich rozwoju	9
Rozdział II Park im. dra Henryka Jordana	31
Rozdział III Park im. Wojciecha Bednarskiego	45
Rozdział IV Ogród Strzelecki	55
Rozdział V Park Krakowski	73
Bibliografia	89

Dziękuję recenzentom niniejszego opracowania – Pani mgr Bogusławie Marii Klempowej i Panu Profesorowi Januszowi Bogdanowskiemu - za wszelkie uwagi, które, w miarę możliwości, zostały uwzględnione w ostatecznej wersji tekstu

Autorka

Wstęp

Wśród wielości podejmowanych działań o profilu proekologicznym zwraca uwagę znikomy stopień wykorzystania parków miejskich Krakowa jako miejsc edukacji ekologicznej. W celu przybliżenia nauczycielom krakowskich szkół historii oraz charakteru zabytkowych parków i ogrodów Krakowa powstał program "Parki dla edukacji", prowadzony przez Pracownię Animacji Ekologicznej Ośrodka Kultury im. C. K. Norwida od października 1999 r. do kwietnia 2001 r.

W niniejszej publikacji spożytkowane zostały materiały pomocnicze do zajęć warsztatowych z udziałem nauczycieli. Materiały te stanowią jednocześnie obszerne fragmenty pracy doktorskiej autorki, przygotowanej w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem Pana prof. dr hab. Jana Samka.

Omówione w czterech rozdziałach parki Krakowa to wybrane dziewiętnastowieczne parki miejskie, posiadające dziś stosunkowo dobrze zachowany drzewostan. Parki te, przesycone treściami kulturowymi, historycznymi i patriotycznymi, są najlepszymi reprezentantami dziewiętnastowiecznej sztuki ogrodowej wśród ogólnodostępnych parków Krakowa. Na ich przykładzie można także zaobserwować, jak naturalne walory krajobrazów krakowskich (skalista Jura, falista wyżyna lessowa, Pogórze Karpackie i przełom Wisły) silnie oddziałują na kompozycję i walory widokowe parków (np. skalisty Park Bednarskiego i „pradoliny” Park Jordana).

Poszczególne monografie opisują dzieje tych parków od momentu powstania do czasów współczesnych. Pracę rozpoczyna rozdział zawierający systematykę wszystkich współcześnie istniejących parków i ogrodów Krakowa. Następny - przybliży dzieje pierwszego w Polsce parku zabaw dla dzieci i młodzieży - Parku im. dra Henryka Jordana w Krakowie, który był pierwowzorem powstających później tzw. ogrodów jordanowskich. Drugi prezentowany tu park to Park im. Wojciecha Bednarskiego w Podgórzu, odrębnym wówczas mieście. Zasluguje on na szczególną uwagę, gdyż jego realizację zaliczyć wypada do pierwszych, w tej skali i rodzaju, rekultywacji przemysłowych w Polsce. Dalej omówione zostały: Ogród Strzelecki w Krakowie, związany z tradycją najstarszego w Polsce bractwa kurkowego oraz Park Krakowski, będący przykładem parku miejskiego

prowadzącego ożywioną działalność rozrywkową, skierowaną głównie do mieszkańców krakowskich przedmieść.

W przygotowywanej drugiej części opracowania znajdują się rozdziały poświęcone najstarszym w Polsce i najbardziej znanym Plantom Krakowskim, a także obiektom, które są charakterystycznymi przykładami różnych typów zieleni miejskiej. A więc: Blonia Krakowskie jako przykład łąki kwietnej; Fort 49 Krzesławice jako przykład rewaloryzacji XIX-wiecznego fortu; Park Lotników Polskich jako typowy w założeniu park rekreacyjny oraz Planty Mistrzejowickie jako założenie parkowe na nowoczesnym osiedlu.

Wszystkie omawiane tu parki i ogrody Krakowa pełnią ważne funkcje ekologiczne, ale mogą także być miejscami szeroko rozumianej edukacji i wychowania.

Parki pozwalają na bezpośredni kontakt z naturą i są dziełami sztuki ogrodowej. Uświadomienie sobie tego faktu pozwala spojrzeć na te obiekty nie tylko jako na szczególne dzieła sztuki (znajdujące się w miejscu swego pierwotnego przeznaczenia, ale i będące dziełami natury i człowieka jednocześnie). Wtedy też dostrzega się ich walory kompozycyjne, stylistyczne, co ma wpływ na percepcję parku. Postrzega się zatem parki jako miejsca pełne piękna, uroku i harmonii; jako miejsca w których lubimy przebywać. Dlatego zarówno w części ogólnej (rozdział o terenach zielonych), jak i przy opisie poszczególnych parków, autorka zamieściła podstawowe informacje na temat cech stylistycznych każdego z ogrodów oraz dalszą literaturę w tym zakresie.

Korzystając ze sposobności, dziękuję Pracownikom Zakładu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej za możliwość wykorzystania ich opracowań w niniejszej publikacji.

Pragnę również podziękować Pani Dyrektor Danucie Szymońskiej i Pani Joannie Pirowskiej z Ośrodka Kultury im. C. K. Norwida w Krakowie - Nowej Hucie za inicjatywę i realizację programu "Parki dla edukacji".

Osobne słowa podziękowania kieruję pod adresem wszystkich Nauczycieli i Uczniów krakowskich szkół, którzy wzięli udział w realizowanym projekcie.

Joanna Torowska

Rozdział I

*Tereny zielone Krakowa
ze szczególnym uwzględnieniem
parków miejskich - stan obecny.*

*Próba charakterystyki
zasobu terenów spacerowych,
rekreacyjno-wypoczynkowych
i perspektywy ich rozwoju ¹*

¹Opracowanie to pomija parki przy rezydencjach i klasztorach, zaliczając je do publicznie niedostępnych.

Podstawę aktualnego rozpoznania stanu liczebnego zabytkowych krakowskich parków i ogrodów stanowi bieżąca ewidencja konserwatorska, która jest sukcesywnie uzupełniana w wyniku prowadzonych badań terenowych. Według opublikowanych w latach 1989-1990 danych, obejmuje ona łącznie 362 zespoły, w tym 224 założenia parkowe na terenie województwa oraz 138 zabytkowych parków i ogrodów w obszarze administracyjnym Krakowa.² Wśród tych ostatnich zaledwie 21 to zabytkowe ogrody publiczne i parki miejskie.³

Krakowskie parki i ogrody (zarówno zabytkowe, jak i współcześnie projektowane) nie doczekały się dotychczas publikacji wyczerpującej temat. Dla uporządkowania tych zagadnień oraz w celu przeciwdziałania zjawisku anonimowości zespołów zieleni w świadomości społecznej, autorka przedstawia własną klasyfikację terenów, które pełnią funkcje parków publicznych. Nazwy parków przyjmuje za pojawiającymi się w literaturze przedmiotu i krakowskiej prasie ich nazwami własnymi. Poniższa klasyfikacja obejmuje znajdujące się w granicach administracyjnych Krakowa parki i ogrody. Obszary te, będąc ogólnie dostępnymi terenami zielonymi, mogą służyć obok celów zdrowotnych i ekologicznych, również celom edukacyjnym.

Dodatkowym argumentem przemawiającym za takim omówieniem tematu jest przyjmowanie przez różnych badaczy i osoby zajmujące się problemami tzw. zieleni publicznej różnej typologii omawianych parków i ogrodów. Funkcjonuje również pojęcie zieleni miejskiej, które jest bardzo różnie rozumiane. M. in. pojęcie to jest używane w „Ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska”: „Przez zielenią miejską rozumie się zespoły roślinności znajdujące się na

²Używa się ponadto terminu *zieleni śródblokowa* dla określenia zieleni towarzyszącej kamienicom, domom. Na przykład zieleni śródblokowa w zespole śródmiejskim Krakowa, w obszarze I obwodnicy, to około 130 ogrodów lub dziedzińców ogrodowych i zieleńców. Spotyka się również określenie *ogrody śródblokowe* (pojęcie wprowadzone przez J. Bogdanowskiego), *ogrody podwórkowe* lub *zieleni śródmiejska*.

³Wśród pozostałych 7 to parki zdrojowe w zespołach uzdrowiskowych i przy obiektach szpitalnych, 40 to ogrody klasztorne i plebańskie; grupa najliczniejsza - 54 obiekty - to parki i ogrody związane z zespołami rezydencjonalnymi: pałacowe, dworskie i folwarczne; wreszcie 16 obiektów stanowi zespoły zieleni w układach alejowych, promenadowych i zieleni bulwarowa.

terenach przeznaczonych w planach zagospodarowania przestrzennego na cele wypoczynkowe, zdrowotne i estetyczne, w szczególności parki, zieleńce, zieleń na ulicach i placach, zieleń izolacyjną, pracownicze ogródki działkowe".

Ze względu na fakt, że niektóre z parków posiadają własne opracowania monograficzne (patrz: Bibliografia), autorka koncentruje się na określeniu zasobu parków i ogrodów Krakowa, które są mało znane mieszkańcom miasta (co jednoznacznie potwierdziły przeprowadzone badania).

Obecnie Kraków, pomimo stosunkowo skromnego zasobu zieleni miejskiej, często bywa nazywany *zielonym miastem*. Dzieje się tak ze względu na bogate tradycje sztuki ogrodowej oraz pokaźny stan zachowanych obiektów zabytkowych. Obraz ten współtworzą wspaniałe parki klasztorne i rezydencjonalne, parki przyszpitalne i inne niedostępne powszechnie, niemniej jednak pełniące poważne funkcje ekologiczne w Krakowie. Właśnie to miasto przynajmniej dwukrotnie odegrało zasadniczą rolę w rozwoju sztuki ogrodowej w Polsce: raz w czasach renesansu, jako ośrodek, w którym uformowała się postać polskiego ogrodu kwaterowego („ogrodu sarmackiego”) i drugi raz w XIX w., gdy rozwinęła się tu swoista forma ogrodu miejskiego, na wpół swobodnego (Planty, Park Jordana, Park Bednarskiego). W tym okresie główną rolę w kompozycji ogrodów odegrał styl kaligraficzny, zwany również „wielkim stylem”. Były tu zatem klasyczne „promenady” zgeometryzowane, tworzące swoiste osie „sectio” (tnące), obudowane swobodnymi obwodnicami spacerowymi – „ambulatio”, z mniej lub więcej rozbudowanym wątkiem „rozpleceń”. Przy tym w charakterystyczne kompozycje „sekwencji” wewnątrz, w rodzaju „picturesque” (scenicznych) – ramowanych ścianami zieleni, albo „beautiful” (naturalistycznych) – złożonych z rozrzuconych swobodnic klombów, samotników („soliterów”), smug i bosketów (tu: swobodnych lasków). Należy pamiętać, że późniejsze nawarstwienia modernistyczne (np. wschodnia część Parku Bednarskiego), czy socrealistyczne (np. zachodnia część Ogrodu Strzeleckiego), lub bezładne dosadzenia (np. w niektórych miejscach Plant) dodały nowe wartości lub zatarły istniejące dotąd.

Charakterystyki liczbowe, niestety, nie wypadają korzystnie dla Krakowa. Jeśli chodzi o ilość zieleni przypadającą na jednego mieszkańca, zajmuje jedną z ostatnich pozycji w nie tylko światowym, ale nawet krajowym rankingu. Według Światowej Organizacji Zdrowia norma terenów zielonych na jednego mieszkańca wynosi 50 metrów kwadratowych. W Krakowie, jeśli nie liczyć np. cmentarzy (stano-

wiących swoiste parki, ale przecież nie są to tereny rekreacyjne), wypada 18 metrów kwadratowych na osobę. Dochodzi do tego nie policzona zieleń osiedlowa i prywatna. Ogółem (łącznie z około 800 ha lasów gminnych oraz 100 ha lasów prywatnych) w obszarze dawnego województwa krakowskiego jest około 2 tysięcy hektarów terenów zielonych. Lesistość województwa małopolskiego wynosi 28%, a samego Krakowa 5% (gdy np. w Łodzi wskaźnik ten wynosi 20%). "Średnio na jednego mieszkańca Polski przypada 0,23 ha powierzchni leśnej, w województwie małopolskim średnia ta jest prawie dwukrotnie mniejsza i wynosi 0,13 ha".

W granicach miasta mamy 107 pomników przyrody (według stanu na 31.12.1998 r., na obszarze całego województwa małopolskiego jest 1775 obiektów). Przede wszystkim są to drzewa. Najciekawszym jest kilkusetletni dąb przy ul. Jugowickiej (rejon Borku Fałęckiego), stojący na prywatnej posesji oraz miłorząb, rosnący przy ul. Garncarskiej.⁴

W świetle powyższych danych tym bardziej warto i należy zadbać o kontynuację krakowskiej tradycji sztuki ogrodowej i o ochronę, również w aspekcie edukacyjnym, zachowanych zasobów parkowo-ogrodowych miasta.

Parki miejskie (w tym zabytkowe) należą do tzw. zieleni miejskiej, która posiada swe różnorodne formy: skwery, zieleńce, parki i ogrody. Obecnie wyróżnia się też tzw. zieleń urządzoną i nieurządzoną. Do zieleni urządzonej zalicza się właśnie wymienione wyżej formy i tę jest łatwiej utrzymać. Z kolei zieleń nieurządzoną tworzą: zieleń przyuliczna, w układach alejowych, bulwarowych i przy drogach krajowych oraz międzynarodowych. Można też spotkać się z terminem „zieleni izolacyjna” (są to ciągi zieleni służące zmniejszeniu hałasu i zanieczyszczeń w pobliżu ruchliwych arterii komunikacyjnych). Istotnym problemem jest wielość podmiotów zajmujących się utrzymaniem tego zasobu zieleni.⁵

⁴Pełny wykaz i katalog pomników przyrody znajduje się u Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody, przy ul. Basztowej 22. W rejestrze konserwatora są też ujęte liczne zabytkowe drzewa.

⁵Na przykład w opublikowanym ostatnio *Tezaurusie sztuki ogrodowej* M. Siewniaka i A. Mitkowskiej zaproponowano następującą klasyfikację, współcześnie stosowaną dla miejskich terenów: parki miejskie, parki osiedlowe, parki rekreacyjne, zieleńce, ogrody dziecięce, parki edukacyjne, ogrody działkowe, parki ludowe, parki kultury i wypoczynku, parki leśne, lasy komunalne, tereny zieleni naturalnej, zieleń uliczną, tereny sportowe,

W Krakowie jest wiele uroczych miejsc, o wyjątkowym charakterze i znaczeniu, np. Planty, będące jedynym w swoim rodzaju pasem zieleni miejskiej, okalającym najstarszą część miasta. Mamy też jeden z największych miejskich trawników, jakim są Błonia, zwane łąką kwietną, wpisane ostatnio do rejestru zabytków miasta, posiadające ciekawą historię i utrwalone już w świadomości nie tylko krakowian. Wszystkie parki i ogrody Krakowa kryją wiele wspaniałych wartości przyrodniczych i kulturowych, stanowiąc część dziedzictwa naturalnego i duchowego Krakowa. Niedocenywanie zarówno walorów naturalnych krajobrazów krakowskich, jak też niedbalstwo w gospodarce „zielenią”, polegające na „porzuceniu” niemałej ilości istniejących ciągle form i założeń ogrodowych, powoduje postępującą degradację parków i ogrodów Krakowa.

Na tle województwa małopolskiego, z jego 6 parkami narodowymi i 77 rezerwatami przyrody, parki miejskie są jednak nadal wartością szczególną.

Podział ogólnie dostępnych parków i ogrodów Krakowa:

1. Parki leśne, pełniące rolę terenów rekreacyjnych miasta

Las Wolski o powierzchni prawie 500 ha jest przykładem największego w Krakowie parku leśnego. W 1917 r. został wykupiony przez Radę Miejską i udostępniony mieszkańcom. W 1927 r. otwarto tu Ogród Zoologiczny.

Las (Lasek) Mogilski zajmuje obszar około 24 ha w pobliżu ul. Klasztornej. Stanowi resztkę wiązowego lasu łęgowego, zachowanego na terenie Nowej Huty.

Lasek Łęgowski przy ul. Niepokalanej Marii Panny.

Park Skały Twardowskiego (Wzgórza Skał Twardowskiego) przy ul. Tynieckiej zajmuje powierzchnię około 50 ha. Występuje tam sosna czarna, modrzew, liczne drzewa liściaste. Są też aleje spacerowe.

omentarze, zieleni osiedlową, zieleni towarzyszącą obiektom oświaty, opieki społecznej, sakralnym, kultury, szpitalom, itd. Por.: *Tezaurus...*, *op. cit.*, s. 295

Las sosnowy o powierzchni około 20 ha w pobliżu Parku Solvay w Borku Fałęckim.

Park Solvay zajmuje teren 16 ha, przecięty ul. Kościuszkowców. Znajduje się tu odkryty basen „Krakowianki”, a także boiska, stoły do szachów i górki saneczkowe. Ciekawostką jest kursująca ciuchcia. Park ma charakter leśny, stanowi więc doskonały cel wypraw na szyszki albo na grzyby.

Park (Lasek) Bonarka to kompleks leśny w pobliżu stacji kolejowej Bonarka. Występuje tu sosna czarna z domieszką drzew liściastych.

Park Krzemionki o powierzchni 5 ha leży w bezpośrednim sąsiedztwie parku Bednarskiego.

Park Zdrojowy w Swoszowicach stanowi kompleks leśny wokół uzdrowiska w Swoszowicach.

Istnieje też wiele innych „niezagospodarowanych” obszarów leśnych, jak np. Podgórkę, Bodzów.

2. Parki i ogrody

Park Lotników Polskich (d. Kultury i Wypoczynku przy AWF), popularnie zwany też Parkiem AWF lub Parkiem Kultury. Położony jest między al. Jana Pawła II i al. Pokoju, prowadzącymi ze Śródmieścia do Nowej Huty. Ze względu na urozmaicony teren (las i łąka), park ma charakter wybitnie rekreacyjny. Można tutaj biegać, skakać i jeździć na rowerze. Sąsiedztwo ulic nie jest zbyt uciążliwe, choć słychać odgłosy ruchliwej arterii komunikacyjnej. Na terenie parku znajduje się Muzeum Lotnictwa i pomnik Lotników Polskich 1939-1945.

Pierwsza część parku, o powierzchni 8 ha, na terenie byłego fortu Pszorna, została urządzona już w 1966 r. Obejmuje ona istniejące wcześniej, w całości zachowane zadrzewienie i wraz z uformowanymi pagórkami pofortecznymi stanowi dominantę całego parku. Pagórki te są najwyższymi wzniesieniami terenu w najbliższej okolicy. Roztacza się z nich widok w kierunku południowym aż po wyższe pasma Karpat. Wśród starodrzewu znajdują się tu kasztanowce, lipy, wiązy, robinie i grusze. Sukcesywnie realizowano dalsze części parku, przeważnie w oparciu o akcje społeczne. Pod koniec lat siedemdziesiątych

zasadzono zbyt dużą ilość drzew, niezgodnie z projektem, co spowodowało niewłaściwy rodzaj zadrzewienia i przysłoniło perspektywę. Park ten pełni dziś ważne funkcje ekologiczne.

Park Kultury to namiastka parku w sąsiedztwie Nowohuckiego Centrum Kultury. Opodal łąki nowohuckie, zaliczone ostatnio do tzw. użytków ekologicznych.

Park im. dra Henryka Jordana to najpopularniejszy wśród krakowian park w śródmieściu.

Park Św. Wincentego a Paulo (dawny park Aleksandra Polewki), zaprojektowany współcześnie, zajmuje 1,30 ha. Nazwa pochodzi od wezwania kościoła, znajdującego się u zbiegu ulic Bydgoskiej i J. Lea. Choć niewielki, posiada dużo alejek, służących do przechadzek.

Park Krakowski z cennymi okazami brzośców. Obecnie w składzie gatunkowym dominują brzozy, potem wiązy, lipy oraz kasztanowce. Są tu też olsze, jesiony, topole i graby. Największą atrakcją jest sadzawka, w której odbijają się piękne sylwetki pojedynczych drzew, takich jak: katalpa, płaczące wierzby i wejmutka.

Ogród Strzelecki (Park Bractwa Kurkowego) znajduje się przy ul. Lubicz. Obecny jego drzewostan tworzą klony, lipy, wiązy i robinie oraz jeden piękny platan, pomnik przyrody. Są tam też szpalery głogowe, a z okazów egzotycznych - sumak octowiec.

Park im. Wojciecha Bednarskiego w Podgórzu malowniczo położony w kotlinie dawnego kamieniołomu i na zboczu Krzemionek.

3. Ogrody dydaktyczne Krakowa

Ogród Botaniczny, założony w r. 1783 przez prof. Jana Jaśkiewicza, doprowadzony do stanu świetności (1864) przez znakomitego botanika Józefa Warszawicza, był i jest ośrodkiem badań naukowych dla wielu pokoleń wybitnych uczonych, jak np: Józef Rostafiński, Marian Raciborski, Emil Godlewski, Edward Janczewski, Bogusław Pawłowski i Władysław Szafer. Obecnie zajmuje powierzchnię 8 ha między ul. Kopernika, Powstańców Warszawy, ogrodami szpitalnymi i terenami boisk AWF. Ogród Botaniczny posiada bogatą kolekcję

roślin krajowych i zagranicznych, a wśród nich wiele pięknych i starych drzew, jak: dęby, wiązy, jesiony, lipy, buki, brzozy, topole, sosny, świerki oraz najokazalszy z nich – dąb, zwany jagiellońskim, liczący ponad 500 lat.

Ogród Zoologiczny, położony w centrum Lasu Wolskiego.

Wstęp do tych ogrodów jest płatny.

4. Zieleń osłonowa fortów

Na przełomie wieku XIX i XX, ściślej od ostatniej ćwierci wieku XIX do roku 1914, powstał trzeci, zewnętrzny pierścień umocnień twierdzy Kraków z zespołami fortyfikacji, połączonymi systemem maskowanych zielenią dróg rokadowych, tworzących zieloną okołomiejską obwodnicę. Zieleń osłonowa fortów stanowi obecnie zespoły starodrzewu o charakterze parkowym, występujące w obszarach obrzeżnych wszystkich dzielnic miasta. Wokół Krakowa jest około 70 fortów, a zatem tyleż potencjalnych pierścieni, zielonych dróg rokadowych (ok. 120 km). W ostatnim okresie daje się zaobserwować duże zainteresowanie zagadnieniami zieleni fortecznej, zarówno pod względem jej zagospodarowania, jak i poszukiwań badawczych. Utworzenie na Politechnice Krakowskiej im. T. Kościuszki, obok Instytutu Architektury Krajobrazu, samodzielnej katedry prowadzącej badania nad fortyfikacjami Krakowa zaowocowało również wieloma publikacjami poświęconymi tej tematyce. Szersza literatura w tym zakresie podana zostanie przy omawianiu tematu Fortu 49 Krzesławice, w przewidywanej II części niniejszego opracowania.

Najczęściej odwiedzane dziś forty to:

Fort Batowice, położony za osiedlem Złotego Wieku. Zielone rondo otacza ogrodzone, główne zabudowania fortu. Mniejsze poaustriackie obiekty pozostały nie ogrodzone;

Fort Mistrzejowice, z racji bliskości osiedla mieszkaniowego, ciekawe wyjście w otwarty krajobraz;

Fort św. Benedykt na Krzemionkach, znajdujący się w pobliżu średniowiecznego kościoła Św. Benedykta, będący miejscem wielu imprez artystycznych;

Fort Kleparski, zwany Parkiem Kleparskim (Park przy Forcie Kleparskim). Jest to obszar stosunkowo duży i dobrze utrzymany, w sąsiedztwie pętli autobusowej i więzienia;⁶

Fort Krzesławice - na jego terenie odbywa się wiele akcji i festynów;

Fort Grębałów, mieszczący ośrodek jeździecki dla dzieci.

Ostatnio ukazały się nowe popularne publikacje poświęcone tematowi krakowskich fortów:

H. Łukasik, A. Turowicz, *Twierdza Kraków – znana i nieznaną. Przewodnik turystyczny, cz. I, Odcinek północno-wschodni od Wisły do Traktu Olkuskiego*, Kraków 2001;

K. Wojtycza, *Okolice Krakowa (Kieszonkowy przewodnik po okolicach Krakowa z uwzględnieniem fortów Twierdzy Kraków, dla turystów pieszych i rowerowych)*, Kraków 2000;

K. Wojtycza, *Szlak Twierdzy Kraków. Kieszonkowy przewodnik po szlaku łączącym forty dawnej Twierdzy Kraków – dla turystów pieszych i rowerowych*, Kraków 2002.

5. Parki osiedlowe, skwery i zieleńce

Park Tysiąclecia swoją nazwę wziął od pobliskiego osiedla. Jest to spory teren na zboczu, otoczony z dwóch stron dużym blokowiskiem. Są tam huśtawki, ścieżki rowerowe, górki saneczkowe. Ponieważ osiedle jest spokojne, mimo ruchliwej ulicy - w parku śpiewają ptaki.

Zielony Jar to bardzo piękny, położony na urozmaiconym terenie park na Wzgórzach Krzesławickich. Ma on formę małej, ściśniętej przez domy dolinki. Jest tam kawiarenka, ogródek jordanowski, amfiteatr, a boisko ma nawet małe trybuny. Położoną koło huśtawek fontannę maluchy zamieniają podczas wyjątkowych upałów w basen. Odbyło się tu już kilka osiedlowych imprez (np. zabawa sylwestrowa pod gołym niebem, zorganizowana przez radę dzielnicy). Planowano nawet utworzyć kręgielnię.

⁶Ostatnio przy ulicach Krakowa umieszczono wiele drogowskich prowadzących do fortów. Warto zauważyć, że zieleń fortu przy ul. Kamiennej to jedyna zielona przestrzeń dla mieszkańców tej części miasta oraz siedlisko wielu gatunków ptaków, mających tu swoje miejsca lęgowe.

Wiśniowy Sad przy osiedlu Kolorowym (mało kto wie, że to miejsce ma tak ładną nazwę) jest to nieduży teren, położony pod oknami bloków, lecz sporo na nim huśtawek i drabinek. Nowa Huta jest pod tym względem uprzywilejowana - dużo tu takich miejsc, gdzie mogą przychodzić babcie z wnuczętami.

Plac Ratuszowy przy alei Róż i alei Przyjaźni to praktycznie nie park, lecz jego kolejna namiastka w centrum Nowej Huty. Nastawiony zdecydowanie bardziej na dorosłych i starszych spacerujących gości, niż na dzieci. Jest tam specyficzna galeria kanciastych rzeźb, najczęściej, niestety, posmarowanych farbami. Są też stoliki do gry w szachy. W pobliżu źródło subartezyjskie.

Plac Szwedzki przy osiedlu Szklane Domy to małeńki, prosty zieleniec. Są tam ławki i drzewa. Pełni rolę osiedlowego mini-skweru.

Park (nieoficjalny) **na os. Dywizjonu 303** zajmuje mały, około 4 ha, teren. Na razie oficjalnie jest zieleńcem, ale dzielnica XIV ma zamiar wystąpić do magistratu o wpisanie go na listę parków miejskich (1995). Sąsiaduje z dwiema szkołami (zdarzają się akty dewastacji). W pobliżu cukiernia, uczęszczana przez mamy z dziećmi. To rodzaj parku osiedlowego.

Park na tyłach os. Kalinowego, opodal kościoła p.w. św. Józefa, przy os. Wysokim. Jest to obszerne, podłużne, nieregularne pasmo zieleni z licznymi alejkami i placem zabaw dla najmłodszych.

Park Stanisława Wyspiańskiego, ograniczony ulicami T. Makowskiego i J. Chelmońskiego (z zamykanym wejściem od ul. T. Makowskiego), zaprojektowany współcześnie, przylega do ogródków działkowych. Nie jest duży ani bogaty w sprzęty (pozostały ślady zatartego miasteczka rowerowego). W jego sąsiedztwie planuje się utworzenie pierwszego w Krakowie Parku Rodzinnego dla Krowodrzy.

Park o charakterze zieleńca przy ul. I. Odrowąża.

Park Dąbie, z wejściem od ulicy Ofiar Dąbia. To bardzo przyjemne miejsce nad Wisłą. Place zabaw dla dzieci skupiły się w jednym miejscu, reszta to raj dla rowerzystów i tych, którzy chcą po prostu odetchnąć. Im głębiej wchodzi się w park, tym bardziej staje się on lasem. Trzeba uważać na „dzikie” zejścia nad Wisłę.

Park Rękawka w Podgórzu na Górze św. Benedykta, położony w ładnej okolicy, dziki i zaniedbany. Służy głównie spacerom z psami.

Park A. i E. Jerzmanowskich w Prokocimiu (dojście od ul. Wielickiej lub A. Dygasińskiego). Ogranicza go rzeka zaopatrzona w mostki. Tutejsze dęby liczą nawet 200 lat. Pełno tu szpaków, wróbli, makolągów i kwiczołów. Sprawia wrażenie dużego parku. Sporo szlaków dla maluchów na rowerach. Teren podzielony jest na dwie części: spacerowo-rowerową i huśtawkową. W sąsiedztwie powstaje Park Lilli Wenedy.

Park Kurdwanów przy ulicach W. Witosa i Wystouchów. Teren został zazieleniony niedawno, więc drzewka są niewielkie i, niestety, nieliczne. Na uwagę zasługują oryginalne huśtawki dla dzieci.

Park Kliny przy osiedlu Kliny Borkowskie to jeszcze jeden niedawno zagospodarowany teren. Na razie sprawia wrażenie dopiero zakładanego parku czy ogrodu. Niestety, przez sam jego środek biegnie ulica Zawiszy.

Przynajmniej częściowo można by zaliczyć do tej grupy tzw. „ogrody śródblokowe” Krakowa z XIX i XX w.

6. Planty

Planty Krakowskie, założone w latach 1820-1830, później rozwijane.

Planty im. Floriana Nowackiego, położone w Podgórzu, w widłach ulic J. Długosza i Władysława Warneńczyka. Mają status obiektu zabytkowego. W tym podłużnym parku jest stosunkowo mało ławek, ale znajdują się tu stoły do ping-ponga, boisko do koszykówki i do piłki nożnej. Jest też pomnik M. Nowickiego, ufundowany przez wędkarzy. Dawniej w tym miejscu znajdowały się stawy rybne.

Planty Dietlowskie (1867 r.) to drugie planty Krakowa. Przyjęły one charakter arterii komunikacyjnej, tracą więc wiele ze swoich rekreacyjnych walorów (hałas, spaliny etc.).

Planty Mistrzejowickie, położone na osiedlach Złotego Wieku i Bohaterów Września, jest to olbrzymi, malowniczy teren z wieloma

trawnikami i posadzonymi ostatnio drzewami. Alejki są asfaltowe, szerokie, można tam przejechać rowerem i pospacerować. Jest też estrada, gdzie urządza się festyny, np. Dni Mistrzejowic. To najmłodsze planty Krakowa. Spacerując nimi, można dojść do Fortu Batowice.

Planty Bieńczyckie, położone w rejonie osiedli Kazimierzowskiego i Przy Arce w Nowej Hucie, razem z Plantami Mistrzejowickimi stanowią piękny ciąg spacerowy.

7. Zespoły zieleni w układach alejowych, np: Aleje Trzech Wieszców (1911 r.), Aleja Daszyńskiego, Aleja Beliny-Prażmowskiego (gdzie ostatnio prowadzi się wymianę topoli włoskich na dęby), Aleja Waszyngtona prowadząca pod Kopiec Kościuszki, Aleja Róż. itd.

8. Zieleni towarzysząca ogrodom działkowym

W wielu miejscach Krakowa zlokalizowane są ogródki działkowe, wokół których urządza tereny spacerowo-rekreacyjne. Są też „dzikie” ogródki działkowe. Wszystkie one wszakże stanowią ostoje zieleni w mieście.

9. Parki i inne tereny zieleni publicznej związane z wodą

Połączenie zieleni i wody stanowi ważny element kompozycyjny miasta. Przykłady takich połączeń to: ciągi spacerowe wzdłuż brzegów Wisły (zieleni bulwarowa: Bulwar Rodła, Czerwieński, Poleski, Kurlandzki, Podolski, Wołyński i Inflancki) oraz jej dopływów (tereny spacerowe nad Rudawą, miejsca rekreacji i wypoczynku nad Wilgą), pas zieleni wokół Zalewu nad Dłubnią. Trzeba tu podkreślić wyjątkowe znaczenie i walory widokowe Bulwarów Wiślanych jako ulubionego szlaku niedzielnych spacerów krakowian i turystów. Wciąż wiele zastrzeżeń budzi sprawa wycinania i pielęgnacji drzew na tych terenach, szczególnie dotyczy to wycinki drzew nad Wisłą.

10. Parki przy rezydencjach (pałacach, willach i dworach) - obecnie publiczne, ogólnie dostępne

Królewski Ogród na Łobzowie przy ul. Podchorążych. Początki założenia związane były z budową drewnianego zamku (*castellum*) przez Kazimierza III Wielkiego ok. 1357 r., jako letniej rezydencji królewskiej. W latach 1585-87 Santi Gucci na zlecenie Stefana

Batorego przebudował w duchu manierystycznym założenie pałacowe; jednocześnie utworzony został Ogród Królewski. Ostatnio podjęte prace zakładają m. in. uczytelnienie i wyeksponowanie relikwów królewskiej rezydencji⁷

Park Decjusza na Woli Justowskiej, założony w XVI w. przez Justa Ludwika Decjusza jako otoczenie pałacu, zajmuje powierzchnię 11 ha i przylega do ul. Królowej Jadwigi. Park ten leży w dolinie Rudawy, na skraju Sowińca, jednego ze wzgórz Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Ze względu na przynależność do pierwotnych zespołów roślinnych i siedlisk, drzewostan Parku Decjusza zaliczyć można do kompleksu grądów wysokich. Obecny skład gatunkowy drzew jest zbliżony do charakteru kompleksu pierwotnego, zwłaszcza dzięki drzewom starym. Poza tym najwięcej jest w nim klonów, lip i jesionów oraz robinii i skrzydłoorzechów, co świadczy o przeobrażeniu pierwotnego składu wskutek działalności ludzkiej (celowe wprowadzanie nowych gatunków) lub też o zaniedbaniu parku (samorzutne rozprzestrzenianie się gatunków łatwo rozmnażających się). Park ten przegrywa w konkurencji z Lasem Wolskim. Znajduje się tu również ogródek jordanowski i obszerne, doskonałe na urządzenie pikników trawniki, a także prywatna Galeria Bronisława Chromego. W samej willi Decjusza utworzono Międzynarodowe Centrum Konferencyjne.

Park Tadeusza Kościuszki (dawny Mirockich, Park przy Dworcu Białoprądnickim) zajmuje powierzchnię 5,20 ha (lub 4,5 ha, jak podają inne źródła). Jest ograniczony ulicami Białoprądnicką, Papierniczą i Ł. Górnickiego oraz rzeką Białuchą. Park leży nieopodal Dworcu Białoprądnickiego, w dolinie Prądnika, w krainie Kotliny Sandomierskiej. Pierwotne zbiorowisko roślinne stanowiły tu łągi olchowo-wiązowe. Obecnie starodrzew reprezentują lipy, wiązy i kasztanowce, które tworzą dwie przecinające się aleje, wyznaczające podstawowy układ kompozycji parku w nawiązaniu do pałacu. Pośrodku skrzyżowania alej stoi prastary jawor. Jest też mały plac zabaw dla dzieci. Chlubą tego parku jest bardzo stara aleja nad rzeką, a zaletą ziemne - a nie asfaltowe - ścieżki dla rowerów. Mieszkańcy okolicznych osiedli bardzo cenią sobie tę zieloną strefę.

⁷ Szerzej zobacz: J. Bogdanowski, *Królewski ogród na Łobzowie*, Kraków 1997

Park Matejki przy ul. M. Wańkowicza jest to dawny park dworski w otoczeniu dworku Jana Matejki w Krzesławicach (obecnie na terenie Nowej Huty). Wizytę w dworku należy wcześniej ustalić telefonicznie, ale do parku może wejść każdy i o każdej porze. To rzadko uczęszczany, a przyjazny teren. Nie ma tu ławek ani koszy na śmieci. Można pograć w kometkę lub poleżakować. Dojazd ułatwia dobrze oznakowana trasa rowerowa.

Park im. Jalu Kurka (zwany parkiem Rzewuskich lub Polskiego Radia) znajduje się za Pałacem Tarnowskich przy ul. Szlak.

Park Benisa w Bronowicach to zespół parkowy, składający się z ogrodu przy Zakładzie Farmaceutycznym PAN, Parku Benisa i ogrodu Zakładu Ekonomiki PAN. Położony jest między ulicami Smętną i Ojcowską. Park ten, założony przed około 180 laty, do dziś zachował ślady dawnej kompozycji, jak aleje i altany jesionowo-lipowe. Do tutejszych osobliwości dendrologicznych należą: dąb biały, tulipanowiec, jeden z najpiękniejszych w Polsce limaków oraz najstarszy w Krakowie cis.

Kościelniki – park przy rezydencji. Mimo że pałac pozostaje w ruinie, prezentuje znaczne walory architektoniczne. Znajduje się tu założenie w typie *entre cour et jardin*, z dwiema oficynami, piętrowym pałacem i parkiem. Rangę tego miejsca podnosi historia, w której nie brak znamienitych właścicieli (Morsztynowie, Wodziccy), a wśród gości znajdziemy nawet króla Stanisława Poniatowskiego. W ostatnim czasie pojawiła się nadzieja na przywrócenie świetności temu obiektowi.

11. Kopce Krakowa

Kopiec Krakusa położony na Krzemionkach (Wzgórze Lasoty), na wys. 271 m n.p.m., usypany między VIII a połową X w. - domniemana mogiła księcia Kraka, legendarnego założyciela Krakowa;

Kopiec Kościuszki na Zwierzyńcu, na Wzgórzu bł. Bronisławy, na wysokości ok. 326 m. n.p.m. - należy do kompleksu leśnego Las Wolski;

Kopiec Piłsudskiego na Wzgórzu Sowiniec w Lesie Wolskim, zwany kopcem Niepodległości (Wolności) lub Mogiłą Mogił;

Kopiec Wandy wznosi się między ul. Ujastek a ul. Igołomską, na wprost huty. Powstał prawdopodobnie w VII lub VIII w. Do połowy XIX w. był miejscem kultu. Ostatnio ustawiono tam ławeczki i uporządkowano okolicę. Ze szczytu widać panoramę Nowej Huty;

Kopiec Jana Pawła II - najmłodszy z krakowskich kopców, usypany w Centrum Resurrectionis oo. Zmartwychwstańców w 1997 r. na pamiątkę wizyty Jana Pawła II.

W przeszłości istniał jeszcze **Kopiec Estery** w zachodniej części parku otaczającego Pałac Królewski w Łobzowie.

12. Planowane parki Krakowa

1. W projektach zagospodarowywania terenów pofabrycznych planuje się utworzenie w przyszłości parku na terenie bylej fabryki Solvay.

2. Zaprojektowany w rejonie bulwarów wiślanych przy kościele na Skałce (a więc w pobliżu Kazimierza) park ma zostać nazwany Parkiem Pamięci Żydów pomordowanych w niemieckich obozach zagłady. Określany bywa też mianem Parku Pokoleń lub Parkiem - Symbolem Martyrologii.⁸ Park ten będzie "wielopiętrowy": oprócz drzew znajdzie się w nim wiele gatunków krzewów i krzewinek. Plany zakładają też stworzenie sadzawki i urządzenie bardziej kameralnych miejsc wypoczynku. Być może powstanie też placyk dla muzyków, koncertujących w plenerze. Planowany był już na lipiec 1995 r.

3. Park Lilli Wenedy w Prokocimiu to jeden z najnowszych parków Krakowa, realizowany od 1996r. Położony jest w rejonie ulic Lilli Wenedy i Konrada Wallenroda. Jego tworzenie dofinansowywał Powiatowy i Gminny Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Ma mieć powierzchnię około 16 ha. Obecnie trwają prace wykończeniowe – układanie schodów i ścieżek. Stawy, wykorzystywane przez rybaków-amatorów, już obsadzono roślinnością wodną; jest też nowa pompownia.

⁸Szulc A., *Parki pokoleń*, Gazeta Krakowska 1995 nr 40 (16 II), s. 10. Anna Sztubiał z *Ogrodu System* i Kaja Mirecka-Ploss, współzałożycielka i dyrektor Amerykańskiego Centrum Kultury Polskiej w Waszyngtonie są twórcami tego pomysłu.

4. Park w Płaszowie przy ul. Myśliwskiej (około 8 ha).

5. Planuje się przekształcenie Parku Krowoderskiego w pierwszy Park Rodzinny w Krakowie. Obecny Park Krowoderski (przy ulicach Władysława Łokietka i Batalionu Skąta AK, w dzielnicy Krowodrza) to obszerny zieleniec. Ma pięć boisk, w tym jedno do koszykówki. Są też górki saneczkowe, można się tam opalać. Wzniesienia wyposażone zostały w podjazdy i nadają się do zjazdów rowerowych. Co rzadko spotykane, cały teren otacza żywopłot. Wstępnie planuje się tam budowę, jako najważniejszego obiektu parku, hali sportowej, która dysponowałaby płytą o wymiarach 20 x 40 m pod sztuczne lodowisko (lub pod inne zagospodarowanie). Powstać mają też korty tenisowe, boisko z trybuną dla 270 widzów, place zabaw dla dzieci oraz zaplecze gospodarcze i handlowe.⁹

6. Zieleniec na terenie dawnej Młynówki Królewskiej.¹⁰

7. Ostatnio planuje się również utworzenie w Krakowie Lotniczego Parku Kulturowego na terenie tzw. Błonia Rakowickich, w pobliżu Politechniki Krakowskiej.¹¹

Sukcesywnie przygotowuje się też projekty nowych zalewów (włączając je wraz z ich otoczeniem w system zieleni miejskiej). W najbardziej zagrożonych ekologicznie miejscach planuje się posadzić drzewa i krzewy; przewiduje się sadzenie drzew miniaturowych, aby nie zasłaniały zabytków ani okien budynków mieszkalnych.

Mówiąc o systemie zieleni Krakowa, należy zwrócić uwagę na zarysowany już w planie A. Ptaszyckiej (por.: red. J. Dąbrowski, *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, Kraków 1957) projekt zieleni. W tym właśnie 4 kliny parkowe, mogące wychodzić nieomal spod Wawelu: Dolina Wisły ku Puszczy Niepołomskiej (od wschodu) ku Tyńcowi i dalej (od zachodu), ku Rabie (od południa) oraz Dolina Prądnika przez Żabiniec (obecnie zabudowywany ku północy).

⁹*Park Rodzinny*, [w:] Tygodnik Grodzki, Dziennik Polski z dn. 17. XII. 1999, s. 62

¹⁰Według informacji zamieszczonych w Czasie Krakowskim, nr 239, z dnia 11. X. 1996, s. 16

¹¹Radwan K., *Rakowickie Błonia*, [w:] Dziennik Polski, z dn. 13 września 2000, s. 11 i 13

Zainteresowanych bliżej tematyką zieleni Krakowa i jej stanem odsyłam również do artykułów: *Stan zieleni w Nowej Hucie*, *Zeszyty AGH* i *Jak zniszczono zieleni na Czerwonym Prądniku* K. Fabijanowskiej, opublikowany w *Aurze*.

Mówiąc o parkach i ogrodach Krakowa, warto dodać, że fundusze na utrzymanie krakowskiej zieleni porozdzielano na kilka instytucji. I tak:

Wydział Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska UMK (referat zieleni) zajmuje się parkami;

Zarząd Gospodarki Komunalnej dba o skwery;

Zarząd Dróg i Komunikacji zajmuje się zielenią przy drogach;

Miejska Fundacja Park i Ogród Zoologiczny zajmuje się Lasem Wolskim.

Pieniędźmi na ten cel dysponują rady dzielnic i Gminny Fundusz Ochrony Środowiska. W roku 1998 budżet gminy na utrzymanie zieleni wydał około 10 milionów złotych. Pielęgnacją zieleni zajmują się wyspecjalizowane firmy, które zabiegają o zlecenia na przetargach, organizowanych przez miasto.¹²

Nie można też zapominać o działalności Zielonego Stołu, w ramach którego odbywały się spotkania i seminaria na temat problemów i zadań dotyczących zieleni miejskiej, skupiające osoby o różnych specjalnościach. W ciągu ostatnich kilku lat zajmowano się m.in.: kwestiami edukacji ekologicznej, zarządzaniem, ochroną i najpilniejszymi potrzebami w zakresie pielęgnacji zieleni w mieście, Bankiem Sadzonek w Krakowie, koordynacją inwestycji w dziedzinie zieleni (np. budowa nowych parków, wykorzystanie środków finansowych na zadania związane z zielenią miejską), zielenią w planie zagospodarowania przestrzennego Krakowa, a także wieloma podobnymi problemami.¹³

Pojawiają się też inne wartościowe inicjatywy, jak np. akcje urządzania skwerów wokół szkół, przedszkoli i szpitali, którym patronuje *Echo Krakowa* (np. w 1994 r.), czy poruszana ostatnio kwestia projektu Krajowej Karty Miejskich Terenów Zieleni i Krajobrazu, która mogłaby w dużej mierze służyć obronie jakości

¹²Powyższe dane i informacje opracowane zostały na podstawie artykułu zamieszczonego w *Dzienniku Polskim*, w dn. 6 marca 1999, (DER), pt. *Ogród Kraków. Daleko nam do Łodzi, której lesistość sięga 20 procent*, s. 8

¹³Zob.: <http://www.krakow.pl/WK/PL/srodowisko/zielony/ziel.htm>, aktualizacja z 01.03.98

życia w mieście, przyczyniając się do ratowania miejskich parków.¹⁴ Wiele instytucji podjęło już akcje uwrażliwiania środowisk lokalnych na estetykę ogródków przydomowych, balkonowych i przedblokowych. Należą do nich m. in.: Ośrodek Kultury Grębatów, Ośrodek Kultury im. C. K. Norwida, który od roku 1995 realizuje wieloletni społeczny program pn. „Miasto - Ogród. Projekt działań dla zieleni w Krakowie” i Ośrodek Kultury Katolickiej w Mistrzejowicach.

Szczegóły prowadzonej w Krakowie edukacji ekologicznej omawia artykuł Danuty Szymońskiej *Edukacja ekologiczna*, zamieszczony w *Raporcie o stanie środowiska naturalnego M. Krakowa w latach 1994-1998. Stan aktualny i tendencje*, Kraków 1999.¹⁵ Począwszy od raportu zatytułowanego *Kłęska ekologiczna Krakowa*, raporty takie opracowywane są corocznie.¹⁶

Na stan parków i ogrodów w Krakowie ujemnie wpływa brak prawników - specjalistów od ochrony zieleni oraz wysoce niewystarczająca wiedza mieszkańców o prawnych aspektach gospodarowania zielenią miejską. Stąd trudności w kontrolowaniu sytuacji związanych z jej dewastacją.

Mieszkaniec współczesnego miasta żyje w czasach, które coraz skuteczniej pozbawiają go bezpośredniego kontaktu z naturą. Powiększające się szybko obszary zurbanizowane, a zarazem wzrastająca intensywność zagęszczenia istniejącej zabudowy oraz jej typizacja i unifikacja, szczególnie widoczna w nowoczesnych osiedlach mieszkaniowych – wszystko to coraz bardziej oddala od niego naturalny krajobraz i jego elementy przyrodnicze. Droga od centrum miasta ku jego zielonym obrzeżom staje się coraz dłuższa. Stąd wyjątkowej aktualności nabiera dziś edukacja prowadzona na terenie parków i ogrodów miasta, której nadrzędnym celem byłoby budzenie w społeczeństwie zaangażowanej wrażliwości ekologicznej, a w odniesieniu do szkół - prowadzenie w tych środowiskach zintegrowanych form nauczania różnych przedmiotów.

¹⁴Szerzej zob.: *Echo Krakowa*, 1993, nr 225 (19-21 XI), s. 3

¹⁵Raport ten wydaje Inspekcja Ochrony Środowiska Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Krakowie UMK, Biblioteka Monitoringu Środowiska, praca zbiorowa pod red. Konrada P. Turzańskiego, Jadwigi Pauli-Wilgi

¹⁶Ostatnim jest *Raport o stanie środowiska...* z r. 1999

Bibliografia:

Bęben Z., *Lasy*, [w:] *Raport o stanie środowiska naturalnego miasta Krakowa w latach 1994-1998. Stan aktualny i tendencje*, praca zbiorowa pod redakcją K.P. Turzańskiego i J. Pauli-Wilgi, Kraków 1999

Bogdanowski J., *Problemy urbanistycznej rewaloryzacji zabudowy XIX/XX-wiecznej, na przykładzie Krakowa (ogrody śródblokowe)*, *Ochrona Zabytków*, nr 2, 1980

Bogdanowski J., *Ogrody krakowskich kamienic*, *Aura*, nr 7, Kraków 1994

Bogdanowski J., *Warownie i zieleń twierdzy Kraków*, Kraków 1977

Bogdanowski J., *Przemiany architektoniczne willi na Woli Justowskiej*, [w:] *Rocznik Krakowski*, t.XLVI

Bogdanowski J., *Królewski Ogród na Łobzowie*, Kraków 1997

Bogdanowski J., *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej. Wybrane problemy*, Kraków 1996

Böhm A., *Stan zasobów przyrody. 5.1.Zieleń*, [w:] *Raport o stanie środowiska naturalnego miasta Krakowa w latach 1994-1998. Stan aktualny i tendencje*, praca zbiorowa pod redakcją K.P. Turzańskiego i J. Pauli-Wilgi, Kraków 1999

Czuma M., Mazan L., *Pepek świata nazywa się Kraków*, Kraków 2000

Fabijanowska K., *Zieleń śródmiejska na przykładzie ogrodów podwórkowych (śródblokowych) Krakowa*, *Aura*, nr 1, Kraków 1998, s. 30-31

Katalog Parków i Ogrodów w Polsce, tom I, Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant, z Plantami i Wawelem, pod redakcją J. Bogdanowskiego, Warszawa 1997

Kotońska B., *System obszarów i obiektów prawnie chronionych*, [w:] *Raport....*, Kraków 2000

Król A., *Lasy i leśnictwo*, [w:] *Raport o stanie środowiska w województwie małopolskim w 1999 roku*, praca zbiorowa pod redakcją K.P.Turzańskiego i J.Wertza, Kraków 2000

Łukasik H., Turowicz A., *Twierdza Kraków – znana i nieznana. Przewodnik turystyczny*, Kraków 2001

Majka M., *Zabytkowe parki i ogrody Krakowa oraz województwa krakowskiego. Stan – potrzeby – perspektywy*, cz.I, [w:] *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury*, T.XXII, Kraków 1988

Marcinek M., *Błonia*, [w:] *Spotkania z Zabytkami*, nr 8, Warszawa 2000, s. 26-27

Miczyńska, *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury*, 1967.

Miczyńska I., *Krakowski Park Kultury i Wypoczynku*,
[w:] *Ogrodnictwo*, nr 11, Warszawa 1966, s. 342-345
Piekielko-Zemanek A., *Egzotyczny Ogród na Wesołej*, Kraków 1986
Ptaszycka A., *Przestrzenie zielone w miastach*, Poznań 1948.
Skotnicki J., *Krakowski Ogród Zoologiczny*, Kraków 1997
Szafer W., *Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu
Jagiellońskiego*, Warszawa 1956
Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego,
pod redakcją K. Szczepanka, Kraków 1985
Zieleń Krakowa, pod red. J. Dobrzyckiego, Kraków 1955.

Rozdział II

Park im. dra Henryka Jordana

W roku 2001 minęła 112 rocznica otwarcia najstarszego w Polsce i jednego z pierwszych w świecie parku zabaw dla dzieci i młodzieży - Parku Jordana w Krakowie. Założony został przez krakowskiego lekarza, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz wielkiego społecznika i pedagoga, doktora Henryka Jordana (1842-1907).

Park ten znajduje się opodal centralnej części miasta, w obrębie ulic: al. 3 Maja, oddzielającej park od Błoń krakowskich, Reymana od zachodu, Reymonta od północy i graniczy od wschodu z terenami należącymi do Uniwersytetu Jagiellońskiego. Obecnie, otoczony metalowym parkanem, zajmuje powierzchnię 22,5 ha, podczas gdy pierwotnie - jako rodzaj parku krajobrazowego z nieregularną siecią ścieżek i alej, klombami i rozległymi trawnikami - miał zaledwie 10 ha powierzchni.

Park powstał na terenie krajowej wystawy przemysłowo-rolniczej z 1887 r. Komitet wystawy zagospodarował go wówczas na prowizoryczny ogród, z drogą do głównego pawilonu i ścieżkami do ozdobnych kiosków. Zasadzono wtedy 2400 drzew i wykonano klomby z krzewami i darnią. Po zakończeniu wystawy większość właścicieli zabrała stąd swoje pawilony, jednak niektórzy pozostawili je miastu. W kwietniu 1888 r. doktor Jordan przystąpił do organizowania parku. Zaraz po sporządzeniu planów, wykonanych przez ówczesnego planistę krakowskiego, Bolesława Maleckiego, rozpoczęto prace przygotowawcze: wytyczano ścieżki, kopano doły, odmierzano boiska, porządkowano stare chodniki i zakładano nowe. Rozpoczęto też sadzenie kilkudziesięciu tysięcy drzewek, otrzymanych od księcia Adama Lubomirskiego z Niżyńca; wykorzystano również drzewostan wystawy. Po całorocznej intensywnej pracy przy urządzeniu ogrodu wybudowano boiska sportowe oraz sprowadzono najpotrzebniejszy sprzęt gimnastyczny. Wiosną 1889 r. nastąpiło uroczyste otwarcie parku. Plan parku przypominał kształtem trójkąt, którego podstawę wyznaczał dawny lewy brzeg Rudawy, płynącej wtedy wzdłuż Błoń (na odcinku obecnej al. 3 Maja). Lewy bok tego trójkąta graniczył z torem wyścigowym, a prawy stykał się z fortyfikacjami. Do parku wiodła tylko jedna droga - przez drewniany most na Rudawie. Na bramie wejściowej widniał napis: Miejski Park dra Jordana. Przy wejściu znajdował się plan, ułatwiający poruszanie się po parku. Od bramy w linii prostej biegła aleja główna, długości 217 m i szerokości 9 m. Po prawej stronie tej alei, przy samym wejściu do parku, znajdował się

nieduży domek dozorczy, po lewej zaś stronie ustawiono trzy tablice informacyjne.

Aleja główna dochodziła do koła o promieniu 23 m, stanowiącego punkt centralny parku i jedną z najważniejszych jego ozdób. Środek koła zajmowało okazałe drzewo otoczone klombami krzewów, dookoła których biegła ścieżka. Przy ścieżce tej, wśród grabowego żywopłotu, planowano umieścić na kamiennych postumentach 45 popiersi zasłużonych Polsce pisarzy, artystów i bohaterów narodowych. Ich wykonanie doktor Jordan zlecił trzem krakowskim rzeźbiarzom. W celu wyeksponowania popiersi, w części centralnej parku wykonano duży krąg, zwany kołem pomnikowym, przy którym miało stać 16 pomników, oraz siedem mniejszych kręgów, rozmieszczonych wokół dużego.

Osiem pierwszych rzeźb, dłuta Alfreda Dauna, stanęło w parku już w 1889 r. Były to popiersia Jana Długosza, Jana Kochanowskiego, Jana Zamojskiego, Piotra Skargi, Stefana Czarnieckiego, Jana Tarnowskiego, Mikołaja Kopernika i Tadeusza Kościuszki. W 1894 r. przy ścieżce w kole pomnikowym znajdował się już komplet 16 popiersi. Posągi te, wykonane w białym marmurze karraryjskim, były dziełem wspomnianego Alfreda Dauna oraz Tadeusza Błotnickiego i Michała Korpala. Popiersie Konstantego Ostrogskiego wykonał Stanisław Lewandowski. Pomniki rozmieszczone zostały w porządku chronologicznym, według dat śmierci osób, którym zostały poświęcone.

Od koła pomnikowego - przywołującego najpiękniejsze karty dziejów ojczystych - rozchodziło się siedem ścieżek do siedmiu kół mniejszych, z których każde planowano ozdobić czterema popiersiami. Kręgi te miały nosić nazwy grupowe popiersi na nich ustawionych, np: hetmanów, królów, twórców, bohaterów narodowych. Również w 1894 r. stanęły tu dwa popiersia: Kazimierza Pułaskiego i Jana Henryka Dąbrowskiego.

Na prawo od środka alei głównej wiodła ścieżka do kamiennych schodków, którymi dochodziło się do zagłębienia (dawny staw) pokrytego bujną trawą. Takie same kamienne schodki prowadziły na wysepkę, na której wznosiło się na marmurowym cokole, otoczone wiazami, popiersie Tadeusza Kościuszki, zwrócone w stronę kopca jego imienia. Ze środka głównej alei rozchodziły się prostopadle dwie ścieżki. Pierwsza z nich prowadziła w prawo, na boisko krążnika¹⁷,

¹⁷ krążnik, zwany też błędnikiem lub ślimakiem - rodzaj labiryntu ogrodowego o skomplikowanym, symetrycznym układzie ścieżek, wykorzystywany do zabaw grupowych

druga zaś na lewo, do altany otoczonej klombami świerkowymi, gdzie podczas urządzanych w parku festynów przygrywała muzyka. W pobliżu wznosił się obszerny drewniany pawilon pokryty papą. Opodal widać było mniejszy budynek, zwany powszechnie dzwonnica, gdyż z jego szczytu dzwonek ogłaszał początek, zmianę, zakończenie zabaw i ćwiczeń oraz zamknięcie ogrodu. W budynku tym mieściła się także pracownia, w której wyrabiano nowe i naprawiano stare przyrządy gimnastyczne.

Część środkowa parku, koło alei i pomników, była przeznaczona dla przechadzających się, resztę zajęły boiska do zabaw i ćwiczeń młodzieży. Boiska te ciągnęły się wokół ogrodu, poczynając od lewej strony od wejścia, i oznaczone były numerami od I do XII.

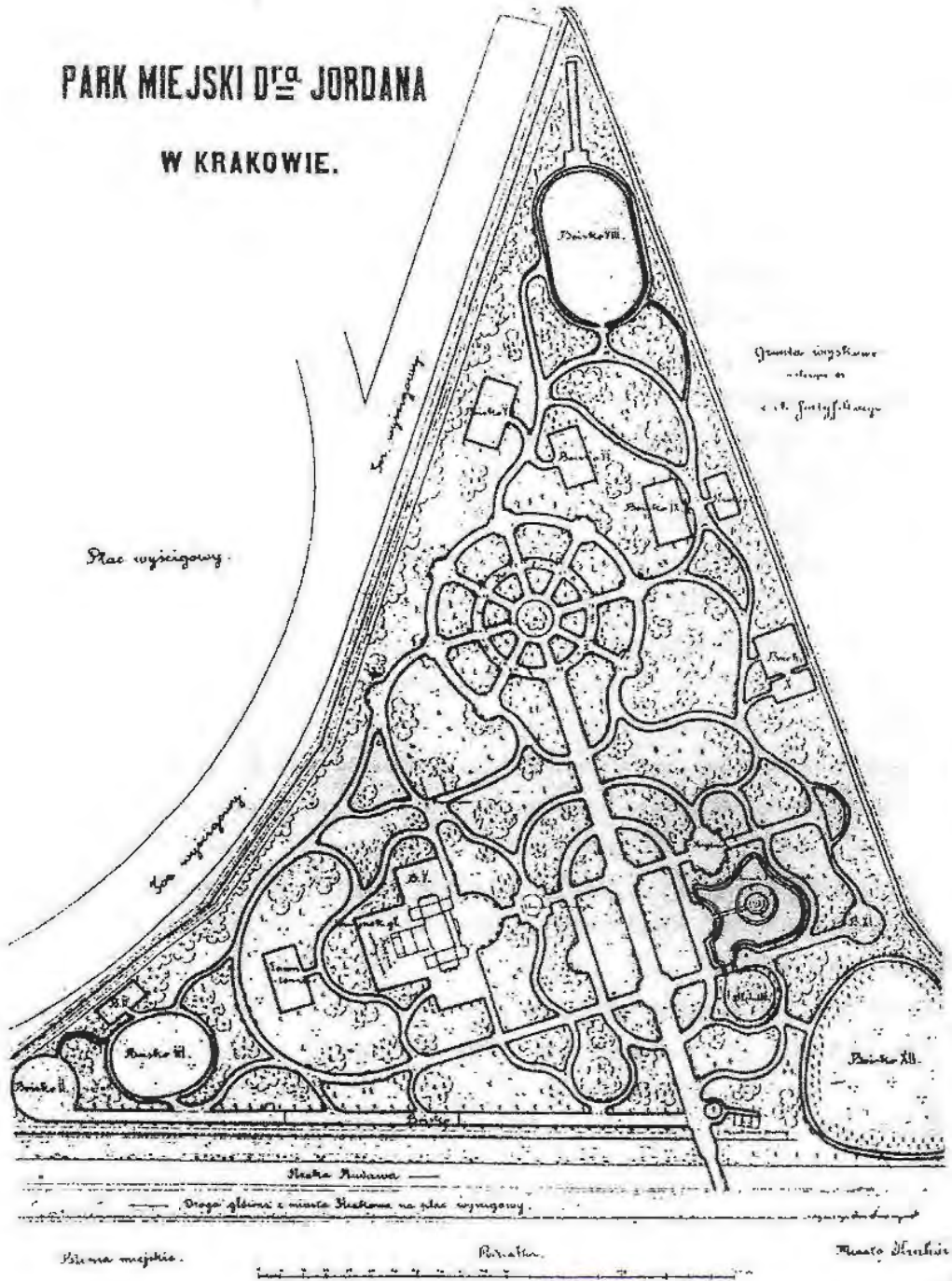
Stopniowo w parku ustawiano kolejne popiersia. W 1901 r. znajdowały się tu już 32 rzeźby, m. in. Juliana Ursyna Niemcewicza i Adama Mickiewicza. W roku śmierci doktora Jordana (1907) stały już 44 popiersia. W latach osiemdziesiątych XIX w. park nawiedziła dwukrotnie klęska powodzi. W tym też okresie wybuchł pożar pawilonu głównego. Mimo tych przeciwności, park nadal był starannie utrzymywany i stale się rozwijał. Jednak po śmierci założyciela, kiedy w 1907 r. park dostał się pod wyłączny zarząd gminy miasta Krakowa, zaczął stopniowo zmieniać swój wygląd i działalność, która, niestety, zaczęła słabnąć. Jeszcze w 1914 r. pośrodku koła pomnikowego ustawiono na granitowym cokole pomnik doktora Jordana, ufundowany przez społeczeństwo Krakowa, odlany w brązie według projektu Jana Szczepkowskiego.

Funkcjonowanie parku przerwane zostało wybuchem pierwszej wojny światowej. Kwaterujące w Krakowie wojsko austriackie zniszczyło boiska, zieleńce i drzewostan. Przypuszcza się, że w tym okresie zniszczone zostały niektóre popiersia i postumenty, co spowodowało zmiany w ich ustawieniu. W okresie międzywojennym, z niewiadomych powodów, pierwotne postumenty zostały zastąpione nowymi, o uproszczonej formie oraz gorszych proporcjach: 16 takich postumentów zachowało się do dzisiaj. Prawdopodobnie w tym samym czasie wymieniono też postument pod popiersiem Tadeusza Kościuszki.

W Parku Jordana krąg żywotników przemarzał w zimie roku 1939/40 i wtedy wprowadzony został szpaler grabowy.

PARK MIEJSKI D^{RO} JORDANA

W KRAKOWIE.

Plan Parku im. dra Henryka Jordana z początku lat dziewięćdziesiątych XIX w.
(Miejski Park Dra Henryka Jordana w Krakowie, Kraków 1894,
rys. Jan Świerczyński)

Czas drugiej wojny światowej okazał się dla parku jeszcze gorszy. Na bramie Parku Jordana widniał wówczas napis: *Nur für Deutsche*. Urządzając kompleks stadionów dla Hitler-jugend, Niemcy wykopali drzewa w parku i przesadzili je w pobliże stadionu. Piękny starodrzew wycięty został niemal w całości, odsłonięte zaś w efekcie pomniki okupanci zamierzali zniszczyć. Rozkruszone marmurowe popiersia polskich bohaterów narodowych miały stanowić materiał na bieżnie sportowe ich stadionu. Te podejrzane prace zauważył właściciel zakładu kamieniarskiego, były wychowanek doktora Jordana, Franciszek Łuczywo, który wykupił od Niemców 22 popiersia bohaterów narodowych oraz pomnik doktora Jordana. Pozostały sprzęt i urządzenia parku, m.in. budynki oraz boiska, doszczętnie wówczas zdemolowano i przekształcono cały teren w park publiczny, dostępny tylko dla Niemców.

Po zakończeniu wojny Franciszek Łuczywo zgłosił władzom miejskim chęć oddania uratowanych popiersi. Władze przyjęły jednak tylko niektóre pomniki, pozostałe uznając za nieodpowiednie do eksponowania. Odtworzono wówczas, na wzór dawnego założenia, centralne koło pomnikowe, w którym umieszczono 12 popiersi na starych postumentach. Dopiero w latach sześćdziesiątych odtworzono brakujące 4 popiersia. Wykonane zostały przez rzeźbiarki Zofię Balcerowicz-Dzielińską i Danutę Dzielińską. Pozostałe 8 ocalałych pomników ustawiono na nowych postumentach przy bocznej alejce. Są to popiersia m.in.: Mikołaja Kopernika, Tadeusza Reytana, Piotra Skargi i Augustyna Kordeckiego.

Obecnie park zasadniczo zmienił swój wygląd, wciąż też są wprowadzane do niego nowe przyrządy mające służyć rekreacji i rozwijaniu zamiłowań sportowych wśród dzieci i młodzieży. Drzewostan i komunikacja wewnętrzna mają charakter swobodny, krajobrazowy, przy czym fragment wejściowy (aleja główna z rondem przetrwała do dnia dzisiejszego bez większych zmian) nosi cechy rozwiązania neoklasycystycznego. Szata roślinna jest dziś, niestety, znacznie zubożona. Większą część parku stanowią stare tereny parkowe (od strony południowej i wschodniej) z przewagą starodrzewu, w części północno-zachodniej zaś, dołączonej w okresie znacznie późniejszym, znajdują się otwarte polany trawiaste.

Zespół pomników obejmuje obecnie 30 rzeźb. Krąg centralny parku składa się z dwóch kolistych alejek, połączonych ze sobą ośmioma drózkami, pomiędzy którymi znajdują się trawniki z klombami kwiatowymi. Cały krąg otacza szpaler grabowy, przzerwany w miejscach wylotu czterech alejek głównych. W szpalerze wycięte są

nisze, w których usytuowano parami 16 popiersi zwróconych frontem do środka kręgu. Są to popiersia: Jana Długosza, Stefana Czarnieckiego, Józefa Poniatowskiego, Stanisława Konarskiego, Stanisława Żółkiewskiego, Kazimierza Pułaskiego, Artura Grottgera, Joachima Lelewela, Jana Kochanowskiego, Jana Ursyna Niemcewicza, Fryderyka Chopina, Jana Matejki, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Stanisława Staszica i Hugona Kołłątaja. Pośrodku kręgu, w centrum okrągłego trawnika, stoi uratowany pomnik doktora Henryka Jordana. Wzdłuż bocznej alei ustawiono 8 popiersi: Mikołaja Kopernika, Tadeusza Reytana, Piotra Skargi, Augustyna Kordeckiego, Jana Tarnowskiego, Konstantego Ostrońskiego, Józefa Hauke-Bosaka i Zygmunta Krasińskiego. W alei głównej, obok osobno stojącego popiersia Tadeusza Kościuszki, ustawiono ostatnio (w ramach cyklu pomników "Wielkich Polaków XX wieku") popiersie marszałka Józefa Piłsudskiego, Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ks. Jerzego Popiełuszki i Ojca św. Jana Pawła II. Ostatnie trzy rzeźby powstały według projektu prof. Stefana Dousy z krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych.¹⁸ Popiersia mają na podstawach wyryte napisy: od frontu imię i nazwisko, natomiast po bokach – datę urodzin i śmierci sportretowanej osoby. Na niektórych popiersiach są również daty ich wykonania oraz sygnatury artystów.

Na terenie parku znajduje się obecnie również kilka budynków. Obiektem dominującym jest pawilon Jordanówka, popularnie zwany okrągłakiem, usytuowany po lewej stronie od wejścia głównego, w miejscu pochopnie zburzonego w 1967 r. pawilonu o tej samej nazwie. Po przeciwnej stronie alei głównej usytuowany jest parterowy budynek Krakowskiej Dyrekcji Zieleni, mieszczący biura i zaplecze dla pracowników opiekujących się zielenią ogrodu. W części zachodniej, od strony al. 3 Maja, w pobliżu sadzawki, parterowy pawilon zajmuje Ośrodek Sportu i Rekreacji „Krakowianka”. Mieści się w nim wypożyczalnia sprzętu sportowego, szatnie i bufet, czynne jedynie w sezonie letnim. Pozostałe tereny parku przeznaczone zostały na boiska, place zabaw, łąki i alejki spacerowe.

Park Jordana zmienił też całkowicie swój charakter. Mimo, że od 1957 r. działa Towarzystwo Parku im. dr. Henryka Jordana, czyniące starania o powrót do tradycji jordanowskich, nadal nie wznowiono tu codziennej działalności wychowawczej; odbywają się jedynie okazjonalne imprezy kulturalno-rekreacyjne. Z początkiem lat

¹⁸(MM), *Wielcy w parku*, [w:] *Dziennik Polski*, Nr 258 (17141) z dn. 4 XI 2000 r.

dziewięćdziesiątych utworzono Fundację im. H. Jordana, która zabiegać ma zarówno o fundusze dla parku, jak i o właściwe jego wykorzystanie. Ponadto, równocześnie, powstało konkurencyjne Towarzystwo Rozwoju Parku Jordana. Obserwowana od lat degradacja terenów zielonych, w tym również historycznych założeń ogrodowych i parków zabytkowych, sugeruje konieczność rychłego objęcia kompleksową opieką konserwatorską także tego obiektu. Warto również ponownie podjąć próbę prowadzenia w nim codziennej działalności wychowawczej, dostosowanej jednak do zmienionego charakteru tego pięknego, najpopularniejszego po Plantach, zabytkowego parku Krakowa.

Jordanowska koncepcja wychowania dzieci i młodzieży

Doktor Henryk Jordan dokonał przełomu w polskim systemie wychowawczym, przez podniesienie rangi wychowania fizycznego i dostrzeżenie w rozwoju fizycznym jednego z głównych czynników kształtujących osobowość młodego człowieka.

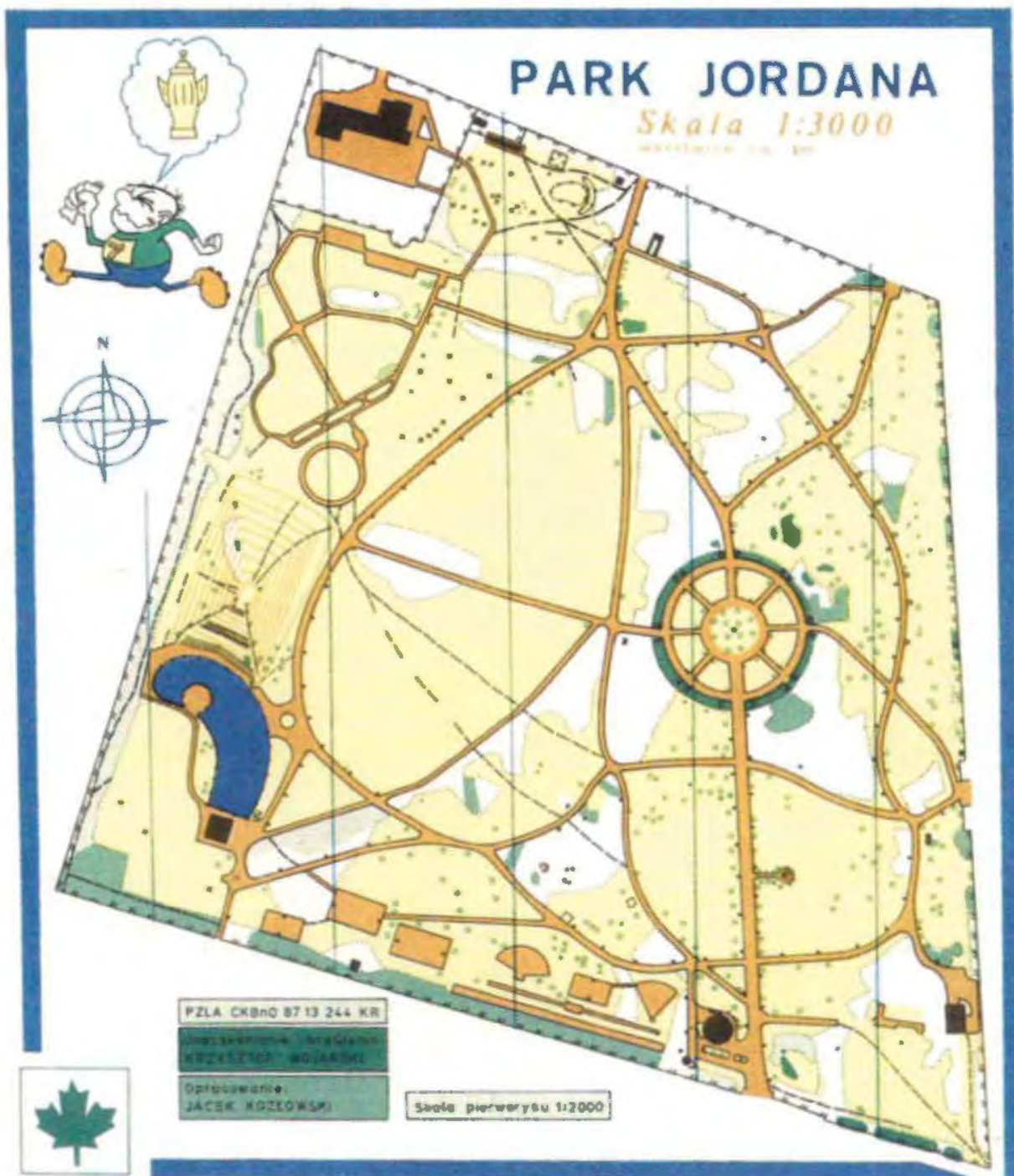
Koncepcja wychowania dra Jordana reprezentowała lekarski punkt widzenia. Została sformułowana w oparciu o właściwości rozwoju człowieka i w aspekcie potrzeb z tym związanych. Za jedną z podstawowych potrzeb życiowych dziecka uznał dr Jordan potrzebę ruchu, wynikającą z jego naturalnych skłonności. Zaspokojenie tej potrzeby warunkuje w dużym stopniu prawidłowy rozwój całego organizmu. Rozwój i zdrowie młodzieży wymagają, aby miała ona możliwość spędzania codziennie przynajmniej dwóch godzin na świeżym powietrzu, poświęcając ten czas na ćwiczenia fizyczne, zabawy i gry ruchowe. Dr Jordan sądził, że przez właściwą organizację czasu wolnego można ograniczać ujemne skutki przeciążenia programów szkolnych i upowszechniać prowadzenie higienicznego trybu życia.

Konsekwencją takiego podejścia było uwzględnienie wszystkich sfer osobowości dziecka, na jakie może i powinien oddziaływać wychowawca, mający na celu dobro swojego wychowanka i troskę o jego przyszłość. Stąd też za podstawę realizowanego w parku programu wychowawczego przyjęto wychowanie zespołowe, łącząc je z wychowaniem indywidualnym każdego młodego człowieka. W wychowaniu indywidualnym kładziono szczególny nacisk na rozwijanie sprawności fizycznej, a w oparciu o tę zasadę prowadzono wszechstronne oddziaływanie wychowawcze w dziedzinach wychowania umysłowego, politechnicznego, moralnego i estetycznego.

H. Henryk Jordan

Doktor Henryk Jordan (Kronika Towarzystwa Parku im. dra H. Jordana
- reprodukcja S. Kuciel)

Plan współczesny Parku Jordana (opracowanie: J. Kozłowski)

Fragment alei w zachodniej części Parku Jordana (fot. S. Kuciel)

Fragment kręgu centralnego w Parku Jordana

Popiersie Tadeusza Kościuszki
w Parku Jordana (fot. S. Kuciel)

Popiersie Stefana Czarnieckiego
w Parku Jordana (fot. S. Kuciel)

Fragment kręgu centralnego z widocznymi popiersiami (fot. S. Kuciel)

Piaskownica dla dzieci w pobliżu boisk w Parku Jordana (fot. S. Kuciel)

Plac zabaw w pobliżu pawilonu „Tik - Tak” w Parku Jordana (fot. S. Kuciel)

W roku 1889, z inicjatywy dra Jordana, powstał park zabaw dla dzieci i młodzieży, jeden z pierwszych tego typu w Europie. Całokształt działalności w nim prowadzonej złożył się na powstanie jednolitego stylu i systemu wychowawczego.

Park ten prowadził codzienną działalność, kierowaną osobiście przez dra Jordana i zarząd parku, nadzorujący pracę przewodników. Zadaniem kierownictwa było opracowywanie programu gier, zabaw i ćwiczeń gimnastycznych, a także czuwanie nad ich właściwą realizacją.

Przewodnikami byli najczęściej studenci kierunków lekarskich oraz nauczyciele szkół ludowych, posiadający specjalne przygotowanie. Organizowali oni i prowadzili ćwiczenia oraz gry i zabawy dla poszczególnych grup młodzieży. Do obowiązków przewodnika należało także czuwanie nad regularną frekwencją wychowanków oraz przygotowywanie krótkich sprawozdań, zawierających uwagi o przebiegu zajęć i zachowaniu uczestników. Aby podnieść autorytet przewodników, kierownictwo parku ufundowało dla każdego z nich mundur, składający się z bluzy, spodni i rogatywki oraz specjalne stroje ćwiczebne. Również młodzież w czasie zajęć w parku nosiła mundurki i stroje gimnastyczne, które dla podniesienia współzawodnictwa międzygrupowego, były różnicowane. Stanowiło to dla młodzieży nie tylko ciekawe urozmaicenie, ale przede wszystkim rozwijało poczucie przynależności grupowej i wpływało na ogólne podnoszenie dyscypliny zajęć.

W parku znajdowało się wówczas 14 boisk o różnorodnych kształtach i rozmiarach, w zależności od tego, do jakich ćwiczeń i gier były przeznaczone. Przyrządy gimnastyczne spełniały najnowsze ówczesne światowe wymagania higieniczno-zdrowotne.

Każdy zastęp bawił się i ćwiczył oddzielnie, na innym boisku. Zmiana boiska odbywała się co pół godziny, na gwizdek przewodnika. Działalność pedagogiczna w rozumieniu jordanowskim stwarzała jednakowe możliwości dla chętnych – zarówno dziewcząt i chłopców – do korzystania z zajęć w parku. Udział w ćwiczeniach i zabawach był dobrowolny. Ci jednak, którzy chcieli w nich uczestniczyć, musieli dokonać wpisu w zarządzie parku. Na podstawie zebranych zgłoszeń przeprowadzano podział młodzieży na zastępy, liczące około trzydzieści osób, z uwzględnieniem wieku uczestników.

Jako lekarz, doktor Jordan zwracał szczególną uwagę na dobór właściwych ćwiczeń, zgodnie z wiekiem i poziomem rozwoju ćwiczących. Podstawę jednak jego systemu wychowawczego stanowiła

koncepcja zabawy. Zdaniem dra Jordana, nie ma potrzeby wyznaczania ścisłych granic między zabawą a gimnastyką. Obie spełniają przecież identyczny cel, różnią się natomiast sposobem jego osiągnięcia. Naturalne, swobodne ćwiczenia przy zabawie są bliższe psychice dziecka, stąd też wśród wszystkich uprawianych w parku ćwiczeń preferowano właśnie gry i zabawy. Jordan uważał zabawę za formę ćwiczeń ogólnorozwojowych, posiadającą wysokie walory społeczno – wychowawcze. Jego zdaniem, zabawy młodzieży stanowiły nie tylko zaspokojenie naturalnej potrzeby aktywności w gronie rówieśników, realizacji własnych pomysłów, sukcesu w osobistym i zbiorowym działaniu, ale i rozwijały poczucie własnej wartości. Kształciły także podstawowe umiejętności i cechy charakteru niezbędne w życiu społecznym, będąc jakby naturalną drogą przygotowania młodzieży do dorosłego życia. Uczyły one, mówiąc słowami Jordana:

- „1. wytrwałości i cierpliwości, niezbędnych do nabycia wprawy w grze,*
- 2. skupienia myśli, by stosowną do działania chwilę upatrzeć,*
- 3. panowania nad sobą, wskazując, że poddawanie się pierwszemu popędowi niepowodzenie wprowadza,*
- 4. szybkiego orientowania się i szybkiej decyzji,*
- 5. rozwijania samodzielności w działaniu, budząc popęd do czynu”.*

Należało do reguły, że każdy zastęp uczestniczył w ciągu dnia w trzech grupach zajęć: zabawach gimnastycznych (rzucanie krążkiem, oszczepami, strzelanie z łuku, pochody na szczydłach, itp.), zabawach, w których obie strony ubiegały się o zwycięstwo ("dzień i noc", "chiński mur", piłka nożna, tenis, krykiet i krokiet¹⁹, itp.), zabawach, w których nie było zwycięzców ani zwyciężonych ("kot i mysz", "lis z jamy", "jastrzębie i kury"). Starano się o wprowadzenie takich zabaw, które uczniowie łatwo mogli zapamiętać i powtarzać w czasie wycieczek, bez żadnych przyrządów.

Wszystkie zajęcia w parku były starannie zaplanowane i dobrze zorganizowane. Ustalony i konsekwentnie realizowany był również porządek przy zabawach i ćwiczeniach. Zajęcia w parku rozpoczynały się i kończyły punktualnie. Rozpoczęciu zajęć towarzyszył zawsze śpiew pieśni patriotycznych, co miało, zdaniem dra Jordana, znaczący wpływ na wyrobienie uczuć jedności i solidarności wśród wychowanków. Ponadto prowadzono naukę śpiewu chóralnego.

¹⁹krykiet - gra sportowa (zblizona do palanta i baseballu) dla 2 drużyn (atakującej i broniącej) po 11 zawodników. Krokiet - gra rekreacyjna dla 2-8 osób, popularny głównie w XIX w., polega na jak najszybszym przeprowadzeniu przez kolejne bramki drewnianych kul, uderzanych specjalnym młotkiem.

Wszystkie zabawy kończyły się na odgłos dzwonka. Zastępy maszerowały ze śpiewem przed pawilon główny, skąd uczestnicy zajęć rozchodzili się do domów. W miesiącach letnich uczestnicy zajęć mogli korzystać z kąpieli natryskowych. Zarząd parku dbał także o dożywianie dzieci, zapewniając im szklankę mleka i bułkę. W ten sposób odbywały się zajęcia od maja aż do października. Najwyższa jednak frekwencja przypadała zawsze na miesiące wakacyjne.

Dla popularyzacji działalności parku oraz zwiększenia motywacji udziału w zajęciach, dr Jordan organizował "wielką zabawę ogrodową", połączoną z pokazem dorobku sportowego uczestników zajęć oraz z wręczaniem licznych nagród i wyróżnień. Było to jednocześnie wielkie święto sportowe, kończące się zazwyczaj pokazem ćwiczeń wojskowych i popisem chóru.

Trzeba bowiem dodać, że wychowanie patriotyczne w parku łączył dr Jordan z przeprowadzaniem specjalnych ćwiczeń wojskowych dla młodzieży, co miało wyjątkowe znaczenie w ówczesnej sytuacji zaboru. Ponadto, kształtując podstawy świadomości narodowej, w programie zajęć ujęto także naukę historii ojczyzny, w formie krótkich pogadanek u stóp pomników sławnych artystów, poetów i bohaterów narodowych.

Doktor Jordan zorganizował dla swych wychowanków także ogródek doświadczalny kwiatowo-warzywny, a w okresie zimowym otwierał pracownię stołarską i tokarską, kładąc nacisk na budzenie szacunku do pracy fizycznej i zainteresowanie zawodami praktycznymi. Chciał ułatwić dzieciom zrozumienie podstawowych procesów produkcji oraz jedności pracy fizycznej z pracą umysłową, a co za tym idzie, zrozumienie potrzeby łączenia teorii z praktyką. Praca fizyczna, zdaniem Jordana, wyrabiała też praktyczność i samodzielność myślenia oraz sprzyjała zamiłowaniu do porządku i dokładności.

Do równie wartościowych form oddziaływania wychowawczego należały festyny kościuszkowskie, konkursy i przedstawienia, organizowane zarówno w parku, jak i poza nim. Liczne wyjazdy i wycieczki budziły zamiłowanie do piękna ojczystego krajobrazu.

Istotnym elementem moralnego wychowania w parku Jordana było uczenie poszanowania własności społecznej, polegające na trosce o urządzenia sportowe oraz utrzymaniu czystości i porządku w parku, a także kształcenie siły i hartu woli w połączeniu z umiejętnością życia zespołowego.

Jordan rozwijał również postawę estetyczną swych wychowanków, kierując ich uwagę nie tylko na piękno przyrody

i sztuki, ale także budząc w nich czynną, twórczą postawę wobec piękna. Celowi temu służył wspomniany śpiew chóralny, a także organizowanie licznych występów artystycznych oraz poznawanie pamiątek historycznych Krakowa (Wawel, Kopiec Kościuszki).

Krakowski park Jordana stał się wzorem dla późniejszych tzw. ogrodów jordanowskich, rozpowszechnionych w całej Polsce i Europie. Te obecnie istniejące zasadniczo odbiegły od pierwotnej koncepcji,

a sens ich istnienia interpretowany bywa różnie. Z upływem czasu zmienił się też, niestety, nie tylko wygląd krakowskiego pierwowzoru, ale i charakter prowadzonej przez niego działalności, w znacznym stopniu skomercjalizowanej i często opartej na zasadzie biernego wypoczynku. Dzisiaj, kiedy tak ważne jest przeciwdziałanie negatywnym skutkom współczesnej cywilizacji, może warto byłoby przypomnieć o zawsze aktualnych ideach jordanowskich.

Bibliografia

Filiński B., *Park dra Jordana w Krakowie*, Kraków 1891

Kamiński A., *Dr Henryk Jordan. Twórca nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Warszawa 1946

Jordan H., *O zabawach młodzieży* [w:] Przewodnik Higieniczny, nr 2/1891, s. 33-52

Jordan H., *Kilka uwag lekarza w sprawie wychowania* [w:] wykład wygłoszony na zebraniu matek chrześcijańskich w Krakowie, marzec 1905, Archiwum Akademii Medycznej w Krakowie.

Kuciel J., *100 lat parku Jordana*, [w:] Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Kraków 1992, nr 19, s. 71-89

Łopuszański T., Homiński K. i Grudek W., *Miejski Park dra Jordana w Krakowie*, Kraków 1894

Smarżyński H., *Dr Henryk Jordan, pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków 1958

Wroczyński R., *Henryk Jordan, propagator gier i zabaw ruchowych*, Warszawa 1975

Rozdział III

Park im. Wojciecha Bednarskiego

Specyfika położenia oraz wyjątkowe uwarunkowania założenia podgórskiego parku skłaniają do poczynienia kilku wstępnych uwag. Dzisiejszy Park im. Wojciecha Bednarskiego leży w prawobrzeżnej dzielnicy Krakowa - Podgórzu. Należy on, obok Parku Krakowskiego i Parku im. dra Henryka Jordana, do grupy parków miejskich publicznych, położonych poza centrum Krakowa, które były zakładane pod koniec XIX stulecia. Trzeba jednak przypomnieć, że Podgórze zostało włączone do Krakowa jako dzielnica dopiero w roku 1917 (pomijając krótki okres przynależności za czasów Księstwa Warszawskiego). Fakt ten niesie ze sobą pewne konsekwencje. W chwili zakładania parku, a nawet wcześniej, bo już w pierwszej połowie XIX w., Podgórze było stosunkowo samodzielny miastem, cieszącym się wieloma przywilejami, o niezłe rozwiniętej sieci instytucji społeczno-kulturalnych i gospodarce. Posiadało także wcześniejsze od parku ogrody publiczne: miejskie plantacje wikliny, istniejące w miejscu wzmiankowanego jeszcze w średniowieczu Stawu Królewskiego, Planty (obecnie imienia ich inicjatora i twórcy – Floriana Nowackiego) oraz niewielki skwer przy ul. Józefińskiej. Wyjątkowość poziomu rozwoju Podgórza łączy się niewątpliwie z faktem, że zakładane było przez władze austriackie zaraz po I rozbiórce Polski. Wszystkie te uwarunkowania pozwoliły radzie miejskiej Podgórza na podjęcie i pomyślnie zrealizowanie w ostatnich latach XIX wieku tak poważnego przedsięwzięcia, jakim było założenie parku na terenie rekultywowanym po kamieniołomie. Parku, którego pierwowzorem był być może paryski park Buttes-Chaumont, również powstały w miejscu opuszczonego kamieniołomu i na przyległych doń terenach. Park Bednarskiego, o znacznie skromniejszych rozmiarach, to najstarszy (i jak dotąd jedyny) przykład świadomej rekultywacji terenów przemysłowych w Krakowie.

Historia Parku

Otwarcie podgórskiego parku w roku 1896 poprzedziły trwające kilka lat prace przygotowawcze na miejscu zaniechanego wyrobiska kamieniołomu o średniowiecznym jeszcze pochodzeniu. Pomysłodawcą był założyciel Towarzystwa Upiększania Podgórza, nauczyciel Wojciech Bednarski. Pierwsze prace podjął już w roku 1884. Rozpoczął od urządzenia ogrodu przyszkolnego powyżej budynków szkoły przy ul. Zamojskiego, w której był zatrudniony. Inspiracją podjętych przez Bednarskiego prac był jego codzienny, żywy

kontakt z młodzieżą, który pozwolił mu dobrze zrozumieć jej potrzebę ruchu na świeżym powietrzu. Z myślą o młodzieży i w oparciu o pomoc młodzieży – postanowił zagospodarować część nieczynnego już kamieniołomu w paśmie Skał Twardowskiego. Warto dodać, że Bednarski sam zaprojektował układ drzew i alejek, daleko w tyle pozostawiając współczesne mu poglądy na temat urządzania terenów spacerowych w miastach – również pod względem wyposażenia parku w nowoczesne urządzenia, służące aktywnemu wypoczynkowi (np. boiska do ćwiczeń fizycznych i zabaw). Prace przy tworzeniu parku przebiegały równocześnie z pracami, które kończyły eksploatację przemysłową kamieniołomu.

Już 19 lipca 1896r. nastąpiło uroczyste otwarcie Parku Podgórskiego (dziesięć lat później do oficjalnej nazwy parku dodano imię jego twórcy, Wojciecha Bednarskiego). Liczne relacje prasowe donosiły wówczas o rozległym widoku na miasto, gustownie zaprojektowanych chodnikach, pięknych szpalerach drzew i bujnych gazonach²⁰, pięknych tarasach i amfiteatralnych podejściach. Pisano też o boisku dla ćwiczeń sokolich, o podium dla orkiestry, gloriecie²¹, itd. Przekazanie parku do użytku publicznego było ważnym wydarzeniem w życiu robotniczego Podgórza. Miasto wyraziło specjalne podziękowanie ofiarnemu społecznikowi, wyróżniając go honorowym obywatelstwem, nadanym w styczniu 1897r.

Wkrótce po otwarciu Parku dla publiczności, podjęto w nim działalność na wzór krakowskiego parku założonego przez dra Jordana. W czerwcu lub maju otwierano sezon gier młodzieżowych i zabaw dziecięcych pod okiem fachowych instruktorów, odbywały się tu coroczne zawody młodzieży i sokolej braci, pokazy gimnastyczne i sprawnościowe, uroczyste otwarcia i zamknięcia roku szkolnego oraz sezonu ćwiczeń.

Do roku 1902 wykonana i ustawiona została ośmioboczna altana, pierwotnie zamierzona jako piętrowa. W roku 1899 istniało już boisko (tzw. małe), a w jego sąsiedztwie studnia. Park był wówczas urządzony do linii obecnej alejki wejściowej od ul. Parkowej; na południowy wschód od tej linii trwało wydobywanie kamienia wapiennego. Istniała też ciepłarnia. W budynku przy wadze

²⁰gazon - ozdobny trawnik o narysie wyszukany lub kolistym; pełnił funkcję ozdobną, ale i prestiżową. W ogrodach krajobrazowych występował zamiast kwietników

²¹glorieta - niewielka budowla ogrodowa w formie otwartego kolumnowego pawilonu (altany), założona na planie okręgu, sytuowana na niewielkich wzniesieniach terenu, na zamknięciu osi kompozycyjnych

W Parku Podgórskim - początek XX w. (*Lenin w Krakowie*, wyd. 2, Kraków 1974, str. 259)

Współczesny plan Parku (*Podgórze - XIII Dzielnica Stoł. Król. Miasta Krakowa. Wolne Król. Miasto Podgórze - Płaszów - Rybitwy - Przewóz. Zarys przemian historycznych*. Kraków 1996)

Widok na polanę parkową otoczoną malowniczymi skałami Krzemionek.
Jest to ulubione miejsce matek z małymi dziećmi i chłopców grających w piłkę
(fot. S. Kuciel)

Willa „Julia” przy Placu Lasoty 2,
należąca początkowo do Wojciecha
Bednarskiego i jego rodziny.
Zbudowana w 1903 r. wg projektu
arch. Władysława Ekielskiego
w stylu historyzmu (fot. A. Torowski)

Plac zabaw dla dzieci
w Parku Bednarskiego;
jesień 1999 roku
(fot. J. Torowska)

Drewniane przyrządy do zabaw dla najmłodszych (fot. J. Torowska)

Pomnik Wojciecha Bednarskiego
w parku jego imienia
(fot. J. Torowska)

Regulamin Parku im. W. Bednarskiego
(fot. J. Torowska)

Tablica upamiętniająca 100-lecie otwarcia Parku w 1996 r., ufundowana przez Radę Miasta Krakowa, Towarzystwo im. W. Bednarskiego i Rodzinę Założyciela Parku (fot. J. Torowska)

kamieniołomu otrzymał mieszkanie przyjęty na stałe ogrodnik. Cały kamieniołom postanowiono wówczas ogrodzić. Pod koniec tego okresu Park posiadał cechy stylowe parku kaligraficznego z *układem promenadowym* w części górnej (północnej).

Stan Parku z roku 1909 dokumentuje mapa: kompozycja części górnej i dolnej była zakończona, z wyjątkiem obszaru funkcjonującego jeszcze kamieniołomu. Powstał wtedy duży plac centralny (plac ćwiczeń dla podgórskiego "Sokoła"), na odcinku placu istniała promenada. Zmieniono częściowo pierwotny układ alejek. Plac ćwiczeń był odgradzony od promenady trawnikiem; około roku 1910 posadzono tu szpaler kasztanowców, który zdecydowanie podzielił wewnątrz łąki typu *picturesque*²² na zgeometryzowane, modernistyczne wnętrza parkowe. W tym czasie rozpoczęto nasadzenia części gruntu gminnego, przylegającego od zachodu, z myślą o powiększeniu Parku. Dla nowego obszaru przyjęła się miejscowa nazwa Zalesienie. Tego okresu dotyczą Romana Kielkowskiego *Wspomnienia spod Kopca Krakusa*.

W latach 1909-1915 nie zmieniano istniejącej kompozycji Parku i znajdujących się w nim urządzeń. Założony został jedynie duży kolisty wgłębnik w części południowej, a w jego sąsiedztwie nieznacznie zmieniono przebieg alejek. Wgłębnik ten prawdopodobnie od początku pełnił funkcję miejsca zabaw dla dzieci. Zakończono też zakładanie części południowej Parku, o programie sportowo-dydaktycznym, zbliżonym do typu ogrodu jordanowskiego. Do końca pierwszej wojny światowej w Parku stały 3 pomniki: popiersie Jana III Sobieskiego, Tadeusza Kościuszki i Adama Mickiewicza. Park cieszył się wtedy niezwykłą popularnością, pełniąc funkcję ogrodu rozrywkowego. 23 lutego 1914 roku zmarł Wojciech Bednarski. Zawiązał się wówczas komitet, którego zadaniem było wystawienie mu w Parku pomnika.

Na początku okresu międzywojennego do Parku został włączony kamieniołom. W drugiej połowie lat dwudziestych wykonano schody, prowadzące na jego dno od północy i zachodu. Latem było tu wielofunkcyjne boisko (łąka), zimą - ślizgawka. W związku z adaptacją kamieniołomu utworzono z dawnej drogi dojazdowej alejkę (obecnie wejściową). Obszar ten posiada cechy stylowe parku ludowego. Na początku lat trzydziestych ośmiokątną altanę w centrum Parku zastąpiono murowanym modernistycznym kioskiem. Przebudowany też

²²*picturesque* (z j. angielskiego: malowniczy) – odmiana stylowa ogrodu romantycznego, polegająca na nieużywaniu elementów mogących zakłócić piękno krajobrazu naturalnego

został dawny budynek wagi kamieniołomu, gdzie urządzono dwa mieszkania dla obsługi Parku. 15 października 1937r. odbyła się uroczystość odsłonięcia pomnika W. Bednarskiego, wykonanego przez Stanisława Hilarego Popławskiego, późniejszego profesora Akademii Sztuk Pięknych. W tym też roku nastąpiła dalsza rozbudowa Parku. Wiek drzew wskazuje, że zrealizowano wówczas całą kompozycję otoczenia pomnika Bednarskiego. Pojawiły się jednak informacje, że Park był zaniedbany.

W okresie drugiej wojny światowej dokonano nasadzeń drzew iglastych i, być może, czasowo udostępniono Zalesienie.

W powojennej historii Parku wyróżnić należy dwa etapy działań. Pierwszy, do roku 1965, charakteryzują prace związane z utrzymaniem Parku oraz działania inwestycyjne, nie naruszające w zasadzie ważniejszych jego cech kompozycyjnych; niektóre jednak elementy Parku uległy w tym czasie zatarciu. Co ciekawe, na przełomie lat 1948/49 w Parku Bednarskiego odbywały się przedstawienia teatralne, m. in. *Smu nocy letniej*. Następnie, jeszcze przed rokiem 1960, otwarte zostało ostatecznie tzw. Zalesienie, stając się częścią Parku. Zlikwidowano starą bramę wejściową od strony ul. Parkowej oraz prowadzące do niej schody. Zbudowano nowe wejście, z bramą na południe od budynku wagi. Powstało też wejście od ul. Krzemionki (Zamojskiego) od północnego zachodu, a także wejście powyżej nowego gmachu gimnazjum (użytkowanego jeszcze wówczas przez AGH) od strony południowo-zachodniej. Zatarciu (likwidacji) uległa alejka prowadząca od budynku dawnej wagi do okrągłego placu w części północnej Parku. W związku z pokrywaniem alejek nawierzchnią asfaltową, odcinek promenady głównej Parku, biegnący wzdłuż dawnego placu ćwiczeń sokolich, został wówczas zwężony, alejka zaś, stanowiąca jego przedłużenie w kierunku południowo-wschodnim - poszerzona. Utrwalono lub wykonano na nowo nawierzchnię alejki tworzącej Wielką Serpentyńę. W związku z budową kompleksu stadionów Klubu Sportowego „Korona”, kamieniołom Parku uzyskał murowane ogrodzenie o charakterystycznym wyglądzie, zbliżonym do formy krenelażu, co stanowi nawiązanie do występujących w Parku i jego okolicy form pofortecznych. W latach sześćdziesiątych rozpoczęto budowę szerokich, reprezentacyjnych schodów od strony ul. Zamojskiego, przy budynku nr 4/6 (obecnie siedziba Szkół Gastronomicznych).

Drugi etap w powojennej historii Parku Bednarskiego obejmuje czas od roku 1966 aż do chwili obecnej. Okres ten charakteryzuje się działaniami związanymi z bieżącym utrzymaniem

Parku. Cechuje go również, niestety, coraz wyraźniej postępujące zaniedbanie. W tym czasie została ukończona budowa schodów od strony ul. Zamojskiego. Nowemu wejściu do Parku nadano cechy stylowe pozwalające przyporządkować ten element okresowi socrealizmu. Likwidacji uległy zabytkowe elementy wyposażenia – ławki z żeliwnymi elementami konstrukcyjnymi oraz obydwie studnie. Samosiewy zatarły w znacznym stopniu czytelność kompozycji. W latach siedemdziesiątych, z okazji 75. rocznicy otwarcia Parku, planowano wkomponować architektonicznie w obudowę schodów napisy informujące o jego założycielu, jednak ostatecznie udało się to zrobić dopiero na 100-lecie otwarcia Parku. Natomiast pomnik założyciela Parku, po odnowieniu napisu na cokole, został wówczas (ponownie) wkomponowany i otoczony świeżym zestawem kwiatów i zieleni. W programie tzw. intensywnego zagospodarowania podgórskich zieleńców planowano zbudować w tym okresie na terenie Parku sadzawkę i górkę saneczkową. Zamierzano też wydzielić trzy sektory wypoczynkowe, dostosowane do potrzeb wieku i zainteresowań. Renciści otrzymaliby stoliki do gry w szachy, dla młodzieży przygotowano by ponownie boiska sportowe, a najmłodszym ofiarowano zestaw huśtawek, zjeżdżalni i kołowrotek. Plany te nie zostały jednak zrealizowane.

Stan obecny

Park im. Wojciecha Bednarskiego leży w obrębie starej części dzielnicy Podgórze - na prawym brzegu Wisły, na izolowanym zrębie Bramy Krakowskiej, należącym do krainy Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, w malowniczych kotlinach po kamieniołomach, wśród odśnieżonych skał, na wysokości 230-240 m n.p.m. Zajmuje powierzchnię 9,2 ha (z Zalesieniem 13,5 ha). Jest to park miejski krajobrazowy. Od północy przylega do ul. Zamojskiego i Krzemionek, od południa łączy się ze stadionem sportowym „Korony”, na niewielkim odcinku od strony Placu Lasoty obiega go ulica Parkowa. Jego starą część zalicza się do historyzmu typu neoklasycystycznego, a nową określa jako modernistyczną z układem *picturesque*. Jest to najładniej położony park w Krakowie; roztacza się z niego widok na miasto. Stan obecny obiektu jest dość dobry. Pod względem wartości kompozycyjno-ogrodniczej jest to park o zdecydowanym stylu w układzie zieleni, z dużymi możliwościami widokowymi (istnieją "okna widokowe"); wysoka jest też wartość historyczna tego założonego przed ponad stu laty obiektu.

Główną funkcją parku jest funkcja ekologiczna i rekreacyjna, szczególnie dla mieszkańców pobliskich ulic. Park ten stwarza też duże możliwości prowadzenia różnorodnych form działalności edukacyjnej. Tym bardziej, że zespół miasta Podgórze został uznany za zabytek i objęty ochroną w całości, niezależnie od poszczególnych zabytkowych obiektów tam się znajdujących.

1. Roślinność Parku

Według autorów *Charakterystyki najcenniejszych obiektów dendrologicznych w zieleni miejskiej Krakowa*: "teren parku był niegdyś siedliskiem ciepłych zarośli z dębem, sosną i leszczyną (a na wystawie południowej lub zbliżonej do niej, kompleksu grądu wysokich), wielogatunkowych lasów dębowo-grabowych z udziałem jesionu, lipy, klonu, jaworu i innych oraz kompleksu buczyn na północnych zboczach. Obecnie skład gatunkowy jest zmieniony wskutek działalności ludzkiej i z powodu zanieczyszczeń powietrza, jakie występują w tym rejonie w bardzo dużym stopniu".

Aktualnie w Parku wyróżnia się około 100 gatunków drzew i krzewów. Ustalono, że na wierzchołkach rosną obecnie sosny czarne, pochodzące z zalesień. W dolnych częściach najwięcej jest jesionów, lip, brzoź i klonów oraz robinii i kasztanowców. Gdziekolwiek, na ciepłych, południowych zboczach, spotyka się sosnę zwyczajną i leszczynę, wprowadzone w nawiązaniu do pierwotnego składu gatunków. Jednak wskutek dużego zanieczyszczenia sosna zwyczajna musi być zastępowana innym gatunkiem. Pojedynczo spotyka się na terenie Parku dęby, buki i graby, jako relikty zbiorowiska pierwotnego (bór mieszany, grąd wysoki). Są też gatunki obce udomowione, tj. robinie i kasztanowce. W Parku występuje niewiele okazów gatunków egzotycznych: tulipanowiec amerykański (na północny wschód od głównej promenady i w pobliżu miejsca po nieistniejącym już pomniku Jana III Sobieskiego), ajlant gruczołkowaty (przy Wielkiej Serpentyńce oraz w sąsiedztwie wgłębnika dla dzieci), a także orzech czarny. Najstarsze drzewa w tym kompleksie występują głównie w obrębie "ogródka przyszkolnego", tj. w części nie włączonej do Parku (pozostającej do chwili obecnej w dyspozycji Szkół Gastronomicznych).

2. Architektura

Z zabudowań na terenie Parku istnieją tylko domki ogrodnika i pawilony. Ponadto do dziś zachował się jeden pomnik - popiersie

Wojciecha Bednarskiego. Odrębne zagadnienie stanowi architektura przylegająca do Parku.

3. Zachowane fragmenty fortyfikacji

W obrębie Parku znalazły się poaustriackie fortyfikacje ziemne, pochodzące z drugiej połowy XIX wieku. Zachowane do dziś fragmenty kleszczy znajdują się w północnej części Parku (ich kształt wpłynął niewątpliwie na późniejszą kompozycję i przebieg alejek), natomiast we wschodniej części Zalesienia zwraca uwagę dobrze zachowany dwuramiennik, w latach 20. włączony do przebiegu górnej alejki.

4. Plany

W odniesieniu do Parku im. Wojciecha Bednarskiego przyjęto dwa zasadnicze kierunki działań konserwatorskich, według głównych cech stylowych i założeń funkcjonalnych, z wyodrębnieniem części leśnej (kontemplacyjnej) oraz ozdobnej (reprezentacyjnej, jordanowskiej i spacerowej). Niektóre elementy kompozycji Parku trzeba będzie odtworzyć.

W stulecie Parku, obchodzone w roku 1996, zapoczątkowano liczne prace, mające na celu m. in. oczyszczenie i konserwację pomnika założyciela Parku i rearanżację jego otoczenia. Opracowano też projekt "korekty" zieleni. Planuje się wprowadzenie oświetlenia pomnika oraz większości parkowych alejek. Przygotowano również projekt zagospodarowania parku elementami małej architektury. Być może w najbliższych latach uda się przygotować miejsce na imprezy masowe (w części południowej) i wybudować sadzawkę.

Przy schodach głównych, wiodących do parku od strony ul. Zamoyskiego, umieszczono tablicę pamiątkową z podobizną założyciela Parku i napisem następującej treści:

Park im. Wojciecha Bednarskiego, 1841 - 1914
twórcy Parku, Dyrektora Szkół Ludowych,
Radnego M. Podgórze, założyciela Towarzystw Obywatelskiej Troski,
Honorowego Obywatela Miasta Podgórze.
W 100-lecie otwarcia Parku w 1996 r. Rada Miasta Krakowa,
Towarzystwo im. W. Bednarskiego i Rodzina.

Bibliografia:

Studium historyczno-kompozycyjne Parku im. Wojciecha Bednarskiego, opracowane w zespole M. Swaryczewska, J. Żółciak, K. Żółciak,

Grodziska K., współpraca Bednarski T.Z., konsultacja J. Bogdanowski.
Kraków - Podgórze 1989 (mpis)

Dzieje Krakowa, praca zbiorowa pod red. J. Bieniarzówny i Małeckiego J.M., t. I-IV, Kraków 1984-1997

Grabowski A., Miczyńska I., Myczkowski S., *Charakterystyka najcenniejszych obiektów dendrologicznych w zieleni miejskiej Krakowa*, [w:] Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, Kraków 1970, t. IV, s. 81-101

Wolne Królewskie Miasto Podgórze. Płaszów - Rybitwy - Przewóz. Zarys przemian historycznych, pod red. Żółciaka J., Kraków 1996

Tezaurus sztuki ogrodowej, Siewniak M., Mitkowska A., Warszawa 1998

Rozdział IV

Ogród Strzelecki

Historia Krakowskiego Ogrodu Strzeleckiego łączy się z jednym z najstarszych stowarzyszeń na świecie, liczącym sobie przeszło siedemset lat Bractwem Kurkowym. Bractwa kurkowe były organizacjami strzeleckimi, zakładanymi w XIII i XIV w. w miastach europejskich. Powstawanie bractw wiązało się z obowiązkiem obrony miasta przez wszystkich mieszczan zdolnych do noszenia broni; należało ich więc wyszkolić i utrzymywać w sprawności bojowej. Bractwa, będące organizacjami ponadcechowymi, organizowały więc zawody strzeleckie, początkowo z kusz, a później z broni palnej. Celem strzelania był kurek (blaszany lub drewniany kogut), stąd nazwa bractwa kurkowego. Najlepszy strzelec do czasu następnych zawodów zostawał królem kurkowym. W niektórych polskich miastach bractwa kurkowe przetrwały jako organizacje sportowe do XX w.

Wszędzie tam, gdzie rozwijał się ruch strzelecki, powstawały domy brackie, posiadające swoje strzelnice, zwane celestatami (celestad, celsztad z niem. *Zielstatt*). Strzelnicom tym towarzyszyły najczęściej przylegające do nich ogrody. Z czasem wykształcił się typ ogrodu strzeleckiego, którego głównym celem było pomieszczenie strzelnicy oraz siedziby bractwa. Domy brackie pełniły istotne funkcje rekreacyjno-integrujące.

Krakowski park jest jednak ogrodem wyjątkowym, gdyż związanym z dziejami najstarszego w Polsce bractwa kurkowego, o średniowiecznym jeszcze rodowodzie. Ponadto na jego terenie, w pałacyku Celestatu, w ostatnim okresie utworzono jedyne w Polsce muzeum, poświęcone historii jednej z najstarszych miejskich organizacji. Trzeba również podkreślić, że mimo ogromnej popularności bractw kurkowych w Polsce, tylko krakowskiemu bractwu udało się zgromadzić tak kompletną kolekcję swych pamiątek. Tym cenniejszy wydaje się zgromadzony w Celestacie, jedyny w swoim rodzaju, zbiór różnorodnych eksponatów, z najbardziej znanym - krakowskim srebrnym kurem. Ekspozycję zatytułowano: Z dziejów Krakowskiego Bractwa Kurkowego.

Ogród przy ul. Lubicz jest trzecim z kolei ogrodem strzeleckim w historii Krakowskiego Bractwa. Pierwotnie teren przeznaczony do strzelania i szkolenia we władaniu kuszą, wraz z siedzibą bractwa, położony był za Bramą Mikołajską. Warto też dodać, że najstarszy widok celestatu pochodzi z zachowanego do dzisiaj Kodeksu Baltazara Behema z roku 1505. Miniatura przedstawia strzelnicę na tle krajobrazu podmiejskiego, co wskazywałoby na istnienie w owym

czasie jeszcze jednej strzelnicy – poza miastem. Po upadku Insurekcji Kościuszkowskiej w roku 1794 budynek ten zajęli i spalili Prusacy, przypieczętowując zaprzestanie przez Bractwo prowadzenia statutowej działalności.

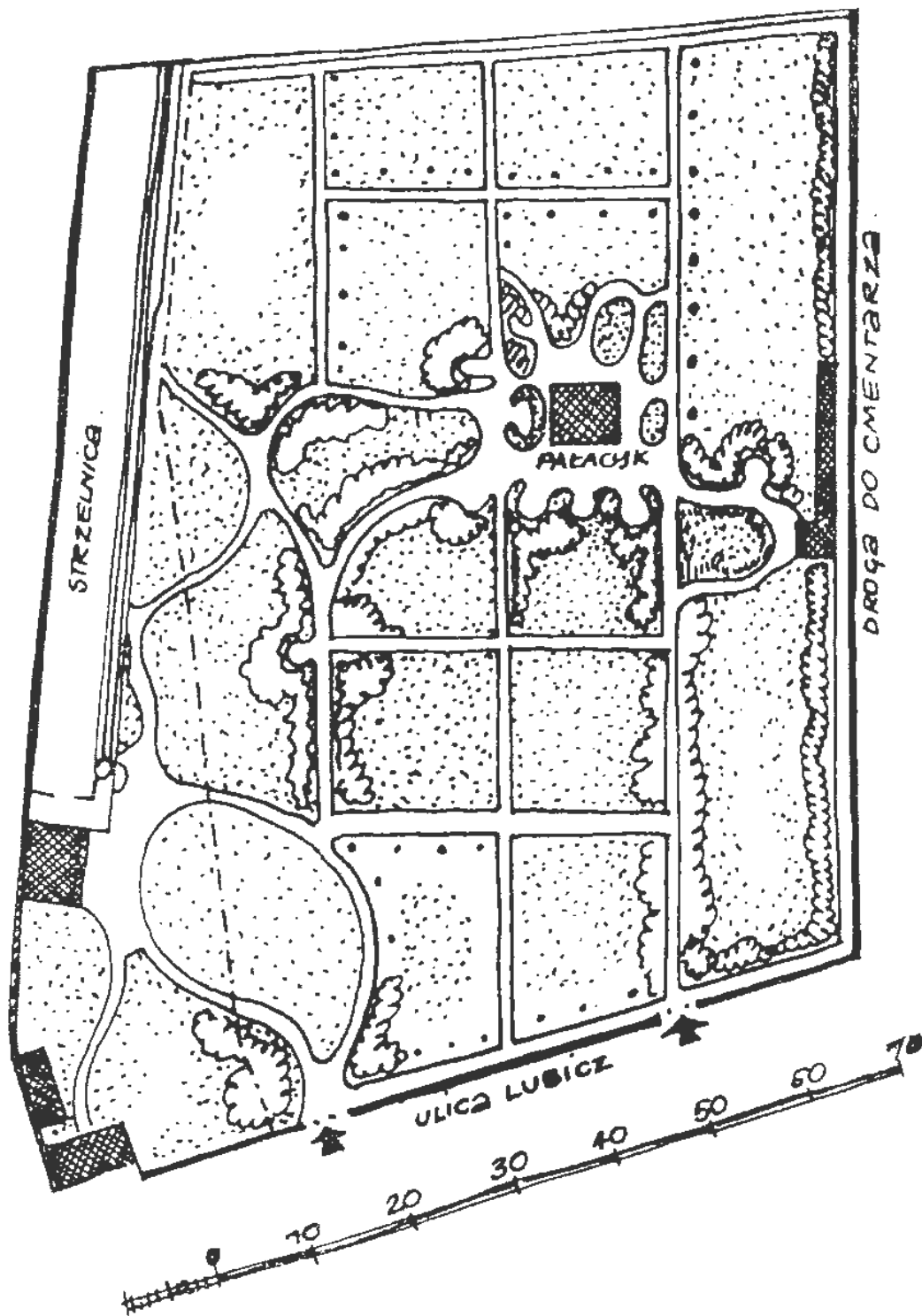
Druga, udokumentowana lokalizacja parku strzeleckiego łączy się z Królewskim Ogrodem na Łobzowie. W 1832 r., w Wolnym Mieście Krakowie, Bractwo wznowiło działalność jako Towarzystwo Strzeleckie Krakowskie, a Senat Rzeczypospolitej Krakowskiej wyznaczył mu owo miejsce ćwiczeń. Strzelnica w Łobzowie była jednak zbyt odległa od centrum miasta i z wielu względów niewygodna. Wkrótce postanowiono znaleźć bardziej dogodną lokalizację.

W roku 1837 Towarzystwo Strzeleckie Krakowskie weszło w posiadanie własnego ogrodu, który od tego czasu aż do chwili obecnej związany jest z losami organizacji. W skali zaś Krakowa było to drugie, po utworzonych w latach dwudziestych XIX wieku Plantach Krakowskich, miejsce przeznaczone na spotkania towarzyskie i swoisty ośrodek kulturalny wszystkich krakowian, aż do otwarcia konkurencyjnego Parku Krakowskiego (1887) i Parku Jordana (1889).

Ogród Strzelecki przy ulicy Lubicz – założenie i charakter do roku 1846

W roku 1836 zrodziła się myśl urządzenia celestatu w pobliżu centrum miasta. W tym celu, głównie dzięki inicjatywie panującego wówczas króla kurkowego, kupca Józefa Louisa, w dniu 28 czerwca 1837 r. Towarzystwo nabyło na przedmieściu Wesoła (dzisiaj okolice ul. Lubicz) dużą posesję z ogrodem i pałacykiem, znaną niegdyś pod nazwą Steinkellerowskiej. Pierwotny obszar ogrodu był znacznie większy. Ograniczały go dzisiejsze ulice: Rakowicka, Bosacka, Lubicz i Topolowa. Ogród został bardzo szybko przez braci kurkowych zagospodarowany. Urządzono tam nowy Celestat z neogotyckim pałacykiem oraz wzniesiono okrągłą wieżę do oglądania miasta i okolicy. W pałacyku zaplanowano też salę przeznaczoną na różnego rodzaju zebrania i uroczystości, jak koncerty czy przedstawienia teatralne.

Zabudowania w Ogrodzie Strzeleckim - taką z czasem otrzymał nazwę - oraz samo założenie ogrodu zaprojektował i wykonał dwudziestosześcioletni wówczas architekt i budowniczy, Tomasz Majewski, kilka lat później mianowany architektem uniwersyteckim. W pracach tych brał również udział Franciszek Lanci, późniejszy autor projektu neogotyckiej przebudowy Wawelu.

Dawny plan Ogrodu Strzeleckiego i zabudowa strzelnicy
(B. Stępniewska, *Ogrody Krakowa*, Kraków 1977, s. 147)

Uroczyste otwarcie własnej, stałej siedziby Towarzystwa odbyło się 15 października 1837 r. W cztery dni później uruchomiono w Ogrodzie Strzeleckim restaurację, później także kawiarnię. Natomiast w tydzień później odbyło się pierwsze strzelanie o godność króla kurkowego. Odtąd też siedzibą Towarzystwa Strzeleckiego był ogród, wraz z wzniesionym tam budynkiem przy ul. Lubicz 16. Niestety, pierwszy plan Ogródu Strzeleckiego nie zachował się. Zachowana zaś litografia Henryka Waltera pokazuje jedynie część strzelnicy, belweder i "gmach gotycki". W Ogrodzie znajdowały się ponadto: domek i szopa w narożniku ulic Lubicz i Bosackiej, pałacyk w środkowo-wschodniej części, wreszcie altana i kręgielnia przy boku wschodnim.

Wkrótce tak urządzony Ogród stał się ulubionym miejscem przechadzek wielu krakowian. Właśnie tutaj, po raz pierwszy w Krakowie, w roku 1840 zorganizowano publiczny bal sylwestrowy. Dodać jednak należy, że w ciągu tygodnia, kiedy odbywały się w nim ćwiczenia, Ogród Strzelecki nie cieszył się zbytnim powodzeniem, ze względu na huk wystrzałów.

Okres od roku 1846 do 1866

Od roku 1837 życie Towarzystwa Strzeleckiego toczyło się normalnym trybem, aż do czasu włączenia Krakowa w skład monarchii austro-węgierskiej (1846 r.). Władze austriackie zabroniły członkom Towarzystwa wszelkiego rodzaju strzelania, odebrały im sztucery; strzelnicę zajęli austriaccy szwoleżerowie. W latach 1846-50, po zajęciu ogrodu przez wojsko, budynek pałacyku zamieniono na szpital. W roku 1850 przywrócono ponownie Towarzystwu Strzeleckiemu prawo korzystania z ogrodu. To przymusowe interregnum (bezkrólewie) trwało sześć lat, ale już w roku 1851 podjęto na nowo strzelanie do kura.

W roku 1852 wycięto grupę drzew, otwierając tym samym widok z ulicy na budynek Towarzystwa. Wspomnienia Marii Estreicherówny znakomicie oddają atmosferę tamtych czasów. Pozycję Towarzystwa niewątpliwie wzmocniła wizyta cesarza Franciszka Józefa I w dniu 14 czerwca 1855 r. Sam cesarz oddał wówczas na strzelnicy 3 strzały do tarczy, nie trafiając jednak ani razu. Wydarzenie to zostało udokumentowane na powstałym w kilka lat później obrazie.

Do rozkwitającej na nowo popularności Ogródu przyczyniły się także dawane tam trzy razy w tygodniu koncerty orkiestr wojskowych i działalność gastronomiczno-rozrywkowa niejakiego Bernreitera, przedsiębiorcy, który dzierżawił Ogród w latach 1853-1856.

We wspomnianym wyżej pałacyku otworzył on kawiarnię i restaurację. Tu po raz pierwszy w Krakowie zobaczono kelnerów podających we frakach, tu również można było podziwiać wspaniałe ognie sztuczne. Należy przypuszczać, że z uwagi na koncerty wojskowych wykonawców, wśród publiczności było zapewne wielu Austriaków.

Od roku 1851, kiedy to władze wyraziły zgodę na reaktywowanie działalności Towarzystwa, aż do wybuchu I wojny światowej, coroczne strzelania o tytuł króla kurkowego, ćwiczenia i zawody strzeleckie oraz uczty „królewskie” odbywały się na strzelnicy przy ul. Lubicz 16. Mnożyły się też pamiątki Bractwa, ponieważ każdy kolejny król kurkowy obowiązany był upamiętnić swoje „panowanie” ofiarowaniem jakiegoś „klejnotu” oraz swojego portretu. Bracia Kurkowi, uczestnicząc w stałych i okolicznościowych uroczystościach, występowali w staropolskich kontuszach.

W latach 1857-1858 w Ogrodzie Strzeleckim grywał teatr niemiecki. Nie wystawiał on jednak spektakli w budynku Towarzystwa, lecz na urządzonej w pobliżu arenie. Było to klepisko otoczone ławkami, na którym odbywały się również popisy cyrkowe.

Lata 1866-1914

W dniach 24 - 26 czerwca 1868 roku Towarzystwo Strzeleckie obchodziło uroczyste 300. rocznicę wręczenia mu przez króla Zygmunta Augusta srebrnego kura, będącego darem rajców krakowskich. Jubileusz ten, połączony ze zjazdem starszyny i braci kurkowych z różnych miast Polski, przyczynił się do dalszego wzrostu znaczenia Towarzystwa. Celestat stał się wówczas ważnym ośrodkiem życia kulturalnego i towarzyskiego Krakowa.

W rozległym jeszcze wtedy Ogrodzie Strzeleckim organizowane były nadal koncerty orkiestr wojskowych i fajerwerki. W pałacyku, przebudowanym i znacznie powiększonym o sale przeznaczone na bale, festyny i maskarady karnawałowe, odbywały się różne tego typu uroczystości, które nie należały do rzadkości jeszcze w okresie międzywojennym.

W tymże Ogrodzie, w roku 1875, grał przez jeden sezon zespół Starego Teatru. Budowniczy Klafner wzniósł wówczas drewniany budynek z widownią na pięćset osób. Urządzeniem sceny zajął się maszynista Berwald. Warunki pracy nie były tam jednak najlepsze. W niedziele i święta odbywały się koncerty orkiestr, urządzone również w budynku teatralnym, a dla zespołu aktorskiego były to najbardziej dochodowe dni. Natomiast w dni powszednie w Ogrodzie organizowano zawody w strzelaniu. Huk słychać było w całym teatrze,

a krakowianie obawiali się nawet wchodzić na ten teren, by nie zostać przypadkowo postrzelonym. Postanowiono więc zbudować drugi teatr, po przeciwnej stronie ulicy Lubicz, w Ogrodzie Angielskim.

Warto również dodać, że w tym okresie powstał drugi - nie zachowany, niestety - plan Ogrodu Strzeleckiego. Został opracowany w roku 1875 przez znakomitego ogrodnika i planistę, byłego dyrektora Ogrodu Botanicznego we Lwowie, Karola Bauera. O ówczesnym wyglądzie Ogrodu można się dowiedzieć z broszurki napisanej przez księdza Juliusza Drohojewskiego, pochodzącej z roku 1894.

Okazuje się, że po początkowo znakomitym urządzeniu Ogrodu Strzeleckiego według koncepcji Karola Bauera, nie był on nigdy ani uzupełniany, ani utrzymywany zgodnie z planem. Następujący po Bauerze dozorczy odeszli od pierwotnego wzoru, pozwalając wszystkim roślinom odrastać, co przyczyniło się do zniszczenia tego pięknego założenia. Plan Bauera uwzględniał popularne wówczas, bardzo kręte drogi, których celem było wywołanie na każdym zakręcie nowego i niespodziewanego wrażenia, jeśli chodzi o scenerię drzew i krzewów. Założenie to było jednak przeciwne funkcjom publicznym ogrodu, gdyż łatwo było w nim pobłądzić. Ponadto, Ogród Strzelecki był też miejscem tryumfalnych pochodów przy zmianie króla kurkowego. Bauer widocznie o tym nie wiedział, gdyż w planie ogrodu przez niego opracowanym brak było drogi triumfalnej.

Gdy przeminęła moda na angielski styl ogrodów, ustępując miejsca kulturze mozaikowej (dywanowej), Ogród Strzelecki także doświadczył tych innowacji. Obszerny zielony gazon przed salą strzelecką został zastąpiony ogródkiem dywanowym. Szeroka ścieżka, wysypana szarym żwirem, zawierała geometryczną figurę małego gazoniku z olbrzymim dywanem w środku, i to na wzniesieniu. Nie wzięto jednak pod uwagę, że sala strzelecka była parterowa i w rezultacie rysunek dywanu można było oglądać jedynie ze strychu. Ponadto, po lewej stronie urządzono regularny, ogromny klomb z wysokich krzewów, co znacznie obniżyło walory kompozycyjne, plastyczne i widokowe tej części ogrodu oraz spowodowało, że mały wodotrysk, stanowiący perłę ogrodu, znalazł się na ustroniu, „ustępując pierwszeństwo wysokiej kukurydzy (!) lub rozrosłemu rycynusowi w środku tego dywanu, spoza którego z nisko położonej sali strzeleckiej nic nie widać”.

W okresie późniejszym Towarzystwo Strzeleckie zdecydowało się przeznaczyć znaczny obszar ogrodu na oranżerie i cieplarnie. Konsekwencją było wydzielenie kolejnej części ogrodu na "mieszkanie

ogrodników i nieodzowne do jego gospodarstw stajnie na krowy, konia i chlewy dla nierogacizny".

Cytowane powyżej opisy stanowią część broszurki poświęconej Ogradowi, wydanej w 1898r. przez ks. Juliusza Drohojewskiego, kapelana Towarzystwa Strzeleckiego od r. 1894 i gospodarza ogrodu (niestety, występującego w tej roli zaledwie trzy lata, gdyż kolejne zestawienia władz Towarzystwa Strzeleckiego, zamieszczone w Kalendarium Krakowskim, już gospodarza ogrodu nie wymieniają²³). Ksiądz Drohojewski na kopii swojego planu oznaczył granice klombów, z zaleceniem, by wyższe drzewa i krzewy sadzić w środku, natomiast coraz drobniejsze na krańcach. Radził, by miejsca jasne obsadzić drzewami lub krzewami o jasnym liściu i kwieciu, miejsca oddalone zaś roślinnością o gęstym liściu, dla pogłębienia kontrastu. Zaproponował również oddzielenie gospodarstwa od ogrodu zieloną ścianą zwykłych drzew oraz ogrodzenie całej przestrzeni barierką i obsadzenie krzewami. Oddzielenie części wytwórczej miało za zadanie "ozdobić i rozweselić widok ogrodu".

Warto wspomnieć, że dnia 3 września 1880 roku w Ogrodzie Strzeleckim gościł ponownie cesarz Franciszek Józef, zostawiając Braciom Kurkowym w prezencie srebrny zestaw przyborów do parzenia herbaty, eksponowany obecnie na stałej wystawie w Celestacie.

W trzy lata później, w roku 1883, Ogród Strzelecki wzbogacił się o dwa pomniki. 10 czerwca nastąpiło odsłonięcie pierwszego z nich – i jednocześnie pierwszego, jaki ustawiono w Ogrodzie Strzeleckim. Był to kamienny posąg Zygmunta Augusta, ufundowany przez byłego króla kurkowego, Adolfa Opida (1839-1892), przyrodniego brata Heleny Modrzejewskiej. Pomnik ten został odkuty przez Michała Korpala w kamieniu pińczowskim, według projektu Walerego Gadomskiego, ówczesnego profesora krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych. Wyobrażał króla w pozycji stojącej, ubranego w XVI-wieczny strój, trzymającego w jednej ręce zwój, drugą zaś wspartego na filarku z herbem Polski. Pomnik ustawiono wówczas w południowej części parku, umieszczając go na wysokim, wielobocznym cokole. Postać króla zwrócona była twarzą do przybywającej publiczności, bokiem zaś do sali z portretami królów kurkowych.

Już w czasie obchodów odsłonięcia pomnika Zygmunta Augusta, połączonych z tradycyjnymi uroczystościami intronizacji kolejnego króla kurkowego, powstał pomysł wystawienia w Ogrodzie Strzeleckim pomnika Janowi III Sobieskiemu. I tak 13 września roku

²³ Por.: Lichończak G., *Ksiądz Juliusz ...*, op. cit., s. 55.

1883, w związku z obchodami 200. rocznicy Odsieczy Wiedeńskiej miała miejsce uroczystość odsłonięcia drugiego pomnika, wykonanego również z kamienia pińczowskiego przez Michała Korpala według projektu Walerego Gadomskiego. Pomnik wyobrażał zwycięskiego króla w stroju polskim, z nałożoną półbroją, wspartego na karabeli i trzymającego buławę w prawej dłoni. Na ścianie frontowej wysokiego, profilowanego cokołu widniała tablica z napisem w dwu-wierszu: "JAN III SOBIESKI / KRÓL POLSKI". U podnóża postumentu, na wawrzynach, spoczywał odkuty kamienny kartusz z herbem Sobieskich – Janina. Początkowo pomnik ten ustawiono na peryferiach Ogrodu Strzeleckiego, za pałacykiem przed oranżerią. Na obecne miejsce, w sąsiedztwie pomnika króla Zygmunta Augusta, przeniesiony został z początkiem XX stulecia, gdy powierzchnia ogrodu uległa zmniejszeniu wskutek parcelacji.

Z ciekawszych wydarzeń, jakie miały miejsce pod koniec XIX stulecia w Ogrodzie Strzeleckim, wymienić trzeba wizytę syna cesarza Franciszka Józefa - arcyksięcia Rudolfa, późniejszego tragicznego bohatera z Mayerlingu, który w roku 1887, siedem lat po swoim ojcu, odwiedził Celestat.

Pod koniec XIX wieku występował jeszcze w Ogrodzie Strzeleckim Teatr Ludowy. Zbudowano wówczas prowizoryczną scenę, a widownia dzieliła się na "krzesła pierwszego rzędu, krzesła dalsze i miejsca stojące".

W roku 1899 Towarzystwo podjęło decyzję o rozparcelowaniu i sprzedaniu części Ogrodu. Na terenach zajętych dotychczas przez jego wschodnią część powstała ulica Zygmunta Augusta i kamienice między nią a ulicą Rakowicką. Powstałe wówczas dwie parcele budowlane rozgraniczyła nowa ulica Kurkowa. Znaczną część zajęła rezydencja zamożnej rodziny Mańkowskich z Podola, a reszta została przeznaczona na kwartał kamienic czynszowych. Rozebrano wtedy strzelnicę, gdyż umiejscowienie pośród szybko wyrastających nowych domów praktycznie uniemożliwiało korzystanie z niej.

Uszczuplenie posiadłości nie przeszkodziło działalności Towarzystwa. Poza statutowymi uroczystościami jego członkowie uczestniczyli w różnych obchodach, manifestacjach patriotycznych itp. Największa chyba w dziejach Towarzystwa uroczystość odbyła się w pięćsetną rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem, 15 lipca 1910 roku. Bracia Kurkowi uczestniczyli wówczas w odsłonięciu na Placu Matejki Pomnika Grunwaldzkiego, a następnego dnia gościli u siebie, w pałacu Celestatu, pięciuset wybitnych gości, z Ignacym Janem Paderewskim i jego żoną, oraz twórcą pomnika, artystą rzeźbiarzem Antonim

Siedziba Bractwa Kurkowego - Celestat, litografia Henryka Waltera z 1860 r. (*Biuletyn Informacyjny. Towarzystwo Strzeleckie Bractwo Kurkowe. XII Europejskie Spotkania Bractw Strzeleckich*, Kraków 1998, s. 2)

Celestat - pałacyk Bractwa Kurkowego, obecnie siedziba oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa z ekspozycją stałą, poświęconą historii krakowskiego Bractwa Kurkowego

Pomnik króla Zygmunta Augusta w Ogrodzie Strzeleckim (fot. S. Kuciel)

Pomnik króla Jana III Sobieskiego w Ogrodzie Strzeleckim (fot. S. Kuciel)

Pomnik Ojca św. Jana Pawła II ustawiony ostatnio w Ogrodzie Strzeleckim w Krakowie (fot. A. Torowski)

Wiwulskim. Z tej okazji przygotowano również duży akwarelowy obraz, na którym złożyli pamiątkowe podpisy wszyscy obecni na uroczystości goście. Następnie, w roku 1912, na Celestacie bawił także ostatni członek rodziny panującej, następca tronu austriackiego, arcyksiążę Karol.

Ostatnie lata przed wybuchem pierwszej wojny światowej były okresem ożywionej działalności organizacji paramilitarnych i niepodległościowych na terenie Galicji. Bractwo Kurkowe, w miarę swych możliwości, włączyło się w pomoc finansową dla drużyn sokolich i organizacji skautów. Wychodząc naprzeciw istniejącym potrzebom, Towarzystwo podejmowało również wiele cennych inicjatyw społecznych, jak chociażby bezpłatne wypożyczenie strzelnicy na cele kursu wychowania fizycznego dla młodzieży akademickiej, wprowadzonego wówczas na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Okres pierwszej wojny światowej

Z chwilą wybuchu wojny Towarzystwo przekazało swoje lokale na pomieszczenia Legionów. Działo w powołanym 16 VIII 1914 r. Naczelnym Komitecie Narodowym i wspierało wiele inicjatyw patriotycznych i społecznych. Między innymi członkowie Towarzystwa dołączali się do zbiórek pieniędzy na mundury dla legionistów, częściowo subsydiowali koszty ich utrzymania, itd. Strzelnicę, po opuszczeniu przez legionistów, zajmuje wojsko austriackie; kwateruje tam do 29 grudnia 1914 r. Następnie urządzono na samej strzelnicy i w całym Ogrodzie Strzeleckim warsztaty nr IV pierwszej c. k. armii, powodując duże zniszczenia. Starania o wyegzekwowanie należności, a później odszkodowań od uciążliwych lokatorów nie przyniosły oczekiwanego skutku; uzyskana ostatecznie rekompensata nie pokrywała poniesionych przez Towarzystwo strat. Na szczęście Bracia Kurkowi zadbali o właściwe zabezpieczenie swych zbiorów. Należy dodać, że następnie dzierżawcą Ogrodu i strzelnicy stała się misja YMCA (Young Men's Christian Organization). Prawowici właściciele objęli powtórnie obiekt dopiero w roku 1921.

Lata międzywojenne

W latach międzywojennych Towarzystwo Strzeleckie przeżywało okres pomyślnego rozwoju. Miało szczęście do wybitnych gości. W roku 1919, kiedy odbyło się po raz pierwszy po czteroletniej przerwie strzelanie królewskie, zaszczycił je swoją obecnością generał Józef Haller, oddając wówczas honorowy, pierwszy strzał.

W październiku tego roku bawił na strzelnicy Naczelnik Państwa, Józef Piłsudski. Cztery lata później podejmowali Bracia dwu przebywających wówczas w Krakowie wybitnych gości – prezydenta Stanisława Wojciechowskiego i marszałka Francji, Ferdynanda Focha. 1 października 1927 r. odwiedził strzelnicę kolejny prezydent Rzeczypospolitej, profesor Ignacy Mościcki. Podsumowując trzeba stwierdzić, że w okresie międzywojennym Ogród Strzelecki był miejscem ożywionego życia towarzyskiego, a także działalności politycznej, gdyż tu odbywały się zebrania rozmaitych ugrupowań i stronnictw politycznych.

Okres drugiej wojny światowej

Druga wojna światowa nie oszczędziła Ogródu Strzeleckiego. Agresja Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 r. i zajęcie Krakowa przerwały działalność Towarzystwa. Najcenniejsze pamiątki zostały wcześniej przezornie zakopane na terenie klasztoru Franciszkanów, gdzie szczęśliwie przetrwały okupację. Inne pamiątkowe przedmioty ukryto w mieszkaniach członków Bractwa. Okupant zabronił Bractwu wstępu na Celestat, którego budynek zamieniony został na pralnię i odwieszalnię dla żołnierzy Wehrmachtu. Zagrabiono i zniszczono wyposażenie strzelnicy, meble, serwisy, broń, itp. 23 lipca 1940 r. generalny gubernator Hans Frank wydał dekret rozwiązujący wszystkie polskie stowarzyszenia kulturalne, wojskowe i charytatywne. Na jego mocy rozwiązane zostało również Towarzystwo Strzeleckie.

Okres od zakończenia drugiej wojny światowej do chwili obecnej

Zakończenie II wojny światowej nie oznaczało, niestety, natychmiastowego wznowienia działalności krakowskiego Bractwa Kurkowego. W maju 1945 roku zarejestrowano je ponownie pod nazwą Towarzystwo Strzeleckie - Bractwo Kurkowe, jednak odmówiono zwrotu budynku Celestatu i strzelnicy wraz z Ogrodem Strzeleckim. Co prawda, 9 grudnia 1945 r. w Celestacie odbyło się Walne Zebranie w celu dokonania wyboru Prezydium i Rady Zawiadowczej oraz członków Komisji Kontrolującej, formalnie jednak budynku Bractwu nie zwrócono. Powodem odmowy był nieprzychylny stosunek ówczesnych władz do Towarzystwa. Wkrótce też, 7 marca 1946 r., krakowskie Bractwo Kurkowe zostało ponownie zlikwidowane. W związku z licznymi odwołaniami na krótko uchylono poprzednią decyzję, lecz w 1951r. Towarzystwo ostatecznie rozwiązano. Opróżniony budynek Celestatu w Ogródku Strzeleckim

władze kwaterunkowe przyznały Klubowi Sportowemu "Kolejarz" (potem "Olsza"), a hipotecznie budynek wraz z całym Ogrodem Strzeleckim przepisany został na skarb państwa. Wszystkie pamiątki i przedmioty o wartości zabytkowej przejęło Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, a dokumenty – Archiwum Wojewódzkie. W tym okresie w bezpośrednim zagrożeniu znalazły się obydwie pomniki, znajdujące się w Ogródzie Strzeleckim, który stał się parkiem publicznym. Wówczas Bracia Kurkowi przekazali królewskie pomniki miastu. Magistrat w 1956 r. postanowił dodać do nich trzeci - gipsowy pomnik Lenina i Stalina. Stał on w Ogródzie Strzeleckim niedługo - pewnej nocy tajemniczo zniknął.

W dniu 8 czerwca 1957 r. Towarzystwo Strzeleckie zostało ponownie reaktywowane i wpisane do rejestru stowarzyszeń jako posiadające osobowość prawną. Nawiązując do historycznych tradycji, przyjęto wówczas nazwę: Towarzystwo Strzeleckie "Bractwo Kurkowe" w Krakowie, która obowiązuje do dzisiaj. Wówczas też podjęto pierwsze w okresie powojennym działania, mające na celu rewindykację majątku ruchomego i nieruchomego oraz kontynuowanie tradycyjnej działalności. W roku 1964 Towarzystwo podjęło kwestię interregnum, które trwało już zbyt długo. Nie zważając na brak strzelnicy i trudności lokalowe, postanowiono zorganizować pierwsze po wojnie strzelanie o tytuł króla kurkowego. Od tego też czasu Towarzystwo przeprowadzało swoje zawody w oparciu o strzelnice wojskowe Krakowa. Stopniowo udawało mu się zaznaczać swoją obecność i pozycję w życiu społeczno-kulturalnym Krakowa. Nadal jednak cały majątek nieruchomy, a w tym m. in. Celestat i Ogród Strzelecki, był własnością państwa. Około roku 1960 park został znacznie przekształcony.

Dla Ogródu Strzeleckiego okres lat siedemdziesiątych okazał się wyjątkowo trudny. Zburzono wówczas strzelnicę (około 1970-1975), zdewastowano zachodnią część parku, a zabytkowy, dziewiętnastowieczny budynek Celestatu, od dawna nie remontowany, niszczał i popadał w ruinę. Częściowo wykorzystywał go Klub Sportowy „Olsza”, m.in. na ćwiczenia gimnastyczne dzieci i młodzieży, a także, podobno, kolejowi sportowcy na imprezy rozrywkowe. Na co dzień jednak najczęściej świecił pustkami. Z tego okresu pochodzi opracowanie katalogowe parku, charakteryzujące przekształcenia ostatniego okresu jako socrealistyczne. Dodatkowo ogród był wówczas pozbawiony ogrodzenia, prócz odcinków żywopłotu od strony ul. Zygmunta Augusta i siatki od ul. Topolowej, a w części północnej parku zbudowano współczesny pawilon

gastronomiczny z piwem. W roku 1975 nieudolnie uporządkowano część północną Ogrodu Strzeleckiego, zacierając przy tym dawne rozplanowanie.

Na początku lat osiemdziesiątych z Ogrodu Strzeleckiego został praktycznie skwerek, który pełnił wątpliwą funkcję rekreacyjną. W roku 1985 rozpoczęto jego rewaloryzację. Przewidywano wówczas odtworzenie muru od strony ul. Bosackiej, wyeksponowanie dawnej fosy strzelniczej i ogrodzenie parku. Park miał być strzeżony i na noc zamykany, bowiem sąsiedztwo dworca kolejowego i jego bywalców doprowadziło po części do dewastacji. W lutym 1988 r. wyszła uchwała Rady Narodowej Miasta Krakowa, rozszerzająca perspektywiczny program ochrony i rewaloryzacji zabytków Krakowa o pięć cennych parków, wśród których znalazł się właśnie Ogród Strzelecki. Warto dodać, że długoletnie starania Braci Kurkowych o uzyskanie zgody na przekazanie Celestatu Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa, które mogłoby tam zorganizować ekspozycję strzeleckich pamiątek, w roku 1983 zakończyły się sukcesem. Wtedy ostatecznie przyznano budynek Muzeum, zezwalając na zorganizowanie tam stałej ekspozycji. Jednocześnie rozpoczęły się trwające kilka lat prace remontowo-adaptacyjne obiektu, prowadzone ze środków społecznych.

Zaistniałe w Polsce po 4 czerwca 1989 r. nowe warunki społeczno-polityczne pozwoliły krakowskim Braciom odzyskać odebrany im majątek. Celestat powrócił do swych prawowitych właścicieli. Na mocy porozumienia Towarzystwa Strzeleckiego z Muzeum Historycznym Miasta Krakowa powstało w nim muzeum z wystawą stałą: Z dziejów Krakowskiego Bractwa Kurkowego. W kwietniu 1991 r. Bractwo uzyskało od Ministra Spraw Wewnętrznych unieważnienie decyzji z lat 50. o konfiskacie mienia.

Stan obecny

Ogród Strzelecki przy ul. Lubicz obejmuje dzisiaj zaledwie część pierwotnego założenia (2,5 ha). W jego skład wchodzi: pałacyk Bractwa Kurkowego, zwany Celestatem (neogotyck romantyczny, z połowy XIX wieku, rozbudowywany w drugiej połowie stulecia), budynek mieszkalny z tarczą strzelniczą (początek XX w., obecnie siedziba Towarzystwa Strzeleckiego oraz restauracja Kuchnia Bracka), łąka po dawnej strzelnicy oraz sam ogrodzony park.

Park założony jest na planie wydłużonego czworoboku, z głównym wejściem od ul. Lubicz. Obecnie prowadzą do niego cztery wejścia, po jednym od strony każdej z przylegających doń ulic. Ponadto istnieją pozostałości dawnych wejść – zaślepienie alejki od

strony ul. Zygmunta Augusta i w narożniku od strony ul. Topolowej oraz od strony ul. Lubicz. Cały park jest ogrodzony niewysokim murkiem ceglany, a od strony ul. Bosackiej (pozostałości toru strzelniczego) murem wysokim. Dzisiejszy Ogród Strzelecki w części północnej zatracił w znacznym stopniu swój dawny charakter parku miejskiego.

Park nie posiada obecnie walorów widokowych. Jego najważniejszą wartość stanowi kolekcja zgromadzona w Celestacie. W najbliższym otoczeniu parku, od strony ul. Zygmunta Augusta, znajduje się ciekawy architektonicznie pałac Mańkowskich, aktualnie, niestety, przysłonięty przez przystanek tzw. busów. Na odcinku od ul. Kurkowej do ul. Lubicz sąsiadująca przez ulicę z parkiem zabudowa to dwu- i trzypiętrowe kamienice o tradycyjnych formach z końca XIX wieku (ozdobne balkony, wykusze, narożne budynki przykryte kopułami, girlandy z winogronami jako dekoracja fasady, itd.). Od strony ul. Lubicz najciekawszy widok stanowi perspektywa ul. Strzeleckiej oraz Browar Johna. Warto też zwrócić uwagę na wiadukt kolejowy – zbudowany według projektu jednego z najwybitniejszych polskich architektów okresu eklektyzmu, Teodora Talowskiego, był niegdyś pierwszym w Krakowie dwupoziomym rozwiązaniem komunikacyjnym.

Układ kompozycyjny parku, wskutek dokonanych w ostatnich latach przekształceń, nie liczących się z jego zabytkowym i historycznym charakterem, jest dziś rozbity na trzy niespójne części o różnym charakterze.

Obecnie układ parku jest swobodny, krajobrazowy, z fragmentami o widocznych śladach geometrycznych wnętrza (kaligraficzny z układem picturesque, częściowo dobrze zachowany). Ogród Strzelecki ramują dziś cztery ulice: Lubicz, Bosacka, Topolowa i Zygmunta Augusta. Co charakterystyczne, ze wszystkich stron otacza ten park niemal zwarta zabudowa – prócz krótkich odcinków przy ul. Bosackiej (luźna zabudowa) i Zygmunta Augusta (pałacyk Mańkowskich w ogrodzie). Park jest własnością miasta. Znajduje się dzisiaj w śródmieściu Krakowa, w niedalekim sąsiedztwie głównego dworca kolejowego, jest on usytuowany na płaskim terenie z niewielkim uskokiem wzdłuż północnego skraju.

Ośrodek parku stanowi duże owalne wnętrze z wyraźnie zaznaczonymi układami kwietników, dwoma pomnikami królów: Zygmunta Augusta i Jana III Sobieskiego oraz ostatnio ustawionym pomnikiem Jana Pawła II, dłuta Czesława Dźwigaja. Są tu również samotniki z osiowym układem. Wnętrze ramują obsadzenia ukształ-

towane na zasadzie rzędów, od zewnątrz zamkniętych szpalerami głogowymi. W tym wnętrzu znajduje się parter trawnikowy, ku południowi przechodzący w zgeometryzowany kwietnik (obecnie jedyny na terenie całego parku), gdzie również swobodny przebieg ścieżek przybiera układ zgeometryzowany z rozchodzącymi się promieniście ku narożnikom parku przejściami. W tej części parku znajduje się także odcinek deptaku przy pomnikach królów. Prócz nich wewnątrz wypełniają dwa samotniki w postaci okazałych drzew oraz jedna grupa. Dopelnieniem jest koliste niemal wewnątrz z aneksem od zachodu oraz grupą drzew pośrodku.

Część integralnie związaną z parkiem stanowi teren dawnego celestatu. Podstawowym elementem, ze śladami starannego powiązania z opisaną wyżej główną częścią parku, jest tu podłużne, czworoboczne wewnątrz przed pałacym Bractwa Kurkowego. Jego dominanta to loggia z pomnikiem Marcina Oracewicza, która otwiera się ku północy na również czworoboczne dziś wewnątrz, ramowane szpalerami drzew i głogów, w miejscu wyburzonej strzelnicy. Kulisa utworzona z samotnika prowadzi w głąb tegoż wnętrza, by na koniec zawieść w bezkształtne, obszerne wewnątrz, również powstałe w wyniku likwidacji celestatu, zamknięte ozdobną ścianą dawnej tarczy strzelnicy z rzeźbą kura strzeleckiego (budynek mieszczący obecnie restaurację.)

Trzecią, przyległą do poprzednich część, całkowicie przekształconą na zasadzie zieleńca, przecinają proste ciągi piesze. Ślady dawnego rozplanowania stanowi fragment owalnego wnętrza (będącego dawniej kontynuacją głównego) z dwoma grupami i cokolem po pomniku. Nowsze części stanowią placyki: jeden u zbiegu ścieżek i drugi na przedłużeniu dawnego toru strzeleckiego, wypełnione pozostałościami huśtawek dla najmłodszych. Cała opisana tu część zachowała ślady ramowania szpalerami głogowymi.

Dawny pałacyk Celestatu stanowi zespół trzech neogotyckich budynków (po czwartym, wyburzonym, pozostał pusty plac) podobnej wielkości, z loggią, pomnikiem i wieżyczkami. Wraz ze ścianą tarczy z kurem (późniejsza), o wybitnych walorach architektonicznych, tworzy południową część ogrodu i stanowi nierozdzieloną stylowo całość.

Jeśli chodzi o drzewostan parku, to jego skład gatunkowy jest dość ograniczony. Przeważają akacje, brzozy, jesiony, kasztany, klony i lipy oraz pojedynczo już występujące lipy szerokolistne, wierzby płaczące, wiązy i jabłonie. Jest również kilka okazów egzotycznych, jak np. płatan – pomnik przyrody. Warto przypomnieć, że płatan, drzewo o rodowodzie angielskim, jest jednocześnie najszlachet-

niejszym drzewem Wschodu. Bywa też nazywany drzewem Sokratesa, gdyż wielki filozof lubił pod nim prowadzić długie rozmowy. To drzewo o charakterystycznej, łuszczącej się korze (dojrzały okaz), o liściach dłoniastych, podobnych do klonowych. Drugim interesującym okazem jest tu sumak, charakteryzujący się nieparzystopierzastymi, szkarłatnymi liśćmi. Spośród starodrzewu wyróżniają się okazy klonów i jesionów. Krzewy to przede wszystkim głogi, tworzące szpalery wokół parku, bzy, śnieguliczki oraz pojedynczo występująca leszczyna.

Ten niewielki, skromnie dziś prezentujący się park, o dużej wartości zabytkowej, niszczone w swej historii kilkakrotnie, był zagrożony ostatecznym zdeptaniem i zdewastowaniem z powodu samego położenia. Dziś jest wpisany do rejestru zabytków Krakowa i podlega przepisom o ochronie dóbr kultury. Stanowi cenną enklawę zieleni w centrum Krakowa i posiada wyjątkowe możliwości, jeśli chodzi o jego rewitalizację jako dzieła sztuki ogrodowej, i jako ośrodek edukacji. Cały park został ogrodzony i uporządkowany z okazji ustawienia w nim pomnika Ojca św. Jana Pawła II. Na terenie Ogrodu Strzeleckiego obowiązuje zakaz niszczenia i uszkodzania roślinności oraz rozkopywania gruntu, spożywania alkoholu, powodowania hałasu i używania sprzętu nagłaśniającego bez zgody administratora. Do parku nie będzie można wnosić materiałów pirotechnicznych ani wprowadzać psów bez smyczy i kagańca. Zarząd Miasta Krakowa przygotował też regulamin, zgodnie z którym Ogród Strzelecki będzie w sezonie, czyli od 1 kwietnia do 31 października, otwarty w godz. od 6 do 22, natomiast od 1 listopada do 31 marca - od 6 do 20.

W obecnym stanie uznaje się Ogród Strzelecki za park krajobrazowy o cechach stylu kaligraficznego z fragmentem socrealistycznym. Obok Plant Krakowskich, Parku Krakowskiego, Parku Jordana i Parku Bednarskiego w Podgórzu należy do grupy dziewiętnastowiecznych parków Krakowa, o unikatowych, z racji swego charakteru, tradycjach kulturowych i stanowi rzadki przykład zachowanego do dziś ogrodu strzeleckiego.

Bibliografia:

- Bogdanowski J., *Królewski Ogród na Łobzowie*, Kraków 1997
- Bogdanowski J., *Park Strzelecki na Lubicz*, opracowanie katalogowe, Kraków 1976 (UMK, WOZ)
- Lichończak G., *Ogrody na ratunek*, [w:] Kraków, nr 3, 1985, s. 54-56
- Lichończak G., *Księdza Juliusza Drohojewskiego "Uwagi o Ogrodzie Towarzystwa Strzeleckiego w Krakowie"*, [w:] Krzysztofory, nr 12, 1985, s. 47-56
- Lichończak G., *Pomnik króla Jana III Sobieskiego w Ogrodzie Strzeleckim w Krakowie*, [w:] Krzysztofory, nr 9, 1982, s. 56-65
- Lichończak-Nurek G., *"Ptasie Królestwo" czyli Bractwo Kurkowe*, [w:] Klejnoty i sekrety Krakowa. Teksty z antropologii miasta, pod red. Goduli R., Kraków 1994, s. 191-213
- Lichończak-Nurek G., *Tam na Celestacie... Przewodnik po wystawie stałej "Z dziejów Krakowskiego Bractwa Kurkowego"*, Kraków 1997 (zawiera bibliografię)
- Lichończak –Nurek G., *Ekspozycyjne dzieje kolekcji Krakowskiego Bractwa Kurkowego*, [w:] Krzysztofory, nr 20, s. 76-95
- Stępniewska B., *Ogrody Krakowa*, Kraków 1977
- Zinkow J., *Bractwo Kurkowe i królowie kurkowi*, [w:] Krakowskie podania, legendy i zwyczaje (oraz wybór podań i legend jurajskich), Kraków 1993, s. 195-198

Rozdział V

Park Krakowski

Dzieje powstania parku i jego charakter w początkowym okresie istnienia

Park Krakowski założył w roku 1887 (lub, jak podają inne źródła, w 1885) radny miejski, właściciel kilku kawiarni, cukiernik krakowski, Stanisław Rehman. Park ten, tworzony wówczas na przedmieściu Krakowa, miasta o wysokiej gęstości zaludnienia, szybko stał się ulubionym miejscem wypraw jego mieszkańców, poszukujących rozrywki. Tym bardziej, że już w roku 1896 dotarła tam linia tramwaju konnego, zamienionego w roku 1901 na elektryczny. Stanisław Rehman wydzierżawił od władz wojskowych 12 mórg terenu w Nowej Wsi Narodowej, znajdującego się naprzeciw wylotu ulicy Karmelickiej, już za torami kolejowymi, które przebiegały obecnymi Alejami Trzech Wieszców.

Park, utworzony na wzór wiedeńskich ogrodów publicznych, wyposażony został w wiele urządzeń służących rozrywce, podyktowanych modą epoki. Były tam więc: restauracja, cukiernia i kawiarnia, altany widokowe, muszla koncertowa, sztuczne stawy do przejażdżek łodziami i otwarta pływalnia. Zimą urządzano ślizgawkę. Początkowo umieszczono tam również zwierzyniec, który był pierwszą próbą, na skromną skalę, urządzenia w Krakowie publicznego ogrodu zoologicznego.

Jednocześnie, zaraz po otwarciu parku, jeszcze w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, zbudowano tam teatr letni, który szybko stał się jednym z najpopularniejszych wówczas w Krakowie teatrzyków ogródkowych. Cały teren parku, obejmujący wówczas ponad 7 ha powierzchni, został ogrodzony. Główne wejście znajdowało się naprzeciw wylotu ul. Karmelickiej. Teatr natomiast usytuowano w głębi, mniej więcej w okolicach obecnego kina Mikro. Budynek teatru był drewniany, początkowo niewielki, ale – jak pisano – "zgrabnie urządzone". Wkrótce też zdecydowano o jego rozbudowie: głównie chodziło o poszerzenie widowni. Należy przypuszczać, że scena, najbliższe miejsca oraz łoże były osłonięte daszkiem, pozostała zaś część znajdowała się pod gołym niebem. Scena jednak nadal pozostała ciasna i zbyt nisko ustawiona, tak że widoczność z dalszych miejsc była bardzo słaba. W roku 1899 budynek szczęśliwym trafem uniknął katastrofy. W postawionym obok bufecie wybuchł pożar, który szybko zlokalizowano i ugaszono, ale być może właśnie wtedy uległa zniszczeniu fasada teatru, ponieważ w latach następnych będzie się mówić o nowej. Następnie, w roku 1902,

urządzono "boczne trybuny dla łóż i tanich miejsc siedzących". Kolejni dyrektorzy dążyli do pokrycia dachem całej widowni, gdyż inaczej nie mogli wystawiać sztuk w dni deszczowe i ponosili straty. Na ogół jednak nie dysponowali wystarczającymi funduszami, by przeprowadzić prace remontowe do końca. Dopiero Edmund Rygier, w roku 1911 starający się o zezwolenie na użytkowanie teatru w Parku Krakowskim, zastał już cały budynek kryty. Prezentował się skromnie, scena była mała, widownia mogła pomieścić około 850 widzów.

W teatrze w Parku Krakowskim, zwanym także Letnim, Ludowym lub Rozmaitości, odbywały się różnego typu imprezy – począwszy od gościnnych występów operetki lwowskiej i objazdowych trup dramatycznych, a skończywszy na popisach cyrkowych i projekcjach różnego typu kinematografów. W roku 1914 budynek teatru przejęty został przez Syndykat Dziennikarzy Krakowskich, którzy kierownictwo sceny powierzyli Stefanowi Turskiemu. Wnętrze zostało odnowione, zamówiono też nową kurtynę, wymalowaną w "deseń chustki krakowskiej". Widownia miała wtedy 634 miejsca siedzące i około 120 stojących. W sierpniu tegoż roku zespół przeniósł się do teatru przy ulicy Rajskiej, a teatrzyk w Parku Krakowskim, pozostawiony bez opieki, niszczał.

W roku 1895 plan austriacki określał ten teren jako park usytuowany za wałem kolei obwodowej, posiadający powierzchnię mniejszą niż obecnie oraz szereg wydłużonych klombów ze szpalerami drzew, równoległych do obecnej alei Mickiewicza.

"Złoty okres" działalności kulturalno-rozrywkowej parku

"Złoty okres" w dziejach Parku Krakowskiego to przełom wieku XIX i XX. Okres ten jest związany z działalnością wspomnianego już teatru letniego oraz pierwszą w Krakowie praktyczną próbą realizacji teatru ludowego, podjętą w sezonie letnim 1893 r. przez zespół Bronisławy Woźniakowskiej i Władysława Kicińskiego. Dotychczas nie ustalono dokładnie, kiedy zbudowano ów pierwszy drewniany teatrzyk, posiadający łoża, dwa rzędy krzeseł i miejsca stojące. W roku 1894 został on gruntownie przebudowany, a może postawiono nowy. Teatr ten był pozbawiony przepychu, ale jasny i wygodny, panowała w nim "harmonijna całość architektoniczna", oświetlały go "ozdobne żyrandole i kinkiety", ale tylko częściowo był zadaszony. W razie deszczu przedstawienia odwoływano. Budynek teatru posiadał wówczas parterowe łoża, trzy rzędy foteli przeniesionych ze Starego Teatru, były też krzesła i miejsca stojące. Wnętrze mogło pomieścić około 400 osób. Choć

całość była drewniana, bezpieczeństwo gwarantowało aż siedem wyjść bezpośrednio do parku. Autorem projektu był znany architekt krakowski, Aleksander Biborski. Jesienią 1895 r. zaczęto stawiać budynek stacji elektrycznej, która miała oświetlać ogród i wnętrze teatru, wiosną zaś następnego roku sam teatr poważnie rozbudowano, dzięki czemu mógł pomieścić dwukrotnie większą liczbę widzów. Gazowe oświetlenie sceny było podobno zbyt słabe, domagano się jego wzmocnienia. Swoistym "magnesem" musiał być przede wszystkim repertuar - w poszczególnych sezonach różniący się dość znacznie, w zależności od charakteru występującej trupy. Dominowały gatunki muzyczne sztuki dramatycznej, więc niezbędna była obecność orkiestry, również do uprzyjemniania czasu przed rozpoczęciem przedstawienia i w antraktach. Zazwyczaj korzystano z zespołów wojskowych, a w razie potrzeby (manewry, zakaz władz) koncertował zespół towarzystwa muzycznego "Harmonia"; przyjeżdżały też orkiestry salinarne z Bochni (1895) i Wieliczki (1897), a w roku 1897 sprowadzono nawet orkiestrę z czeskiej Pragi. Niewątpliwie największy rozgłos przyniosła teatrowi wystawiona w roku 1898 sztuka Konstantego Krumłowskiego *Królowa Przedmieścia*. Realizacji scenicznej podjął się zespół Bolesława Mareckiego z Częstochowy. Sztuka trafiła doskonale w oczekiwania publiczności i osiągnęła zawrotną, jak na owe czasy, ilość 50 spektakli w ciągu sezonu. Takiej liczby powtórzeń nie osiągnął w Parku Krakowskim żaden inny utwór, a co więcej, nie dorównała mu też żadna premiera w ciągu całej dyrekcji Tadeusza Pawlikowskiego w Teatrze Miejskim.

Próbując określić charakter scenki w Parku Krakowskim, trzeba pamiętać, iż działała ona w ramach swoistego ośrodka rozrywkowego, obok festynów, tomboli, pokazów ogni sztucznych, tańców i śpiewów egzotycznych grup murzyńskich. Wieczne przedstawienia często poprzedzały popołudniowe koncerty orkiestr. Występy zaczynały się w maju, a kończyły we wrześniu, więc w pierwszym i ostatnim miesiącu trzeba było konkurować ze spektaklami sceny miejskiej, na której latem każdego roku organizowano sezon operowy bądź operetkowo-operowy. Teatr letni w Parku Krakowskim był zresztą poważnym konkurentem tych imprez. Kolejne dyrekcje teatrzyku zabiegały o widzów, ułatwiając im nabycie biletów w przedsprzedaży oraz przygotowując specjalne afisze reklamowe. Na szczególną uwagę w ośmiu sezonach letniej scenki zasługuje wyjątkowo wartościowy repertuar z roku 1893 i późniejsze próby inspirowania rodzimego krakowskiego wodewilu, do których zachęciła udana premiera *Królowej Przedmieścia*. Niewątpliwie

przyczyniła się ona do dostrzeżenia potrzeby utworzenia w Krakowie teatru ludowego. W kilka miesięcy potem odbyła się inauguracja takiej sceny. Istnienie nowej placówki tłumaczy też częściowo, dlaczego od następnego sezonu z Parku zniknęły operetki, wodewile i sztuki, jak wówczas określano, "na tle stosunków" z życia miejscowych rzemieślników, robotników i "andrusów", ich zaś miejsce zajęły tzw. "rozmaitości", czyli imprezy o charakterze przedstawień cyrkowych lub podrzędnego kabaretu.

Od roku 1901 przez dziewięć lat działał w Parku Krakowskim teatr Rozmaitości, udzielając jedynie na krótko gościny różnym zespołom. Już rok wcześniej dyrekcja parkowego teatru zrezygnowała z oddawania go na cały sezon przyjezdnemu zespołowi operetkowemu. W maju 1900 roku dawała w nim "przedstawienia variete", potem dopiero odbyły się, nieudane zresztą, występy operetki Ludwika Czystogórskiego. W roku 1901 przedstawienia określano jeszcze jako "akrobatyczne, połączone z koncertem" orkiestry wojskowej. Sporadycznie podawano już jednak nazwisko reżysera. Z zachowanych przekazów wynika, iż od roku 1902 charakter wieczorów nie różnił się zasadniczo od znanych z Odeonu czy Colosseum (innych ówczesnych krakowskich teatrzyków). Tutaj, obok wielu komików, w każdym programie przemienili występować wokaliści i tancerze, prestidigitatorzy i akrobaci. Czasem gościły "egzotyczne" zespoły folklorystyczne, nierzadko siłacze i treserzy zwierząt. Zawsze dużą popularnością cieszyli się wszelkiego rodzaju tzw. karykaturzyści i parodysty. W roku 1904 do największych atrakcji zaliczano "transformistę" Freda Eldavi. Teatr Rozmaitości zmieniał program co dwa tygodnie i działał tylko w lecie, od początku maja do końca sierpnia. Jest rzeczą charakterystyczną, że widzowie siedzieli tu w rzędach, a nie przy stolikach. Był to rzeczywiście "teatr", a nie "kabaret", jak w przypadku innych teatrów rozrywkowych.

Park Krakowski był również miejscem pierwszych w Krakowie projekcji filmowych poza budynkami kinowymi. I tak, w roku 1904 reklamował się Fonokinematograf, a w lipcu i sierpniu roku 1905 przedstawiał "żywe obrazy" Teatr Elektryczny Franciszka Józefa Oesera. Od roku 1907 w okresie letnim działało w teatrze Rozmaitości stałe kino pod nazwą Cyrk Edisona, wypełniając poważną lukę w życiu kulturalnym miasta. W godzinach wieczornych, na wolnym powietrzu, w jednym z punktów składankowego programu kabaretowego mieściły się również pokazy "żywych fotografii". Później, przez kilka lat, istniało w budynku teatru kino Urania, cieszące się dużym zainteresowaniem i mające liczne grono stałych bywańców.

W latach 1910-1912 i 1914 roku nadal działał w Parku Krakowskim teatr Ludowy, kierowany kolejno przez Edmunda Rygiera i Stefana Turskiego. Przeważał w nim repertuar rozrywkowy, składający się niemal wyłącznie z wodewilów, komedii i operetek. Recenzje na ogół chwaliły poziom artystyczny przedstawień i staranność przygotowania. Po latach triumfów tej letniej sceny przyszedł czas jej zmierzchu. Podczas pierwszej wojny światowej budynek teatru został ostatecznie rozebrany.

Na przełomie XIX i XX wieku w Parku Krakowskim działał również jeden z pierwszych w Krakowie teatrzyków lalkowych dla najmłodszych. Był ustawiony na wolnym powietrzu, wzorowany na sławnym Kasperltheater w wiedeńskim Praterze. Przedstawienia, o zmiennym programie, odbywały się codziennie od godziny 10 do zmierzchu.

W tym okresie nadal funkcjonował w Parku hipodrom z końmi, huśtawkami i karuzelą. Około roku 1905, na tym samym miejscu, gdzie w roku 1885 założono mały zwierzyniec dzikich zwierząt krajowych, powstała jeszcze menażeria Antoniego Musiołka, właściciela sklepu zoologicznego "Ornis" przy ulicy Sławkowskiej. Teren tego zwierzynca, zwanego wówczas "zoologiem", był otoczony parkanem z desek, obejmował około pół hektara i składał się z dwu części, przedzielonych odpływem z istniejącego w parku stawu. W części pierwszej znajdował się mały wybieg lamy, drewniane klatki-budy dla rebusów i ostronosa, murowany budynek niedźwiedzi, a na środku ustawiono klatki wilków, hieny pręgowanej, pumy i lamparta, pod którymi w mniejszych, bardzo ciasnych klateczkach trzymano lisy, borsuki i jeżozwierze. W drugiej części, w długim, krytym budynku znajdowały się klatki puchaczy, orła, ary i kakadu, sułtanek, bażantów, kur i gołębi, a pod parkanem dość obszerne wybiegi saren, jelenia, danieli i młodego bizona. W roku 1914 uszczuploną menażerię przeniesiono do prywatnej willi właściciela, na Dębnikach, gdzie istniała do 1916 roku.

W parku rokrocznie z początkiem lata organizowano imprezy, z których dochód przeznaczano na cele dobroczynne. W tych dniach stawiano namioty, kosze szczęścia, odbywały się tombole, czyli loterie. Takie festyny nie odbywały się jednak często. Najbardziej typową formą spędzania czasu w parku w tym okresie były zabawy taneczne, w których uczestniczyli przeważnie robotnicy fabryczni i dziewczęta z "Cygar-fabryki". Najczęściej przygrywały orkiestry kolejarzy lub tramwajarzy. Park Krakowski był bowiem na co dzień miejscem rozrywki głównie robotników. Także koncerty, odbywające się

w istniejącej na jego terenie muszli koncertowej, dostosowane były do upodobań tej właśnie publiczności. Grywano na nich przede wszystkim melodie z popularnych operetek i wodewili.

W roku 1909, w ramach konkursu na zagospodarowanie terenów pofortecznych, powstała koncepcja drugiego pierścienia zieleni miasta. W rok później wcielono do Krakowa okoliczne gminy, również i te, na terenie których znajdował się Park Krakowski, a w roku następnym zlikwidowano kolej obwodową. Wkrótce rozpoczęto wytyczanie na jej miejscu Alej Trzech Wieszców. Podjęto również wytyczenie ul. Królewskiej (dziś ul. Lea) w taki sposób, że połączyła się ona z ul. Karmelicką, co w efekcie utworzyło dzisiejszy pl. Inwalidów. Ostatecznie wszystkie te przedsięwzięcia spowodowały przebudowę parku: zlikwidowano wcześniejszy układ budynków, główne wejście umieszczono od strony północnej, a na miejscu zwierzyńca pojawiły się korty tenisowe.

W roku 1912 istniał jeszcze staw z łódkami. Warto również pamiętać, że na początku wieku Park Krakowski był najlepiej wyposażonym terenem rekreacyjnym w naszym mieście i można powiedzieć, że związane są z nim również początki krakowskiego sportu. Tu oglądano pierwsze w Krakowie bicykle i rowery, tu powstał Krakowski Klub Cyklistów. Tu także można było uprawiać wioślarstwo, kajakarstwo, gimnastykę na przyrządach, strzelanie do celu, krykiety, kręgle, tenis, pływanie, jazdę na wrotkach, w zimie zaś jazdę na łyżwach. Szczególnie wiele emocji budził tenis i sporty pływackie. Powstała w parku na przełomie XIX i XX wieku pływalnia długo była jedynym miejscem w mieście, gdzie uprawiać można było pływanie sportowe i piłkę wodną.

Z czasem park zaczął zmieniać swój charakter, a jego obszar ulegał znacznemu uszczupleniu. Szczególnie rozwój wielkiego Krakowa stanowi w dziejach Parku Krakowskiego cezurę, stanowiącą początek jego upadku. Miasto, rozrastając się w kierunku Bronowic, stopniowo uszczuplało tereny parkowe. Znikały po kolei budynki – teatru, restauracji, wreszcie i sam basen. Warto też dodać, że park, początkowo prywatny, w roku 1906 przeszedł na własność miasta.

Wnętrze letniego
teatru na terenie
Parku Krakowskiego
po odnowieniu w 1910 r.
("Nowości ilustrowane",
1910, nr 21, s. 3)

Park Krakowski
przed 1939
(Muzeum Historyczne
m. Krakowa,
Fs 2295/IX)

Fontanna
z nieistniejącym
już aniołkiem przy
głównym wejściu
od Placu Inwalidów
("Tempo", nr 167
z dn. 22.09.1933)

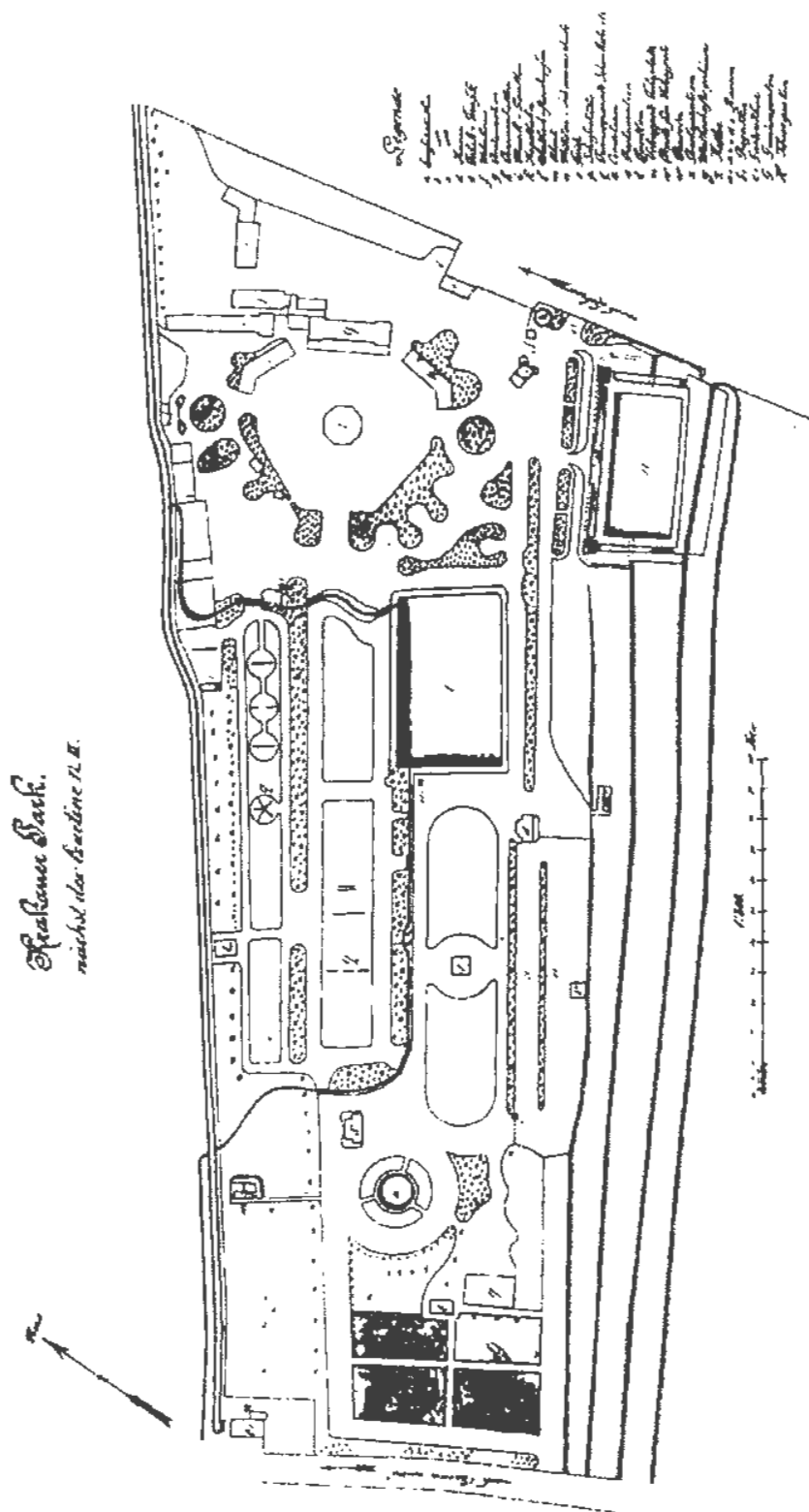
Bawiące się dzieci w pobliżu stawu w Parku Krakowskim (fot. J. Kuciel)

Łabędzie w Parku Krakowskim (fot. S. Kuciel)

Kapliczka w Parku Krakowskim, od strony Placu Inwalidów (fot. S. Kuciel)

Park Krakowski przy murze kurtynowym
(A. Zachariasz, *Park Krakowski znany i nieznan*, w: *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury*, t. XXVIII (1996), s.205)

Okres międzywojenny i lata drugiej wojny światowej

W okresie międzywojennym Park Krakowski nie zmienił zasadniczo swego „ludowego” charakteru, stał się też ośrodkiem sportu tenisowego. W roku 1930 przeprowadzono regulację Alej Trzech Wieszców, połączoną z utworzeniem przylegających do parku zieleńców (od strony ul. Czarnowiejskiej i przy pl. Inwalidów), co określiło dzisiejsze jego granice. Z końcem lat dwudziestych rozpoczęła się też zabudowa graniczących z parkiem ulic: Szymanowskiego, Ruskiej (obecnie Placu Inwalidów) i Lea - budynki te powstawały aż do końca lat trzydziestych. Na osi głównego wejścia od strony ul. Lea znajdowała się fontanna z wodotryskiem. W roku 1934, jak podawał przewodnik Estreichera, Park posiadał sadzawkę z łódkami, korty tenisowe, pływalnię, arenę kolarską oraz ujeżdżalnię.

Dopiero w ostatnich latach przed drugą wojną światową park został poddany gruntownej renowacji, w wyniku której ostatecznie zatracił swój pierwotny charakter. Zniknęły wówczas wszystkie drewniane budynki oraz parkany. Pozostała jedynie sadzawka i piękny starodrzew. W okresie okupacji Park Krakowski był "nur für Deutsche", znalazłszy się w dzielnicy przeznaczonej dla urzędników niemieckiej administracji. Niemcy prowadzili na terenie parku prace związane z jego uporządkowaniem. W czasie okupacji Park Krakowski został przekomponowany.

Park Krakowski po drugiej wojnie światowej

1. Charakterystyka ogólna

Park Krakowski jest dziś czwartym co do wielkości parkiem śródmieścia Krakowa - po Plantach, Parku Jordana i Parku Bednarskiego. W latach pięćdziesiątych został uporządkowany i do dziś trwa w nadanej mu wtedy formie. Przebudowano wówczas staw, na którym znalazła się wyspa oraz uzupełniono nasadzenia (odnowiono je ponownie w latach siedemdziesiątych). Na skutek regulacji ulic część parku została zagospodarowana. Zniknęły też prawie wszystkie pierwotne urządzenia. W latach osiemdziesiątych powstały nie zrealizowane dotąd projekty zieleni, a w roku 1993 również nie zrealizowany projekt drogi rowerowej na trasie Bulwary Wiślane – os. Krowodrza Górka, która miała przebiegać przez teren parku.

Dzisiaj park jest usytuowany poza drugą obwodnicą miasta, którą na tym odcinku tworzą Aleje Trzech Wieszców. Dłuższym bokiem przylega do alei Mickiewicza i otoczony jest z dwóch stron

ruchliwymi arteriami komunikacyjnymi (Aleje, ul. Czarnowiejska), trzecim bokiem przylega do ul. Karola Szymanowskiego, a czwartym do Placu Inwalidów (dawnym Wolności), którego zieleniec stanowi naturalne jego przedłużenie. Z tej też strony znajduje się główne wejście. Od strony ulicy Czarnowiejskiej park posiada powiązanie z zespołem zieleni otaczającej Akademię Górniczo-Hutniczą i Akademię Rolniczą, dochodząc do Parku Jordana i Błóż.

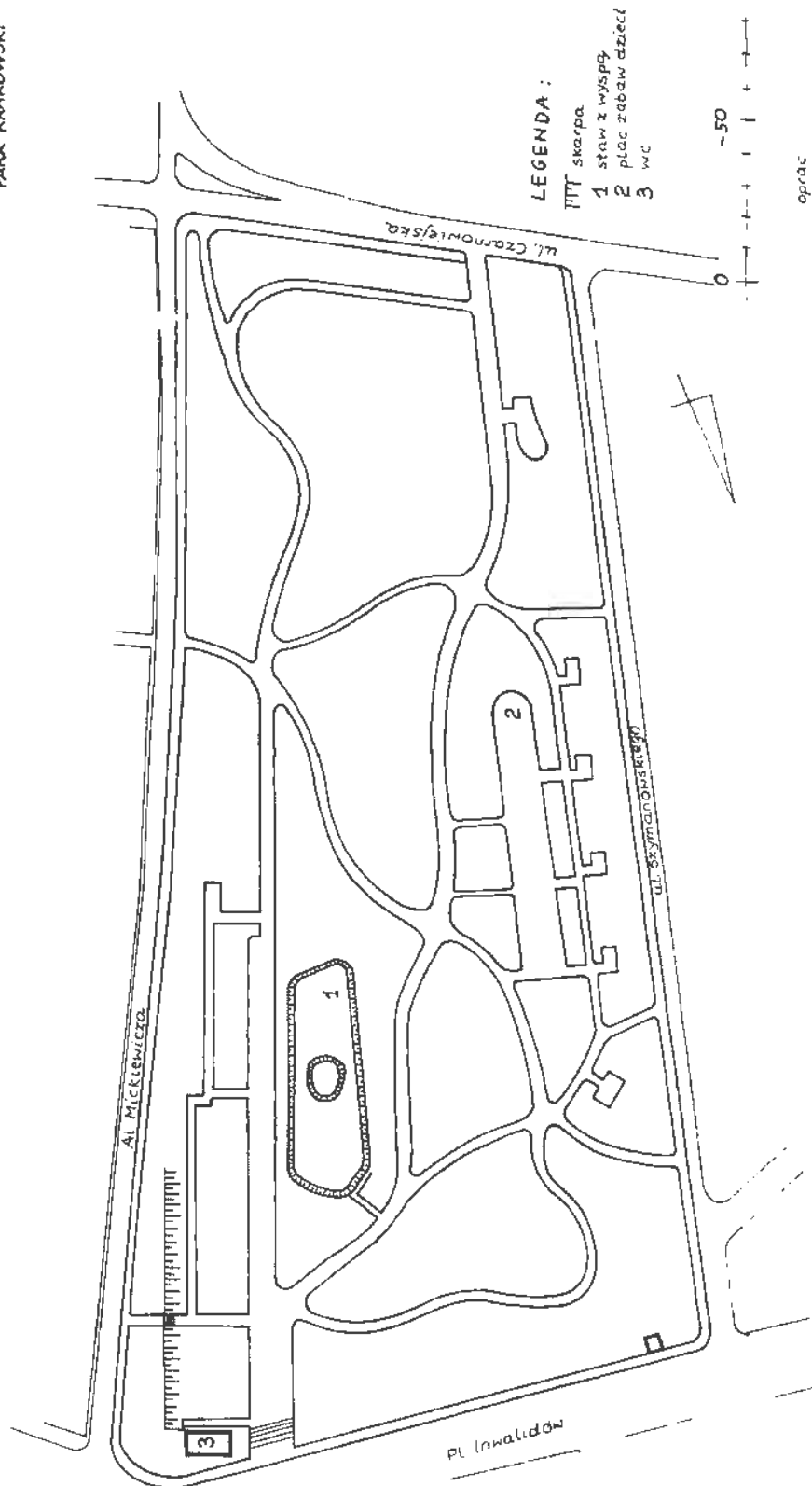
Park Krakowski zajmuje płaski teren i przypomina swą formą nieregularny, nieco wydłużony prostokąt, zajmując około 2/3 dawnej powierzchni (3,5 ha, w tym powierzchnia wód wynosi 0,15 ha). Jest dziś własnością miasta i nie posiada swojego użytkownika. Granicę od ul. Czarnowiejskiej i al. Mickiewicza wyznacza niski kamienny murek, od ul. Szymanowskiego strzyżony żywopłot ligustrowy, a od pl. Inwalidów ciąg pieszy ze szpalerem klonowym. Obecnie park spełnia rolę wyłącznie spacerową, pełniąc jednocześnie funkcję "przelotową" dla ruchu pieszego, dzięki kilkunastu wejściom umieszczonym na jego obwodzie. Do niedawna posiadał także niewielki plac zabaw z małym brodzikiem, dzisiaj, niestety, już nie istniejący. Jedyną atrakcją stanowi sadzawka z wyspą i wodotryskiem oraz piaskownica w pobliżu pustego basenu brodzika.

Park Krakowski pełni dziś wątpliwą funkcję rekreacyjną i ekologiczną. Jest bardzo swoistą "oazą spokoju", otoczoną ze wszystkich stron ruchliwymi ulicami, z której można obserwować przejeżdżające samochody... Niewątpliwie jednak jest i dzisiaj ważnym elementem kompozycyjnym zielonego pierścienia miasta w tym rejonie Krakowa.

2. Układ kompozycyjny

Całe założenie ma charakter współczesnego parku miejskiego w połączeniu z ogródkiem jordanowskim. Posiada czytelną kompozycję w odniesieniu do układu komunikacyjnego, a niejednorodną, zatartą lub niesprecyzowaną w odniesieniu do szaty roślinnej. W rozmieszczeniu roślinności widoczna jest wielofalowość powstania obiektu. Od strony Placu Inwalidów występuje stopniowe obniżanie się terenu, co przypomina rodzaj alpinarium, aktualnie bardzo zaniedbane. Na podstawie zgromadzonych materiałów historycznych określono trzy domniemane fazy rozwoju kompozycji parku: najstarszą, w której dominowała kompozycja geometryczna, drugą, związaną z całkowitym przekształceniem w układ swobodny i trzecią, powojenną, kiedy to park uzyskał swój obecny kształt.

KRAKÓW
PARK KRAKOWSKI

Współczesny plan Parku Krakowskiego

(A. Zachariasz, *Park Krakowski znany i niezany*,

w: *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury*, t. XXVIII (1996), s.226)

3. Architektura

Na terenie parku znajduje się plenerowa galeria rzeźb. W roku 1967 powstała bowiem inicjatywa ozdobienia Parku Krakowskiego oryginalnymi rzeźbami, w efekcie której w dniu 29 kwietnia roku 1974 Zarząd Okręgu Związku Polskich Artystów Plastyków przekazał miastu galerię rzeźb, prezentującą prace figuralne i abstrakcyjne, wykonane z różnego tworzywa - kamienia, betonu i metalu.

W części północno-wschodniej parku, od strony Placu Inwalidów, usytuowana jest przydrożna, wolno stojąca murowana kapliczka. Posiada ona niewielki cokół i ma formę słupa. We wnękach kapliczki mieszczą się rzeźby wyobrażające postaci świętych. Na najwyższej kondygnacji znajduje się figura Jezusa Frasobliwego, na najniższej zaś tablica z napisem:

WOLASZ BOGA ON CZĘSTO SCHODZI PO KRYJOMU
I PUKA DO DRZWI TWOICH - ALEŚ RZADKO W DOMU
/ A. MICKIEWICZ /
KU CHWALE NAJŚW. MARII PANNY
STARANIEM ZARZĄDU MIEJSKIEJ KOLEI ELEKTRYCZNEJ
NA PAMIĄTKĘ ODNOWIONO 1938.

Naprzeciwko tej kapliczki, przy zieleńcu na Placu Inwalidów znajduje się źródło artezyjskie "Królewski", przy którym od roku 1991 codziennie gromadzą się licznie krakowianie, nosząc stąd wodę do picia, bogatą w magnez.

W ostatnim okresie, tj. we wrześniu 1999 r. w parku otwarto plenerową galerię rzeźb zmarłego niedawno artysty, profesora krakowskiej ASP, Romana Tarkowskiego. Możemy podziwiać m. in. prace: *Nie jesteś sama*, *Ptaki*, *Ptak*, *Zamyślenie*, *Ewa*, *Kolor*, *Zafrasowanie*.

4. Roślinność

Park posiada dużą wartość przyrodniczą i dendrologiczną. Na jego terenie znajduje się jeden z cenniejszych okazów brzośców (*Ulmus scabra*). Jest też brzoza omszona (*Betula pubescens*), katalpa (*Catalpa sp.*), topola biała (*Populus alba*), wiąz górski (*Ulmus montana*), wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis*) oraz rzadki okaz grabu dębolistnego.

5. Fauna

W Parku Krakowskim występują licznie gawrony, nielicznie zaś pojawiają się kruki, kawki, wróble i gołębie. Gawrony występują tu

jako ptaki gniazdowe, przystosowane do życia w warunkach miejskich. Obecnie park odwiedza także duża liczba czworonogów z pobliskich okolic.

6. Wartość społeczna parku

Park Krakowski jest zabytkiem na skalę dzielnicy i miasta. Również i dzisiaj cieszy się dużym powodzeniem wśród publiczności. W ciepłe dni starsi mieszkańcy pobliskich domów grają w karty na prowizorycznych stolikach, sporządzonych z odwróconych koszy na śmieci (!). W pobliżu "resztek" piaskownic spędzają też czas matki z małymi dziećmi.

7. Projekty i wytyczne konserwatorskie

W ramach podziału parku na strefy ochronne zastosowano następujące kierunki działań: ochronę, konserwację, integrację, rekonstrukcję i rekompozycję. Główny problem związany z rewaloryzacją Parku Krakowskiego to scalenie i uczytelnienie wnętrza oraz wydobycie i podkreślenie obecnego układu kompozycyjnego. Według tej koncepcji należałoby wyeksponować pozostałości z fazy pierwszej oraz w większym stopniu powiązać funkcjonalnie park z pl. Inwalidów, poprzez stworzenie na nim strefy wejściowej do parku. Pożądane byłoby zlikwidowanie nadmiernej ilości wejść od strony ul. Szymanowskiego, uczytelnienie wnętrza parkowych i nadanie im właściwej rangi. Istotnym jest też skuteczniejsze odizolowanie parku od ruchliwych ulic.

Bibliografia:

Bogdanowski J., Fabijanowska K., Zachariasz A., *Przeszłość i przyszłość Parku Krakowskiego*, Kraków 1994 (mps)

Broniewski S., *Igraszki z czasem, czyli minione lata na cenzurowanym*, Kraków 1970

Grodziński Z., *Krakowskie gawrony*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1983 (ciekawostki z życia gawronów, ich zegar biologiczny, posiadane cechy indywidualne oraz wiele bardzo ważnych procesów w ekosystemie Parku Krakowskiego: fotoperiodyzm, synantropizacja, bierna współpraca, urbanizacja, itd.)

Kantor R., *Park Krakowski*, [w:] Kraków nr 3, 1987, s. 55-56

Kopiec wspomnień, praca zbiorowa, Kraków 1964

Kudliński T., *Młodości mej stolica*, Kraków 1968

Leśniadorski Z., *Wśród ludzi mojego miasta. Wspomnienia i zapiski*,
Kraków 1968
Nowacki K., *Dzieje teatru w Krakowie*, Kraków 1982
Zachariasz A., *Park Krakowski znany i nieznany*, [w:] Teka Komisji
Urbanistyki i Architektury, t. XXVIII (1996), s. 203-228

BIBLIOGRAFIA

Podstawowa literatura przedmiotu (w układzie chronologicznym):

Zieleń Krakowa, praca zbiorowa pod redakcją J. Dobrzyckiego, Kraków 1955

Grabowski A., Miczyńska I., Myczkowski S., *Charakterystyka najcenniejszych obiektów dendrologicznych w zieleni miejskiej Krakowa*, [w:] Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. IV, Kraków 1970

Stępniewska B., *Ogrody Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Cracoviana Seria I Zabytki, Kraków 1977

Lewicka M., *Porozmawiajmy o ogrodach i parkach*, [w:] Spotkania z zabytkami, nr 3, Warszawa 1984, s. 24-29

Stępniewska B., *Tendencje kształtowania zieleni w wiekach XIX i XX w Europie*, Wrocław 1996 (szczególnie rozdziały: Miasto i zieleń w europejskim wymiarze, Rodzaje miejskich ogrodów publicznych, s. 65-147 oraz Kraków i jego ogrody w XIX i XX wieku, s. 150-214).

Katalog Parków i Ogródów w Polsce, tom I, Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant, z Plantami i Wawelem, pod redakcją J. Bogdanowskiego, Warszawa 1997 (szczególnie wstęp s. 7-34)

Fabijanowska K., *Zieleń śródmiejska na przykładzie ogrodów podwórkowych (śródblokowych) Krakowa*, [w:] Aura, nr 1, Kraków 1998, s. 30-31

Wasilewska I., *Klasztorne wirydarze*, [w:] Spotkania z zabytkami, nr 7, Warszawa 1998, s. 3-7

Szafrańska M., *Ogród polski w XIX wieku. Antologia tekstów*, Studia i Materiały Ochrona i Konserwacja Zabytkowego Krajobrazu Kulturowego. Ogrody 3 (9), Warszawa 1998 (książka ta zawiera napisane w Polsce w XIX w. wypowiedzi o ogrodach)

Bogdanowski J., *Polska sztuka ogrodowa. Krótka historia kompozycji i rewaloryzacji*, Kraków 1999

Bogdanowski J., *Polskie ogrody ozdobne*, Warszawa 2000 (wybrane zagadnienia. szczególnie część III: Style złożone (s. 154-198 i część IV: Ochrona przyrody i kierunki pokrewne, s. 200-232. Praca zawiera bibliografię i jest bogato ilustrowana)

Opracowania słownikowe:

Tezaurusz sztuki ogrodowej, Siewniak M., Mitkowska A., Łódź 1998

Do projektowania opieki nad parkiem zabytkowym polecam przeglądnąć:

Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założen ogrodowych*, Warszawa 1993 lub jeden z rozdziałów pracy J. Bogdanowskiego, *Zabytkowe kompozycje ogrodowe - problemy ich ochrony i rewaloryzacji*, s. 220-232, [w:] *Polskie ogrody ozdobne*, Warszawa 2000

Do projektowania opieki nad parkiem współczesnym (lub innego rodzaju tzw. "terenami zielonymi") polecam przeglądnąć:

Pokorski J., Siwiec A., *Kształtowanie terenów zieleni*, Warszawa 1985 (szczególnie rozdz. 4: Klasyfikacja, program i lokalizacja terenów zieleni, s. 110-170)

Ogrody, ogródki, zieleńce - miesięcznik. Ciekawe działy: ABC projektowania, wzornictwo, architekci krajobrazu prezentują, historia sztuki ogrodowej, pomysły, konkursy, zwierzęta wokół nas, zieleń w mieście, słownik terminów sztuki ogrodowej i inne. Wszystkie wiadomości podawane są w przystępnej formie, magazyn jest bogato ilustrowany i zawiera wiele interesujących informacji na temat zieleni w mieście w innych krajach.

Do opracowania zielnika polecam publikacje:

Gałczyński B., *Drzewa liściaste, leśne i alejowe*, Piaseczno pod Warszawą, 1928

Szymanowski T., *Drzewa ozdobne*, Warszawa 1957

Sander H., Wójcik Z., *Kalendarz przyrody*, Warszawa 1995

Drzewa. Encyklopedia kieszonkowa, Aas G., Riedmiller A., Warszawa 1994

Przewodnik do rozpoznawania roślin i zwierząt na wycieczce, Eisenreich W.D., tekst: Zimmer U.E., Handel A., Warszawa 1994

Tablice do ćwiczeń DRZEWA I KRZEWY, oprac. K. Fabijanowska, D. Uruska-Suszek, D. Grudniewicz, Kraków 1997 (Pomoce dydaktyczne Politechniki Krakowskiej)

Stan aktualny "terenów zielonych" Krakowa:

bieżąca prasa, periodyki (np. Magazyn Kulturalny, Cracoviana, Miesiąc w Krakowie, Aura, i inne).

Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego - są tam publikowane informacje na temat bieżących prac konserwatorskich prowadzonych na terenie zabytkowych parków i ogrodów Krakowa

i województwa krakowskiego w poszczególnych latach (autorki: Majka M., Dyba O.)

Edukacja:

Edukacja ekologiczna w Polsce, pod red. D. Cichy i E. J. Pałygi, Warszawa 1995 (w rozdz. VII praca zawiera opracowania dydaktyczne, konspekty zajęć terenowych, opis warsztatów terenowych i innych form animacji ekologicznej o profilu edukacyjnym)

Krajobraz, ogród, park - informacje bieżące, wydawnictwo Ochrony Zabytkowego Krajobrazu Narodowa Instytucja Kultury, ul. Szwoleżerów 9, 00-464 Warszawa (szczególnie materiały dotyczące Święta Parku Mużakowskiego w Lęknicy, wiosna 1994)

Kuciel J., *Park jako środowisko wychowawcze, sprzyjające metodom aktywnym w wychowaniu przedszkolnym*, materiały konferencji CEMEA

Kuciel J., *Formy edukacji dzieci i młodzieży w parku*, tekst w posiadaniu autorki, wygłoszony na konferencji w Centrum Młodzieży Henryka Jordana; streszczenie w materiałach tejże konferencji

Szymońska D., *Edukacja ekologiczna*, [w:] *Raport o stanie środowiska naturalnego miasta Krakowa w latach 1994-1998. Stan aktualny i tendencje*, praca zbiorowa pod red. K. P. Turzańskiego, J. Pauli-Wilgi, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Kraków 1999, s. 184-195

Torowska J., *Zabytkowy park jako środowisko wychowawcze*, [w:] *Wybrane problemy edukacji i wychowania dorosłych w okresie przekształceń ustrojowych*, pod redakcją T. Aleksandra, Kraków 1996, s. 109-124

Torowska J., *Zabytkowe parki Krakowa jako ośrodki wychowania*, [w:] *Pedagogika alternatywna. Dylematy praktyki*, praca zbiorowa pod redakcją K. Baranowicz, Łódź-Kraków 1995, t. II, cz. I, s. 137-143

Torowska J., *Oddziaływania wychowawcze rodziny w zabytkowym parku*, [w:] *Sztuka i Pedagogika I*, pod redakcją J. Samka, Kraków 1997, s. 129-133

Torowska J., *Walory edukacyjne zabytkowych parków Krakowa*, [w:] *Sztuka i pedagogika I*, pod redakcją J. Samka, Kraków 1997, s. 45-48

Torowska J., *Perspektywy wykorzystania zabytkowych parków w edukacji dorosłych*, [w:] *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych*, pod redakcją T. Aleksandra, Biblioteka Edukacji Dorosłych, tom 13, 1997, s. 177-183

Opracowania monograficzne dotyczące poszczególnych parków i ogrodów Krakowa:

- Bogdanowski J., *Królewski Ogród na Łobzowie*, Kraków 1997
- Dzielnica XIII. Wolne Królewskie Miasto Podgórze, Płaszów, Rybitwy. Przewóz. Zarys przemian historycznych*, pod redakcją J. Żółciaka, wstęp Z. Włodarczyk, Kraków 1996, s. 115-116, 173
- Katalog Parków i Ogródów w Polsce, tom I, Parki i ogrody Krakowa w obrębie Plant, z Plantami i Wawelem*, pod redakcją J. Bogdanowskiego, Warszawa 1997, *Planty*, Nr 188, s. 470-493
- Klein F., *Planty Krakowskie*, Kraków 1911
- Kuciel J., *Park Jordana w Krakowie*, [w:] *Spotkania z zabytkami*, nr 3(55), 1991, s. 30-33
- Kuciel J., *100 lat parku Jordana*, [w:] *Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, R. 19, Kraków 1992, s. 71-89
- Kuciel J., *Jordanowska koncepcja wychowania dzieci i młodzieży*, [w:] *Wychowawca*, nr 5, Kraków 1994, s. 9-11
- Lichończak G., *Ogrodowi na ratunek*, [w:] Kraków, nr 3, 1985, s. 54-56 (dotyczy Ogrodu Strzeleckiego)
- Marcinek R., *Błonia*, [w:] *Spotkania z zabytkami*, nr 8, Warszawa 2000, s. 26-27
- Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego*, opracowanie zbiorowe pod redakcją K. Szczepanka, Warszawa-Kraków 1985
- Piekuelko-Zemanek A., *Egzotyczny ogród na Wesolej*, Kraków-Wrocław 1986
- Skotnicki J., *Krakowski Ogród Zoologiczny, Przewodnik*, Kraków 1997
- Zachariasz A., *Park Krakowski znany i nieznan*, [w:] *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury*, t. XXVIII, Kraków 1996, s. 203-228

Jest to publikacja powstała na podstawie materiałów programu "Parki dla edukacji" prowadzonego przez Pracownię Animacji Ekologicznej Ośrodka Kultury im. C.K. Norwida w Krakowie, skierowanego do nauczycieli krakowskich szkół. Ujęte w ramach tego opracowania zabytkowe parki Krakowa są przykładem dziewiętnastowiecznych założeń ogrodowych o stosunkowo dobrze zachowanym drzewostanie i ciekawej historii. Daje to duże możliwości prowadzenia edukacji w atrakcyjnej formie i przekazywania wiedzy, wiadomości historycznych, przyrodniczych i kulturowych w kontakcie z naturą. W opisach zebrane zostały często niepublikowane źródła i informacje, które mogą być pomocne w pracy pedagoga.

W tej części pracy omówione zostały kolejno: **Park Jordana, Park Bednarskiego, Ogród Strzelecki i Park Krakowski.**

W przygotowywanej drugiej części opracowania znajdują się rozdziały poświęcone najstarszym w Polsce i najbardziej znanym Plantom Krakowskim, a także obiektom, które są charakterystycznymi przykładami różnych typów zieleni miejskiej. A więc: Błonia Krakowskie jako przykład łąki kwietnej; Fort 49 Krzesławice jako przykład rewaloryzacji dziewiętnastowiecznego fortu; Park Lotników Polskich jako typowy w założeniu park rekreacyjny oraz Planty Mistrzejowickie jako założenie parkowe na nowoczesnym osiedlu.

ISBN 83-916306-0-9